

BİR HÜSN-İ HAT SERGİSİ

BURSA ULU CAMİ

BİR HÜSN-İ HAT SERGİSİ
BURSA ULU CAMİ

ZAFER İHTİYAR

İstanbul-2006

BİR HÜSN-İ HAT SERGİSİ
BURSA ULU CAMİ

Editör
Şeref YILMAZ

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Fotoğraflar
Bahadır TAŞKIN

Grafik Tasarım
Şaban KALYONCU
Bekir YILDIZ

ISBN
975-8775-51-0

Yayın Numarası
136

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Haziran 2006

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Kaynak Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88   Faks: (0216) 318 52 20
www.kaynakyayinlari.com.tr

İÇİNDEKİLER

Takriz

Dün olduğu kadar, günümüzde de bir milletin dünyadaki yerini belirleyen temel unsurlardan birisi ürettiği sanat ve kültür eserleridir. Ayrıca bunlar, bir toplumun millet olabilmesi, köklerini tarihe salabilmesi ve en önemlisi de insanın manevî olarak kendisini gerçekleştirebilmesi için vazgeçilmez niteliktedir.

Hiçbir medeniyet sanat ve kültür, eserleri olmaksızın var olamaz. Bu açıdan her millet, bir taraftan sahip olduğu tarihî eserlerini muhafaza etmeye, diğer taraftan onların verdiği ruh istikametinde yeniden üretmeğe büyük bir önem atfetmektedir.

Zengin bir tarihî mirasa sahip olan ülkemizde de aynı yönde adımlar atılıyor olsa da hâlâ yeterince tanınmayan binlerce sanat ve kültür eseri bulunmaktadır. Gelecek nesillerin bu alanda yeni çalışmalar yapabilmesi, söz konusu tarihî mirasımıza büyük bir âşinalık kazanmasıyla mümkündür. Aksi takdirde bu mirasın sürekliliğini sağlamak imkânsız hâle gelir ve bu milletin varoluşu sıkıntıya girer. Bu açıdan yapılacak her çalışma geleceğe daha umutla bakabilmemize imkân verecektir.

Bursa Ulu Camii'ndeki hat eserlerini fotoğraflar eşliğinde tanıtan popüler nitelikteki bu eser, böyle bir adımı teşkil ediyor. Duvarlarda sabit veya levhalar hâlinde bulunan bu hat eserleri hem bir devre şahitlik etmekte hem de bir milletin inanç dünyasına ışık tutmaktadır. Sultan II. Mahmud M. Şefik ve Abdulfettah gibi pek çok değerli hattatın yazılarından ibaret olan bu hat koleksiyonunun çoğunluğunun 1855'de meydana gelen büyük bir depremden sonra yapılan tamir sırasında yazılması dikkat çekicidir. O tarihten itibaren binlerce insanın üzerinde kim bilir bunlar ne tesirler icra etmiştir. Kim bilir her birinin ne hikâyesi vardır. İçlerinden bazısı ise ne yazık ki bu eserdeki fotoğrafları çeken objektife yansıma imkânı bulamamıştır. Çünkü bu kadar değerli olan söz konusu eserlerden bir kısmı artık yoktur. Bu son derece üzüntü vericidir. Elinizdeki çalışma, bu açıdan da büyük önem arz etmektedir. Zira, Ulu Cami'de bugün mevcut olan yazılar tespit edilerek fotoğraflarla gösterilmiştir. Son zamanlarda ülkemizdeki yayın hayatının önemli eserler kazanmasında büyük bir emeği olan Kaynak Yayınları'nın değerli temsilcilerini ve söz konusu eseri hazırlayan Zafer İhtiyar'ı böyle bir eserin ortaya çıkmasında gösterdikleri çabalarından dolayı kutluyorum.

07 Haziran 2005 / BURSA
Doç. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

GİRİŞ

Bursa denilince tarihi eser olarak ilk akla gelen Ulu Cami'dir. Asıl adı Cami-i Kebir olan bu ulu mabet, Bursa'ya gelen her ziyaretçinin mutlaka gördüğü ve hayranlıkla gezdiği bir mekândır.

Ben de daha lise yıllarında Ulu Cami'ye her girdiğimde bu ulu mabedi ayrı bir hayranlıkla izliyor, onun hakkında bilgi edinmeye çalışıyordum. O zamanlar epeyce yaşlı bir zat olan Hüseyin Avni Amca ile tanışmıştım. O Ulu Cami'deki yazıları okuyup manalarını bilen bir kaç kişiden biriydi. Diyebilirim ki, bana Ulu Cami yazılarını okuma, manalarını çözme aşk ve şevkini o zat verdi. Maalesef kendisinden çok fazla istifade edemedim. Zira, yeterince kendisiyle görüşemeden Allah'ın rahmetine kavuştu.

Üniversite yıllarında, İzmir'den Bursa'ya her gelişimde muhakkak Ulu Cami'ye gidiyor ve bazen sabahtan akşama kadar oradan hiç çıkmadan geniş pencere içinde oturup ders çalışıyor ve kitap okuyordum. Bu sırada çok değişik şahsiyetlerle tanışıyor, Ulu Cami hakkında malûmat edinmeye de devam ediyordum.

Üniversiteyi bitirdikten sonra Ulu Cami'ye daha çok gitmeye ve onunla daha bir yakınlaşmaya özen göstermiştim. Bu vesile ile daha önce azar azar topladığım bilgileri arttırma yoluna gitmiş ve özellikle camideki yazıları birer birer okuyup manalarını bilenlere danışarak çözmeye çalışmıştım. Bu konuda en çok, Ulu Cami'de bazı namazlardan sonra etrafına toplanan kimselere bir şeyler anlatmaya çalışan bir zattan faydalandığımı söyleyebilirim. Bu zat bir esnaf olmakla birlikte, medrese tahsilinden dolayı Arapça kelimelerin manasını verebilen Ahmet Bağcı Bey'dir. Kendisiyle her görüştüğümde, Ulu Cami'deki yazıları okuyup manasını kaydetmeye çalıştım.

Ulu Cami'yi daha iyi tanımamda faydalı olan eser ise Kâzım Baykal'ın "Bursa'da Ulu Cami" adlı eseridir. Kâzım Baykal Bey, (1905-1993) Bursa'nın eski eserlerinin tanıtılmasında çok emeği geçen bir zattır. Onun kitabı, Ulu Cami hakkındaki tek eserdi. Kâzım Bey, eserinde camideki bütün yazıların okunuşunu ve camideki yerini vermişti. Fakat bu yazıların manaları neydi? Hangileri ayet, hangileri hadis ve hangileri kelâm-ı kibardı? Bu yazılar neyi anlatıyordu? Bu tür soruların cevaplarını o eserde göremeyince, bunun bir eksiklik olduğunu düşünerek bu eksikliği doldurmak üzere elinizdeki eseri hazırlamaya karar verdim.

Elinizdeki eser, Ulu Cami'yi etraflıca tanıtmaya çalışan bir çalışmadır. Eserde üslûp olarak, onu tanımak isteyen bir topluluğa, camiyi gezerek anlatıyor havasını vermeye çalıştık. Bunda, değişik yerlerden gelen ve çeşitli kesimlerden oluşmuş ziyaretçi gruplarına rehberlik yapıp, camiyi gezdirerek defalarca anlatmış olmamız etkili olmuştur diyebililirim.

Gruplara Ulu Cami'yi anlattıktan sonra, dinleyenlerden: "Yıllardır Ulu Cami'ye gelir gideriz ama caminin bu kadar kuşatıcı ve bilgi yüklü olduğunu hiç düşünmemiştik." diyenlere çokça şahit olmuşumdur. Cami ile ilgili anlatılanların, dinleyenler tarafından fazlasıyla hüsn-i kabul görmesi ve bu bilgilerin bir eserde toplanmasına yönelik temenniler, bu eserin hazırlanmasında önemli bir teşvik unsuru olmuştur.

Ulu Cami, yerli ve yabancı binlerce ziyaretçinin gezdiği bir yerdir. Yabancı ziyaretçiler -rehberle gezdikleri için- eksik de olsa bir şeyler öğreniyorlar. Ancak yerli ziyaretçiler kendi mabetlerinde yabancılardan daha yabancı, biraz şaşkın ve biraz da garip duruyorlar gibi gelmiştir hep bana. Çünkü, umumiyetle, Ulu Cami'deki muhteşem tablo ve duvar yazılarına sanki bir tabloya bakar gibi bakılıyor ve onlar sadece seyrediliyordu. Hâlbuki bu yazılar Ulu Cami'nin en önemli özelliklerinden biridir. Burası muhteşem bir "hüsn-i hat sergisi"dir.

İşte bu çalışmada, insanımızın ulu mabede karşı yabancılığını biraz olsun hafifletme ve bu mabedi, bütün mana ve muhteviyatıyla olmasa bile, halkımıza daha iyi tanıtma gayreti, temel çıkış noktamız olmuştur. Umarım eserimiz yeterince doyurucu ve faydalı olur.

Eserin hazırlanmasında, bana yardımcı olan hocam Hafız Hasan Hüseyin Dinçel Beye, Ahmet Bağcı Beye, eseri okuyup görüşlerini belirten Prof. Dr. Mustafa Kara Beye, Talha Uğurluel'e, Alaaddin Dikmen ve Mahmut Sucu Beylere, hatların türünün tespitinde emeği geçen değerli hattat Dr. Süleyman Berk Beye, resimlerin çekilmesinde himmetleri bulunan Dr. Muhammed Refiî Kileci Beye, Ulu Cami'nin tanıtılmasında çok gayret gösteren ve eseri hazırlamam için beni sürekli teşvik eden Mustafa Güleryüz Beye, manevî desteği büyük olan değerli eşim Nursel İhtiyar'a ve kitabın editörlüğünü büyük bir özveriyle üstlenen yayın yönetmeni Şeref Yılmaz'a teşekkürlerimi sunuyorum.

ZAFER İHTİYAR
10 HAZİRAN 2005/BURSA

1

Niğbolu Savaşında, müttefik Haçlı ordusunu Allah'ın inayetiyle mağlup eden Yıldırım Bayezid Han, bu savaşta çok büyük ganimet elde etmişti. Elde ettiği bu ganimetlerle zaferin şükrünü ifa niyetiyle ve adağını da yerine getirmek üzere yirmi cami yaptırmak istemişti.

BİRİNCİ BÖLÜM

Tarihi, Mimarisi ve Çevresi Bakımından

ULU CAMİ

TARİHÇE

Çok süratli, atılgan ve cesaretli bir kişiliğe sahip olduğu için "Yıldırım" lâkabıyla anılan Bayezid Han, 1389 yılında babası Murad Hüdavendigâr I. Kosova Savaşı'nda şehit düşünce, onun yerine Osmanlı Devleti'nin dördüncü padişahı olarak başa geçmiş ve 1402 Ankara Savaşı'na kadar devletin başında kalmıştır.

Yıldırım Bayezid, Anadolu Türkmen beyliklerini birer birer Osmanlı'ya bağlayarak Anadolu'da Türk birliğini tesis etmeye çalışırken, diğer yandan da İstanbul kuşatmalarını gerçekleştiriyor, bu arada Balkanların fethine de önem veriyordu.

Büyük bir askerî dehaya sahip olan Yıldırım Bayezid Han'ın Balkanlardaki faaliyetleri, bütün Avrupa ülkelerini, Haçlı ittifakına yöneltmiş ve Türkleri Balkanlardan atmak isteyen Haçlı Ordusu ile 1396 yılında Niğbolu Savaşı yapılmıştı.

Bu savaş öncesi Yıldırım Bayezid, Allah'a dua edip niyazda bulunmuş, zafer müyesser olursa yirmi cami yaptıracağı vaadinde bulunmuştu.

Niğbolu Savaşı'nda müttefik Haçlı ordusunu Allah'ın inayetiyle mağlup eden Yıldırım Bayezid Han, bu savaşta çok büyük ganimet elde etmişti. Elde ettiği bu ganimetlerle zaferin şükrünü ifa niyetiyle ve adağını da yerine getirmek üzere yirmi cami yaptırmak istemişti.

Yıldırım Bayezid Han bu niyetini damadı olan Seyyid Emir Sultan Hazretleri'ne açtı. Emir Sultan "Hünkârım, yirmi cami yerine, müminlerin toplanmasına vesile olacak Cuma namazlarının kılınacağı yirmi kubbeli bir cami yaptırsanız..." deyince, padişah bu teklifi uygun gördü.

Kaynaklarda belirtildiğine göre; caminin nereye yapılacağı araştırmaları devam ederken, Emir Sultan bir rüya görür. Rüyasında bir zat -Peygamber Efendimiz (s.a.s) olduğu rivayet edilir- caminin yerini parmağı ile çizer. Emir Sultan rüyadan sonra işaret edilen yere gidip bakar ve orada daha önce olmayan otların bittiğini görür. Bunun üzerine caminin yeri tespit edilmiştir.

Emir Sultan'ın, caminin nasıl ve nerede olacağını belirlemesi üzerine, "beşinci makam" olarak nitelendirilen, "Cami-i Kebir-i bî-nazîr" "Benzeri olmayan büyük caminin" inşasına başlanır. *(resim: 1)*

Caminin yerinde, (şu an ki camekânlı kubbenin bulunduğu kısımda) yaşlı bir kadına ait bir evin bulunduğu, rivayetlerde çok değişik biçimlerde anlatılmıştır. Bu hâdise doğru olmalıdır. Zira cami içindeki şadırvan o hâdise ile irtibatlıdır.

Rivayetlere göre; kadın bütün ısrarlara rağmen evini vermek istememiş, onun için sonradan alınan bu yere, kadının rızası olmadığından namaz kılınmasın düşüncesiyle bugünkü şadırvan yaptırılmıştır.

Ulu Cami'nin inşası sırasında bir işçi, elinde taşıdığı taşı sürekli getirip götürür ve bir türlü duvara koyamaz. Durumu fark eden ustabaşı, bunun nedenini sorar. İşçi, "Boy abdesti almam gerekiyor. Bu hâlde, cami duvarına taş koyamam." der. Durum padişaha iletilir ve caminin yanına hemen bir hamam inşasına başlanır.

Şengül Hamamı

Ulu Cami'nin İnşası

Anadolu'daki bütün Ulu Cami'lerin en büyüğü ve en görkemlisi olan Bursa Ulu Cami'nin yapılış tarihi hakkında farklı görüşler vardır. Fakat üzerinde ittifak edilen konu, Niğbolu zaferinden sonra yapılmış olmasıdır. Caminin yapımına başlama tarihi olarak kaynaklar, h.799/1397 yılını verirler.

Ulu Cami'nin İnşaası ve Şengül Hamamı

Emir Sultan'ın aldığı manevî işaret üzerine yer tespiti yapıldıktan sonra, Yıldırım Han'ın emriyle hemen inşaata başlanır. İnşaatta çalışan usta ve işçiler gayet halis bir niyetle ve gayretle inşaatı yapmaya çalışırlar. Bu arada inşaat devam ederken bir işçi aldığı taşı götüreceği yere kadar götürüp tekrar geri getirerek yerine koyar. Bu böyle birkaç defa tekrar edince ustasının dikkatini çeker ve sebebini sorar. Meğer işçi boy abdesti ihtiyacından dolayı böyle yapmaktadır. İşçi gusül abdesti alınmadan taşınan bir taşın cami duvarına konmasını uygun görmeyecek kadar hassasiyet göstermiştir. Durum padişaha iletilir. Cami inşaatına ara verilerek derhâl caminin kuzey kısmına bir hamam yaptırılır. Bu hamamın ismi Şengül Hamamı'dır. Bugün bu hamamın yerinde Gümüşçüler Çarşısı vardır. *(resim: 2)*

Ulu Cami'nin, "Murad Han oğlu Yıldırım Han'ın emriyle, 802 senesinde" tamamlandığını ifade eden tarihî kitabe.

Ulu Cami'nin Mimarı

Osmanlı'nın ilk büyük yapılarından biri olan Ulu Cami gibi muntazam bir eserin mimarı, kesin olarak bilinmemektedir. Bilinen isimler de tereddütle karşılanmaktadır. Bazı kaynaklar Yeşil Cami'yi yapan Hacı İvaz'ı gösterirken, diğer bazıları Ali Neccar ismi üzerinde dururlar. Şurası bir gerçek ki; Ulu Cami, mimarlık yönü itibariyle belki mükemmel sayılmayabilir ama manevi yönü itibariyle önemli bir eserdir.

Cami inşasının bitiş tarihi üzerinde ihtilaf yoktur. Bu tarihi, caminin muhteşem minberinin taç kapısına yazılmış, kabartma yazıdan öğreniyoruz. Bu yazıda caminin "Murad Han oğlu Yıldırım Han'ın emriyle 802 senesinde" tamamlandığı ifade edilmektedir. Buradaki tarih, hicrî takvime göredir. Bu tarih milâdî takvime göre 1399 yılıdır. *(resim: 3)*

Ulu Cami, 1402 Ankara Savaşı sonrasında Timur'un askerleri tarafından ot ambarı ve ahır olarak kullanıldığı gibi, Karamanoğlu II. Mehmet'in tahribatına uğramıştır. Ayrıca Ulu Cami 1855 depreminde çok büyük hasar görmüştür.

ULU CAMİ'NİN UĞRADIĞI TAHRİBAT

Ulu Cami, ibadete açıldıktan kısa bir süre sonra, maalesef kötü bir durumla karşılaşacaktır. 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid Han Timur'a yenilince, Osmanlı Devleti dağılma tehlikesi geçirdiği gibi, ülke toprakları maddî ve manevî bakımdan büyük tahribat görür. Devletler arası savaşın beraberinde getirdiği yıkım, üzücü bir şekilde bu ulu mabede de tesir eder. Zira, Ulu Cami, bir müddet Timur'un Moğol komutanları tarafından ot ambarı ve ahır olarak kullanılmış ve Bursa'yı terk etmeden evvel de, Timur'un adamları camiyi yakarak tahrip etmiştir. Bunun bir delili olarak Kâzım Baykal eserinde, 1855 depremini gören ihtiyarların anlattıklarına dayanarak zelzele sonrası yıkılan kubbe enkazının kaldırılması sırasında kubbe sıvalarının altında yoğun bir is tabakasının mevcudiyetinden bahsetmektedir.

Timur'un askerleri Bursa'dan gitti derken bu sefer Karamanoğlu II. Mehmed'in 1411'de Bursa'yı işgali sırasında Ulu Cami bir tahribata daha sahne olmuştur. Karamanoğlu, Yıldırım Bayezid'e büyük bir kin ve nefret duyduğundan akla hayale sığmayacak kötülükler yapmıştır. Orhan Camiini yaktırdığı, Yıldırım Bayezid'in kabrine türlü hakaretler yaptığı yetmiyormuş gibi Ulu Cami'nin dış kısmını tavana kadar yığdırdığı odunları ateşe vererek yaktırır. Bu yangın izlerini örtmek için Çelebi Mehmed döneminden 1950'lere kadar kalın bir beyaz sıva tabakasının ardına gizlenen Ulu Cami, 1958 büyük çarşı yangınında kuzey avlusunun da yanmasından sonra 1959-1961 onarımında sıvası kaldırılarak aslî hâline döndürülür. Hâlâ taşlarda yangının eseri olan isleri görmek mümkündür.

Ulu Cami ayrıca bu istilâların haricinde deprem, yangın ve lodos gibi felâketlerden de çok zarar görmüştür. Özellikle 1855 depreminde iki kubbesi hariç bütün kubbeleri çökmüştür. 1889 yangınında minarelerin külâhları yanmış ve bunun üzerine bugünkü boğumlu kâgir külâhları yapılmıştır. Ayrıca cami, çeşitli tarihlerde şiddetli lodos nedeniyle de zarar görmüştür.

DÜNDEN BUGÜNE ULU CAMİ'NİN TAMİRATI

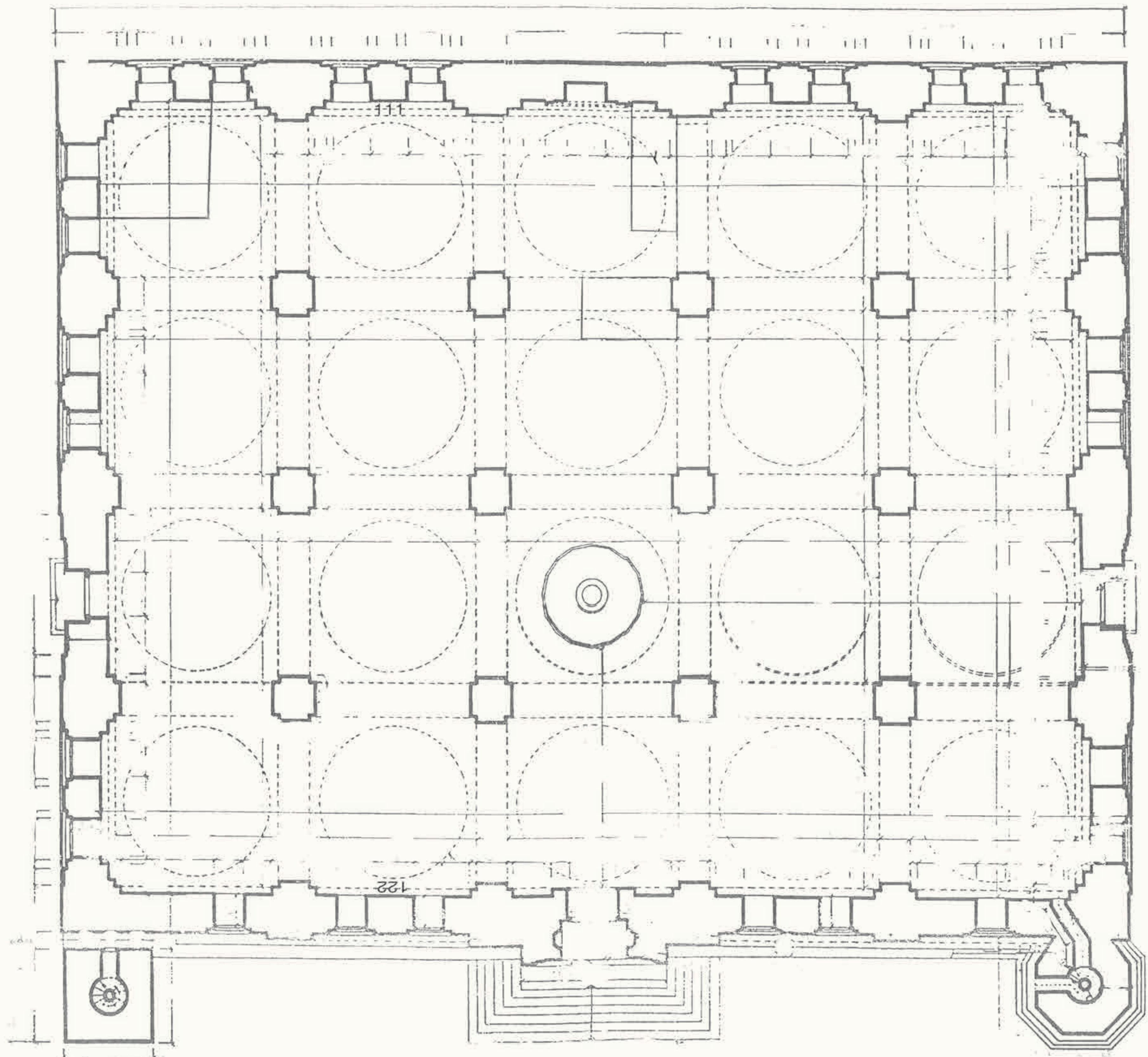
Ulu Cami ile alâkalı kaynaklardan ilk tamiratın 1494 milâdî yılında yapıldığı ve 10.000 akçe para sarf edildiği anlaşılıyor. Bu tarihten günümüze kadar 1503, 1551, 1563, 1572, 1668, 1670, 1724, 1815, 1855 ve 1961 yıllarında büyük çapta tamirat yapılmıştır. Yapılan bu onarımlar sonucu Ulu Cami bugünkü görünüme kavuşmuştur.

Özellikle 1855 depremi sonrası büyük bir tamirata ihtiyaç duyan cami için dönemin sultanı Abdülmecid Han hazineden para aktarmış, görevliler yollamıştır. Bu tamirat, dönemin Bursa valisi Namık Paşa'nın da bizzat sırtında enkazı dışarı çıkararak halkı teşvik etmesiyle üç yılda tamamlanabilmiştir.

Bu deprem sonrası padişah tarafından görevlendirilen büyük hattatlar M. Şefik Bey ile Abdülfettah Efendi camideki yazıları tamir edip yeni yazılar da ilâve ederek bugünkü muhteşem hat koleksiyonunu ortaya çıkarmışlardır. Fakat sonraki dönemlerde özellikle boya ile yapılan süslemeler, zevksiz bir batı özentisinin ürünü olarak cami içindeki uyumu kısmen bozmuştur.

1959-61 yılları arasında yapılan restorasyonla caminin dış sıvaları sökülmüş, bugünkü vaziyete getirilmiştir. Kubbelerden yağmur sularının içeriye sızması ve hem yazıları hem de iç sıvaları bozması nedeniyle 2002 yılında kubbelerin kurşunları yenilenmiştir.

Ulu Cami'nin Plânı

Yirmi kubbe ile örtülü bu Cami-i Kebir'in alanı dıştan dışa 55 metreye 69 metre, içten içe ise 49,96 metreye 63,36 metredir. Bunu yüz ölçüme çevirdiğimizde dıştan dışa 3795 metrekare, içten içe ise ayak sahalarıyla birlikte 3165,5 metrekaredir.

5

6

7

1855 depreminde çökmemiş olan kubbelerin orijinal köşelikleri.

ULU CAMİ'NİN MİMARİSİ

Caminin Kapladığı Alan

Ulu Cami, yirmi cami yerine yapıldığından kapladığı alan da büyüktür. Yirmi kubbe ile örtülü bu Cami-i Kebîr'in alanı, dıştan dışa 55 metreye 69 metre, içten içe ise 49,96 metreye 63,36 metredir. Bunu yüz ölçüme çevirdiğimizde dıştan dışa 3795 metrekare, içten içe ise ayak sahalarıyla birlikte 3165,5 metrekaredir. Caminin cemaat kapasitesi, 7-8 bin civarındadır. Bu yönüyle Türkiye'nin en çok cemaat alan camilerinden biridir.

Kubbeleri

Ulu Cami'nin yirmi kubbesi vardır. Saf istikametinde beşer ve derinliğine dörder olmak üzere toplam yirmi kubbe; içeride on iki fil ayak (filpaye)kenarlarda on sekiz direk olmak üzere toplam otuz ayak üzerine oturtulmuştur.

Ulu Cami, çok kubbeli camilerin en klâsik ve abidevî olanıdır. Kubbeler dışarıdan sekizgen kasnaklıdır. Çapları eşit olmakla beraber yükseklikleri farklıdır. Mihrap ile kuzey kapısı ekseni üzerindeki kubbeler diğerlerinden yüksektir. Ancak, kubbeler arasındaki yükseklik farkı fazla olmayıp, iç mekândan farkedilmez. *(resim: 4)*

1855 depreminde caminin 18 kubbesi çökmüştür. Çökmeyenlerden biri mihrabın üstündeki kubbedir. Bu sayede muhteşem minber de korunmuştur. Çökmeyen diğer kubbe ise şu an hanımların namaz kıldığı yerin üstüne denk gelen batı minaresine bitişik olan kubbedir. Bunların ilk inşaat hâlini koruduklarına delil ise kubbe kasnakları hizasında bulunan devrinin orijinal tromplar (köşe tonozları) dır. Bu kubbelerde dört köşeden kubbe yuvarlağına geçişte, köşelerdeki şekillere dikkat edilirse, bu iki kubbenin diğerlerinden

Ulu Cami'nin kuzey köşelerinde birer şerefeli iki tane yüksek minaresi vardır. Ulu Cami'nin ihtişamına denk bu minareler Bursa'nın hemen her yerinden görülebilir.

8

farklı olduğu anlaşılır. Bunlardan hariç bir de şadırvanın üstündeki camekanlı kubbenin köşelikleri orijinaldir. Mihrap üstündeki pandantifte; (kubbe ile kenar arasındaki üçgen köşelikte) Mevlevî sikkesine benzer, alt ucu sarkmalı bir çökertme, şadırvan üstündekinde; üçer sarkma köşelik, kuzeybatı köşesindeki kubbede kısmen pandantifi de taşan kürevî köşelik mevcuttur. *(resim: 5 , 6 ve 7)*

Duvarları

Caminin duvarları çok kalındır. Kalınlık en az iki metre olup bazı yerlerde kalınlık daha da artar. Her dört cephenin muhtelif yerlerinde kalınlıklar değişmektedir. Yanlarda kalınlık fazla olup, kemer için yapılan dişler hariç 2,40 metre, kıble duvarında daha ince 2,20 metredir. Yan kapılarda bu kalınlık batıda 3,10 doğuda 2,80 metredir.

Duvarlarda Edirne Eski Cami'de olduğu gibi tamamen kesme köfekî (işlenmesi kolay zamanla sertleşen bir çeşit taş) taşlar kullanılmıştır. Taşlar bal rengi, inci rengi, pembe, turuncu ve açık kahverengi olmak üzere ayrı ayrı renklerdedir.

Bugün görülen cephe taşlarının büyük bir kısmında, eski yanmış taşların dış kısımları döktürülerek yerlerine yeni köfekî taşları konmuş ve harçla sıvanmıştır. Dışarıdan duvarlara baktığınızda, asırların izini taşıyan 600 senelik taşları değil, ocaktan yeni çıkmış harcı görürsünüz. Bununla beraber 1950'li yıllarda caminin bu cephelerinin yenilenmesi o kadar sadakatle yapılmış ki, renk, ahenk ve genel görünüş bakımından, hiçbir uyumsuzluk görülmüyor. Ekrem Hakkı Ayverdi bu yenileme hadisesine şahit olduğunu ve güney cephesini değiştiren İsmail Sönmez Bey'in bu işi yaparken taşları âdeta okşadığını ifade ediyor.

Üç dönümden fazla bir arazi üzerinde yükselen bu büyük binayı, yeknesak görüntüden kurtarmak için cepheler, plastrlar (gömme ayak) ve sağır sivri kemerlerle taksim edilerek, gölge ve hareket temin edilmiş, bunların ortasına ikişer pencere yerleştirilmiştir.

Kalın taş duvarları, caminin yazın serin kışın da sıcak olmasını sağlar.

Minareleri

Ulu Cami'nin kuzey köşelerinde birer şerefeli iki tane yüksek minaresi vardır. Ulu Cami'nin ihtişamına denk bu minareler, Bursa'nın hemen her yerinden görülebilir. Ancak son yıllarda özellikle Ulu Cami'nin çevre semtlerine inşa edilen yüksek binalar maalesef Bursa'nın bu tarihî silüetini ve Ulu Cami'nin uzaktan görünen o kuşatıcı duruş ve görüntüsünü bozmuştur.

Minareler, cami yapısı gibi harçsız olduğu hâlde günümüze kadar gelebilmiştir. Camiye bitişik olan batı minaresinin kaidesi tamamen mermer olup, gövdesi tuğladandır. Şerefeleri altı sıra skalaktitten (iç bir kısımdan üstte bulunan çıkıntıya geçerken kullanılan basamaklar) oluşur. *(resim: 8)*

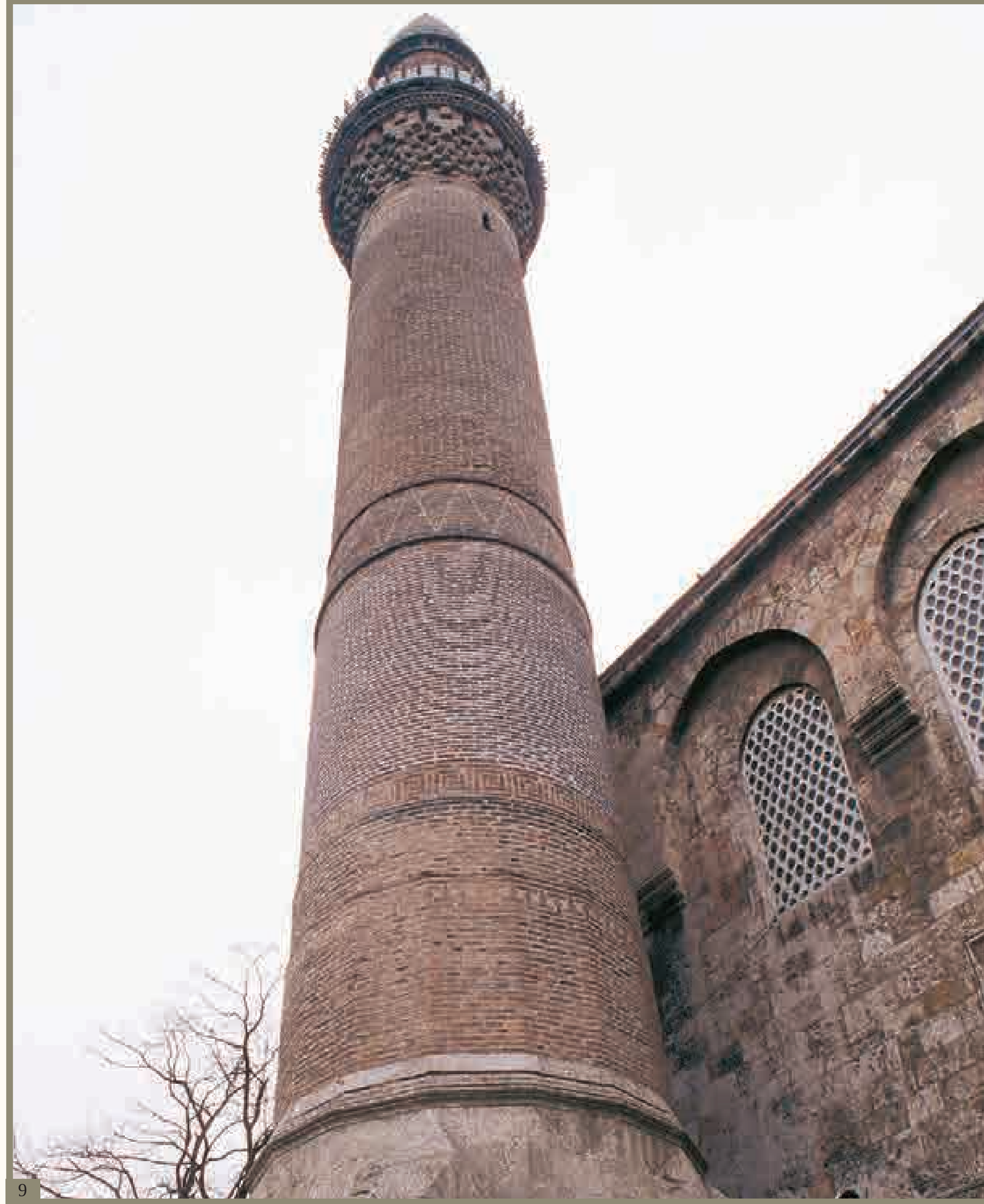
Batıdaki minareyi Yıldırım Bayezid Han, cami ile birlikte yaptırmıştır. Bu minarenin özelliği dışarıdan ve içeriden iki ayrı merdiven ile minareye çıkılabilir olmasıdır. Bu çift yol belki de Mimar Sinan'ın Selimiye Camii'nin minarelerinde uyguladığı üç yollu merdivene ilham olmuştur. Bu minarenin

ortasından açılmış bir kapı vardır. Bu kapıdan sonra gelen merdiven ile kubbelerin üstüne çıkılabilmektedir. Günümüzde müezzinlerin ezan okuduğu minare de bu minaredir.

Batı minaresinin içinde vaktiyle suyu doğrudan Pınarbaşı'ndan gelen bir çeşme varmış. Bu çeşmenin suyu minaredeki tamiratlarda, temizlik ve abdest alma ihtiyaçlarında kullanılırmış. Bu çeşmenin yeri, minarenin içinde halen durmaktadır.

Doğu minaresini Fetret Devri'nden (1413) sonra Çelebi Mehmed yaptırmıştır. Bazı kaynaklar bu minarenin 1513 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırıldığını ifade ediyorsa da Çelebi Mehmed'in yaptırdığına dair rivayetler daha kuvvetlidir. *(resim: 9)*

Minarelerin külâhları vaktiyle ahşap ve üstü kurşun örtülü iken 1889 da çıkan büyük yangında bu külâhlar yanınca yerine bugünkü kâgir (taş ve tuğladan yapılma) boğumlu külâhlar yapılmıştır.

9

Ulu Cami'nin doğu minaresi.

Ulu Cami'nin ihtişamını yansıtan kuzey giriş kapısı

10

Kapıları

Ulu Cami'nin üç cephesinde 1960 öncesi dört kapısı bulunuyordu. Fakat 1740 yılında Hünkâr mahfiline açılan güneydoğu köşesindeki kapı, 1950'li yıllarda pencereye dönüştürülerek kapatılmıştır. Dışarıdan caminin doğu cephesinin güney köşesindeki pencereliğe dikkat edilirse, burasının daha önce bir kapı yeri olduğu anlaşılır. Caminin kuzey, doğu ve batıda olmak üzere üç büyük kapısı vardır.

Batı ve kuzey girişlerinin tahta kapıları yakın zamanda yapılmıştır. Doğu kapısı ise cami ile aynı döneme ait olup büyük bir kıymete sahiptir. Çift kanatlı bu büyük kapının kanatları üzerinde oymalı ve geçmeli şekiller vardır. Bu kapı abanoz ağacındandır. Üslûbu minberle aynıdır.

Caminin kuzey girişi mermer kaplıdır. Bu kapıda mermere yazılmış çok güzel kûfi ve celî sülüs hatlar, 1958 yılında çıkan büyük yangında çok fazla harap olduğu için hiçbir sanatkâr bunları yapmayı taahhüt edememiş, bundan dolayı giriş kapısı 1960'larda sadece mermerle kaplanmıştır. *(resim:10)*

Ulu Cami'nin kuzey kısmı

Yakın zamana kadar caminin kıble duvarı hizasında birçok şamdanın mevcudiyeti bilinmektedir. Fakat şimdi mihrap yanında iki, minberin sağında bir tane olmak üzere sadece 3 adet şamdan kalmıştır.

12

13

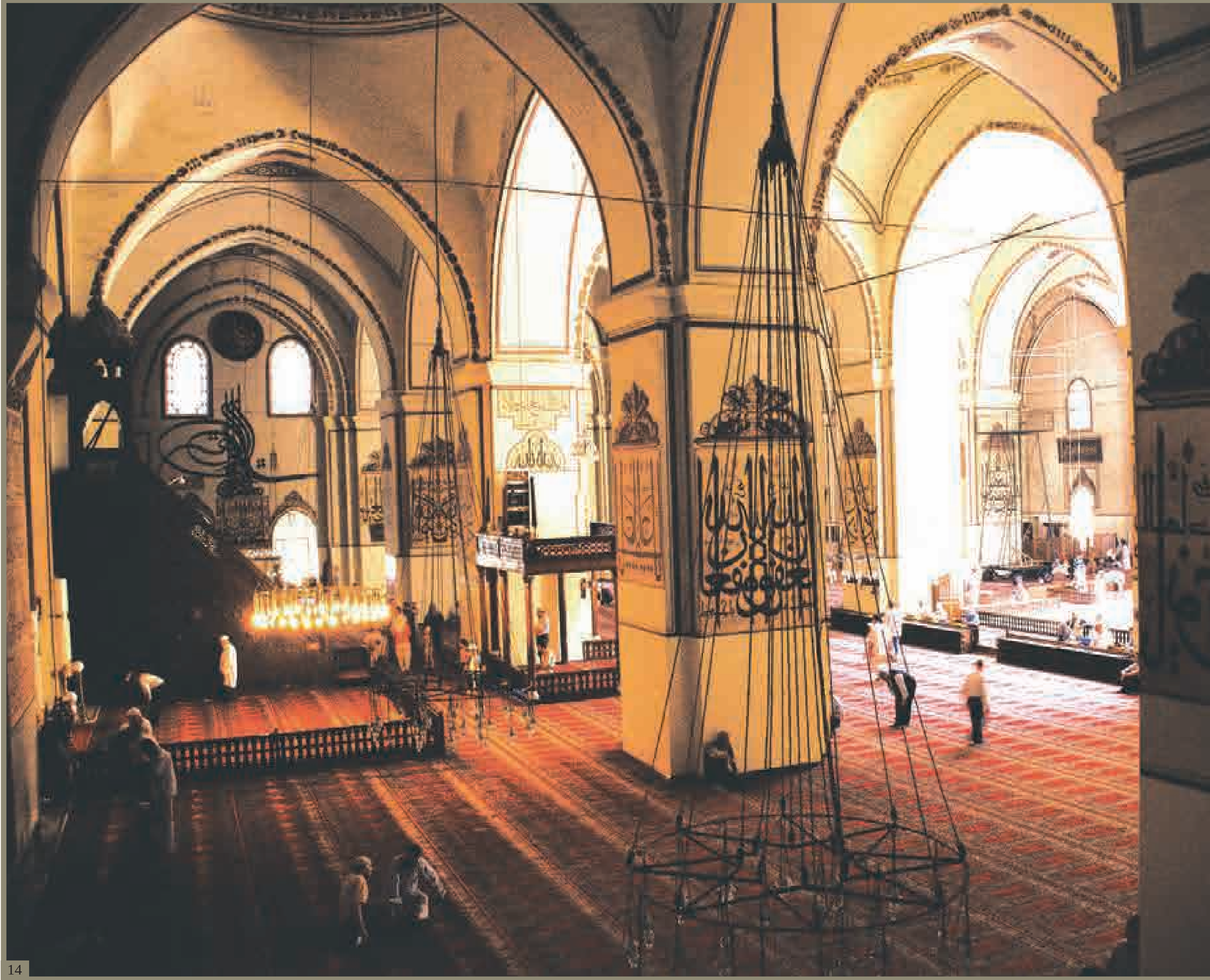
Pencereleri ve Aydınlatılması

Yirmi kubbeli bu ulu mabetin aydınlatılması elbette önem arz eder. Camiye aydınlık, daha çok şadırvan üstündeki camekânlı kubbeden temin edilmektedir. Ayrıca her kubbe kasnağında açılan sekizer küçük pencere de (152 adet) büyük oranda içerinin aydınlığına katkı sağlar. Cephelerde doğu tarafında on dört, güneyde on, batı tarafında on dört, kuzeyde ise on üç büyük pencere, iç mekânın aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır. *(resim: 11 ve 12)*

Şekil ve ölçü bakımından pencereler her cephede farklı olup bu pencerelerin söveleri (pencere kanatlarının takıldığı çerçeve) düz mermerdendir. Pencere alınlıklarında nefeslik denilen küçük açıklıklar bulunmaktadır. Güney duvarındaki altı sıra pencereler, yola baktığı için 1950'li yıllarda örülerek kapatılmıştır.

Caminin aydınlatılması, önceleri çok sayıda kandil yakılarak sağlanmıştır. Yakın zamana kadar caminin kıble duvarı hizasında birçok şamdanın mevcudiyeti bilinmektedir. Fakat şimdi mihrap yanında iki, minberin sağında bir tane olmak üzere sadece üç adet şamdan kalmıştır. *(resim: 13)*

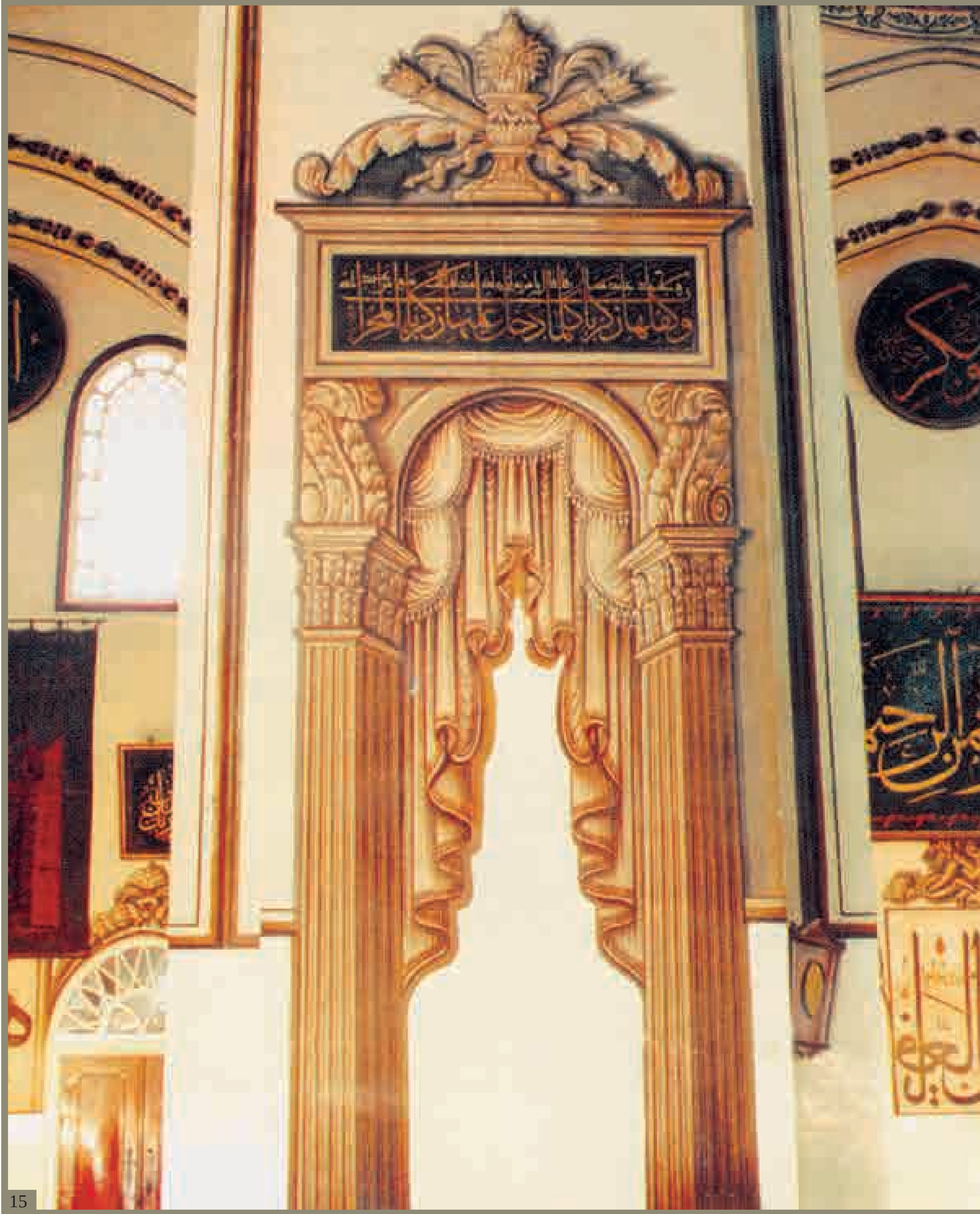
Aydınlatma işlevi günümüzde büyük daire biçimindeki demir avizelere yerleştirilmiş ampullerle yapılmaktadır.

14

Ulu Cami'nin en önemli tezyinatı çeşitli hat örnekleridir. Duvar ve levhalara yazılmış yazılarla burası adeta bir "Hat Sanatı Sergisi" hâline getirilmiştir.

Ulu Cami'deki yazıların üstünde, sağında solunda yağlı boya ile duvara yapılmış 'perdeler' Tanzimat sonrası Osmanlısının batı hayranlığının bir göstergesidir.

Perdeli mihrap tasviri

■ Tezyinatı

Ulu Cami'nin en önemli tezyinatı (süslemeleri) çeşitli hat örnekleridir. Duvar ve levhalara yazılmış yazılarla burası âdeta bir "Hat Sanatı Sergisi" hâline getirilmiştir. *(resim: 14)*

Camideki yazıları süslemek adına yağlı boya ile duvara yapılmış 'perde' tasvirleri, Tanzimat sonrası tezyinatımızdaki batı tesirinin zuhuru niteliğindedir. Bu süslemeler 1855 depremi sonrası restorasyonda yapılmıştır. Bu restorasyonda Mısırlı Yani Kalfa, Panayot Usta, sıvacı Mardiros gibi ustaların Ulu Cami'de çalıştıklarını Ekrem Hakkı Ayverdi' nin "*Osmanlı Mimarisi'nin İlk Devri"* adlı eserinden öğreniyoruz.

Türk baroku olarak nitelendirilen süslemeler, Türklerin süsleme sanatında yüzyıllar boyunca kullandıkları motifleri, batıdan aldıkları motiflerle birleştirerek kendilerine özgü bir bezeme üslûbu hâline getirmelerinin adıdır. Bursa Ulu Cami'deki Türk Barok bezemelerini, aynı başlıkla *Bursa'da Yaşam* adlı bir dergide yayınlanan *Eser Çalıkuşu*'nun bir makalesinden alıntılarla aktaralım:

"Caminin yirmi kubbesi, birbirine benzer kuruluşta gibi gözükse de herbiri diğerinden farklı bezemelerle süslüdür.

Mihrap tarafında yer alan dört payeden üç tanesinin yüzeyi üzerinde korint (Eski Yunan mimarisinde bir sütun) başlıklı sütunların ve yuvarlak kemerin taşıdığı bir yazı bezemesi ile püsküllü perde motifi, verdiği derinlik etkisiyle sanki bizi mihraba yönlendiren mimarî bir öğe gibi durmaktadır. Yazı bezemesinin üzerinde kaideli bir vazo, sadak ve akantus (yaban enginarı) yapraklarından oluşan bezemeler arma şeklindeki görünümüyle kompozisyonu tamamlar." *(resim: 15)*

Bu süslemeler hakkında Mustafa Armağan "Bursa Şehrengizi" adlı eserinde şöyle demektedir: "Gelişigüzel sütunların, kapıların, levhaların çevresine çiziktirilmiş bu sırıtan süslemeler, gerçi caminin içindeki o dost düşman herkesin üzerinde ittifak ettiği manevî havayı ortadan kaldıramamıştır ama caminin asaletinden çok şeyleri alıp götürdüğü de inkâr edilemeyecek kadar açıktır."

Tanzimat sonrasına ait bu süslemeler hakkında John Ash isimli bir İngiliz şairinin şu ifadeleri de Mustafa Armağan'ın yukarıdaki görüşünü destekler mahiyettedir: "Üç nefis kapısının hangisinden girerseniz girin, üzerinizde kütlevî bir tesir bırakan sütunlar sizi âdeta çarpar. Sütunlar üzerinde dev harflerle vücuda getirilmiş hat eserleri ve Barok bir opera sahnesinden fırlayıp gelmiş izlenimi veren tuhaf perde ve çiçek desenlerini görürsünüz."

Bu süslemeler belki iyi bir niyetle, yazıları daha belirgin hâle getirmek amacıyla yapılmış olabilir ama bu ulu mabede bir opera sahnesindeki süslemelerin reva görülmesi hoş olmamıştır. *(resim: 16)*

16

Ulu Cami kuzey kapısı

Ulu Cami çevresindeki bu tek mezarda, burada daha önce musalla taşlarının biraz ilerisinde var olan 1935 yılında yıkılan Esediye Medresesi'nin kurucusu Arslan Bey'in torunu Hacı İvaz yatmaktadır.

17

18

19

ULU CAMİ'NİN ÇEVRESİ

Ulu Cami ve aynı adla anılan mahalle XV. yüzyıldan beri kentin merkezi konumundadır. Caminin kuzeyinde çeşitli çarşılar, doğusunda Koza Han İpekçiler Çarşısı, Orhan Camii ile yaklaşık 200-250 yıllık çınarlar ve Koza Han'ın önüne yapılmış büyük bir havuz vardır. Güneyinde Bursa'nın en işlek ve önemli caddesi bulunmaktadır. Batısında da yine çeşitli dükkân ve işyerleri vardır.

Ulu Cami Yanında Bir Mezar

Caminin güneydoğu köşesinde musalla taşlarının ilerisinde bir mezar vardır. *(resim: 17)* Ulu Cami çevresindeki bu tek mezarda, burada daha önce musalla taşlarının biraz ilerisinde var olan 1935 yılında yıkılan Esediye Medresesi'nin kurucusu Arslan Bey'in torunu Hacı İvaz yatmaktadır.

Mezar taşında şunlar yazılıdır:

Baş ucundaki taşın iç yüzünde: *"Hacı İvaz bin Hacı Bekir bin Aslan Tâbe serâhüma ve ceale'l cennete me'vâhüma"* Manası: *"Arslan oğlu Hacı Bekir oğlu Hacı İvaz'ın mezarları temiz-pak, mekanları me'va cenneti olsun."* *(resim: 18)*

Ayak ucundaki taşın iç yüzünde: "Min tarihilhicriyye el-Mustafaviyye fi evâili zilhicce sene selâse ve erbain ve semânemie" *(resim: 19)*

Bu ifadede h. 843/1440 tarihi veriliyor.

Caminin Doğu Avlusu

Hacı İvaz'a ait mezarın hemen önüne gelen yerde 1979 yılında yapılan üç musalla taşı bulunmaktadır. Bu musalla taşlarından nice cenazeler kaldırılmıştır. Bir kişinin cenaze namazının Ulu Cami'de kılınması şeref addedilir. Çünkü camide her zaman seçkin ve kalabalık bir cemaat bulmak mümkündür.

Caminin doğu avlusunda musalla taşlarıyla beraber yaptırılmış 66 adet musluk vardır. Muslukların yeri ile su giderleri ve önündeki oturaklar mermerdir.

Kaynaklarda belirtildiğine göre burada daha önce yine bir medrese varmış. Bu medreseyi ise Sultan Çelebi Mehmed'in torunu Hundi Hatun yaptırmıştır. Günümüzde medreseden hiçbir iz yoktur.

Caminin kuzeydoğu köşesinde XIV. yüzyılda yapılmış tarihi Emir Hanı vardır. İki katlı olan bu hanın üst katında günümüzde kitap satan dükkânlar bulunmaktadır.

Kuzey Avludaki Çeşme ve Şadırvanlar

Avluda iki büyük şadırvan vardır. Üzeri camekânla örtülü, Pınarbaşı suyu akmakta olan bu şadırvanlarda, herhangi bir yazı yoktur. 1958 yangınından önce şimdiki şadırvanların yerinde kubbeleri kurşun tabaka ile kaplı iki güzel şadırvan bulunuyordu. Yangında bu şadırvanlar yandığı için şimdiki sade şadırvanlar yapılmıştır. Yangından önceki şadırvanların yapılış tarihleri kesin olarak bilinmemekle birlikte h. 1155/1742 tarihinde tamir edildiklerine dair bir belge mevcut olduğundan çok eskiden kalma oldukları söylenebilir.

20

Vali Münir Paşa tarafından 1895 yılında yaptırılmış mermer işçiliğinin güzel bir örneği olan çeşme.

21

"Hüdavendigar vilayeti valisi Ahmet Münir Paşa'nın hayratıdır."

Bu iki büyük şadırvanın ortasında küçük, fakat gayet zarif mermer işçiliğinin güzel bir örneği olan çeşme vardır. Bu çeşme de 1958 yangınında yanmıştır. Fakat çeşmeyi yaptıran Ahmet Münir Paşa'nın varisleri çeşmeyi tekrar aslına uygun tamir ettirmişlerdir. Kubbesinin altındaki sütunlar arasındaki kısımlar üzerine, üç tarafına hattat İbrahim Hakkı tarafından (ö. 1902) celî sülüs ve celî talik hat ile mermere mahkûk yazılmış olan kitabeler, bu çeşmenin II. Abdülhamid zamanında h.1313/1895 tarihinde Vali Münir Paşa tarafından yaptırıldığını göstermektedir. *(resim: 20)*

Çeşmenin batı yüzünde, celî sülüs yazı ile: "Hüdavendigâr vilayeti valisi Ahmed Münir Paşa'nın hayratıdır" yazılmıştır. *(resim: 21)*

Güney yüzünde talik yazı ile:

"Hazreti Abdülhamid'e celb için hayr-ı duâ

Ulu Cami havlusunda tarhına ettim kıyâm

Hasbeten lillah Münir bu çeşmenin tarihini

Geldiler kırklar dediler

(kâne miskiyyü'l-hitâm). 1313"

Doğu yüzünde ise talik yazı ile bu çeşmeyi yaptıran hayır sahibinin, bu çeşmenin kalıcı olması için Bursa mahkemesine bunu onaylattığına dair bir yazı vardır:

"Bu çeşme suyunun dâimü'l-cereyân olması arzusuyla sahib-i hayır tarafından ittihaz kılınan tedbir-i lede'l-iktiza müracaat olunmak üzere Bursa Mahkeme-i şer'iyyesine tescil ettirilmiştir."

Sahafhane Çarşısı ve Ulu Cami Muvakkithanesi

1958 yangını öncesinde Ulu Cami'nin kuzey avlusundan, şimdiki kapalı çarşıya kadar olan mesafede bir sahaflar çarşısı vardı. Bu çarşıda her türlü dini kitap, kırtasiye malzemeleri, her türlü matbu malzeme satılırdı. Aynı zamanda bu çarşıda mücellitler, yani kitap ciltleyenler bulunurdu. 24 Ağustos 1958'de çıkan yangın bir mücellithanede tutkal kaynatılırken gaz ocağının devrilmesi sonucu başlamıştır. Bu büyük çarşı yangınında o gün 1400 civarında dükkân yanmıştır. Sahaflar çarşısında çok kıymetli kitaplar kül olmuştur.

Bu yangın öncesi Ulu Cami'nin kuzey avlusunda sahaflar çarşısına bitişik bir muvakkithane de vardı. Burada bazı araç-gereçlerle, astronomi ile ilgili çalışmalar, özellikle namaz vakitlerinin belirlenmesi, mübarek gün ve gecelerin tespiti çalışmaları yapılırdı. Bu çalışmaların dışında, Ramazan ayında ve mübarek gecelerde iki minare arasına asılacak olan mahyaların resimleri, projeleri, yağ kandillerinin, harfler hâline getirilmesi ve dizilmesi de bu binada yapılırdı.

Caminin Batı Tarafı

Ulu Cami'nin batı tarafındaki cadde, eskiden Mecidiye Caddesi olarak bilinirdi. Şimdi bu cadde Ulu Cami Caddesi ismiyle anılıyor. Kaynaklar bu caddede Ulu Cami'nin batı kapısı karşısında Yıldırım Bayezid'in vakfı "Vaiziye" veya "Mahkeme Medresesi"nin varlığından bahsetmektedir. Ayrıca Cumhuriyet döneminde müftülük binası olarak kullanılmış bir binadan da bahsedilir. Fakat 1958 yangını sonrasında, Bursa çarşısı ile beraber buraları yeni baştan inşa edilmiştir. Günümüzde ise buralarda şahıslara ve vakıflara ait çeşitli dükkânlar vardır.

22

Çinili Çeşme

Caminin güneybatı köşesinde, çinili bir çeşme vardır. *(resim: 22)* H. 1321/1903'de yapılmış, Kütahya çinileriyle süslü bu çeşme, 1950 yılında kaldırılmıştır. 1994 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından aslına uygun olarak tekrar yaptırılmıştır.

Şu andaki çeşmenin, ilk yapılış ve tekrar yapılış tarihleri hakkında batı yüzündeki Osmanlıca yazıda şöyle denilmektedir: *(resim: 23)*

"Hüdavendigâr valisi Ahmed Münir Paşa tarafından inşa edilmiş olup Bursa Belediyesi tarafından yeniden yaptırılmıştır.

İlk İnşası İkinci İnşası

Hicri 1321 Miladi 1994"

Bu yazıların en üstüne ise bir ayet yazılmıştır: "Vecealnâ mine'l-mâi külle şeyin" *"Biz herşeyi sudan yarattık."*[1]

Çeşmenin güney ve kuzey yüzünde ise birer tuğra vardır ki, ikisinde de şu yazar: "Fa'lem ennehû lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-Resulullah aleyhisselam" "Bil ki, muhakkak Allah'tan başka ilâh yoktur[2] ve Muhammed aleyhisselâm Allah'ın Resûlü'dür."

Bu çeşmenin ilk açılışı 1903 yılının bir cuma günü yapılır. Çeşmenin içine üç büyük kazan konularak, bunların birine limonata, birine süt, birine de ayran doldurulur ve o gün Cuma namazından çıkışta halk, çeşmenin üç kurnasından akıtılan bu içeceklerden içer. O günü gören kimseler, olayı çok tatlı bir hatıra olarak anlatmaktadır.

Bu çinili çeşmenin tam karşısında Ulu Cami'nin yapıldığı dönemin karakterini yansıtan iki büyük kubbeli ve dokuz bölmeli tuvaletler varmış. Bu tuvaletlerin yeri hâlen mevcuttur ve bugün burada bir lokanta bulunmaktadır. Bu çeşmenin ve caminin güneyinde, bugünkü PTT'nin yerinde Mısrî Dergâhı'nın bulunduğu, kaynaklarda kayıtlıdır.

1) Enbiya suresi, 30. ayet
2) Muhammed suresi, 19. ayet

23

Caminin güneybatı köşesindeki bu çinili çeşme, Hüdavendigâr valisi Ahmed Münir Paşa tarafından inşa edilmiş olup Bursa Belediyesi tarafından yeniden yaptırılmıştır.

İlk İnşası	*İkinci İnşası*
Hicri 1321	*Miladi 1994*

Ulu Cami'nin en önemli özelliklerinden biri burada muhteşem bir hat koleksiyonunun bulunmasıdır. Çok değerli hattatların kaleminden çıkmış bu yazılar, Ulu Cami'ye ayrı bir değer kazandırmıştır.

HAT SANATI HAKKINDA BİLGİ

Ulu Cami'nin en önemli özelliklerinden biri, burada muhteşem bir hat koleksiyonunun bulunmasıdır. Çok değerli hattatların kaleminden çıkmış bu yazılar, Ulu Cami'ye ayrı bir değer kazandırmıştır. Klâsik sanatlarımızdan biri olan fakat ne yazık ki yeterince bilinmeyen hat sanatı ile ilgili bir hatırayı, Hattat Mahmud Bedreddin Yazır'dan dinleyelim:

"Birinci Cihan Harbinde askerlik münasebetiyle tanıştığım, Macar, ressam ve subay bir arkadaşım vardı. Ara sıra İstanbul camilerini, müze ve kütüphanelerini birlikte gezer, sanat eserlerini ziyaret ve tetkik ederdik. Bir gün Sultanahmet Camii'ndeki Melek Paşazade Ali Haydar Bey merhumun ta'lik celi'si "El-kâsibu habibullah" levhası önünde bulunuyorduk. Arkadaşım ona dikkatle baktıktan sonra dönerek: 'Dostum! Bu sizin yazılarda bir hâl var, çok dikkat ediyorum, ilk bakıştaki sade renk geometrik sessizlik, baktıkça harekete geliyor, canlanıyor, cilveleniyor. Önce bir tatlı bakış, arkasından yavaş yavaş içe süzülen canlı bir akış, sessiz bir ahenk içinde ruhu oynatan metafizik bir musikî var. Lâkin ondaki ahengi kulaklarımız duymuyor, içlerimiz dinliyor, dinledikçe bir başka âleme yükseliyor. Bakarken ne oluyor anlamıyorum, içimi içine çeken sihirli bir çehre, bir güzellik denizi, lâtif titreşimlerle gönlümü ferahlatan bir hava ve derken bir melek sesi ve nefesi kadar gizli bir okşayış ve sarılış içinde kalıyorum, o ben; ben, o oluyoruz gibi bir şeyler oluyor, sizde de böyle şeyler olur mu?' demişti.."

İslâm tarihinde resmin yerini almış olan hat sanatı, yerli yabancı birçok kimsenin takdirini kazanmış ve çoklarını kendine hayran etmiştir. Ünlü ressam Picasso, bir gün usta bir hattatın yazısı karşısında "İşte gerçek resim bu!" demiştir. Yine büyük ressam Van Gogh'a, "Siz resimde istediğinizi yapabildiniz mi? Gönlünüzden geçeni resimde dile getirebildiniz mi, anlatabildiniz mi?" diye sorulan bir soruya "Anlatamadım." cevabını vermiş, "Peki bu hangi sanatla olur?" denmesi karşısında ise "Kaligrafide (hat sanatı) olur." demiştir.

Yabancılara lisanı hâliyle bu kadar ilham veren ve hayranlık uyandıran bu güzel sanatımızı acaba bizler yeterince tanıyor muyuz?

Hat sanatı, İslâm âlemi tarafından benimsenip kullanılan ve en ziyade Osmanlı Türkleri'nin elinde gelişerek sanat vasfı kazanan Arapça harflerin değişik biçimlere girmesi ile oluşan yazı çeşitleridir.

Dünya tarihinde yazının okuma-yazma aracı olma ötesinde başlı başına bir sanat dalı olarak estetik boyutta kullanımı hat sanatıyla olmuştur. Hat sanatı önceleri daha ziyade kitap yazımında kullanılmaktaydı.Yüzyıllar boyu manevî duyguların, ince ve zarif bir ifadeyle Mushaflar, en'amlar, cüzler, delâil ve daha nice yazma kitaplarda hat sanatıyla şekillendiğini görüyoruz. Hat sanatı daha sonraları mimarî eserlerde kullanılmaya başlanmış, mahiyet belirleyici vasfıyla nadide eserlerimizi taçlandırmıştır.

Hat sanatı, İslâm medeniyetinin çok önemli bir parçasıdır. İnancın gereği olarak Allah kelâmına duyulan saygı, Kur'an'ın gelişigüzel okunmasına mâni olmuştur. Kur'an-ı Kerim'i en iyi şekilde okuyabilme çabaları "tecvid ilminin" ve birçok Kur'anî ilimlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Aynı inanç ve saygı ile Kur'an-ı Mucizü'l-Beyan'ı en güzel yazma gayretleri de hat sanatımızı ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak tezhip, ebru, cilt sanatları doğmuş, hatta kâğıtçılık, mürekkepçilik bile bir sanat kolu hâline gelmiştir.

Kur'an-ı Kerim, okuyup yazmaya büyük önem verir. Nitekim, Cenab-ı Hakk'ın insanlığa ilk hitabı "oku" emridir. Bunun gibi yazı vasıtası olan kalem de okumak kadar üstün görülmüş ve methedilmiştir.

"Yaratan Rabbinin adıyla oku
İnsanı yapışkan bir hücreden yaratan,
Oku, Rabbin sonsuz kerem sahibidir.
Kalemle yazmayı öğretendir.
İnsana bilmediklerini öğretendir."
(Alâk, 1-5)

İlk nazil olan bu ayetlerle Allah (c.c.) okumaya, yazmaya ve onun vasıtası olan kaleme nazarlarımızı çekiyor. Zira Allah'ın birliği inancını yayacak olan en kuvvetli vasıtalar bunlardır.

Kur'an'da kalemin önemini vurgulayan "Kalem" adlı bir sure vardır. Bu surenin ilk ayetinde de "Nûn. Ve'l-kalemi ve mâ yesturûn" "Nûn. Kalem ve ehli kalemin yazdıklarına andolsun." denmektedir. Bu sureye Cenab-ı Hakk'ın "Nun" harfiyle başlamasında pek çok sırlar gizlidir. Bu harfi bazıları, şekli dolayısıyla "yazı hokkası ve üzerindeki divite" benzetmişlerdir. Hokkadan maksat da içindeki mürekkeptir. Ondan sonra Cenab-ı Hak, "kalem"

ve “yazı” üzerine yemin etmektedir. Bilindiği gibi yemin, mühim ve kutsî şeyler üzerine edilir. Allah’ın yemin etmesinin nedeni, yemin edilen şeye dikkati çekmek, gönüllerdeki şüphe ve tereddüdü gidermek, yemin edilen şeyin kendisiyle, yemin edilmeye lâyık mühim ve mukaddes bir şey olduğunu bildirmektir. Bu itibarla kalem ve yazı, tarih boyunca İslâm toplumlarında kutsal sayılmıştır.

Yazılı herhangi bir şeye hürmet etmek, üstüne basmamak, oturmamak, ayak altına atmamak dinî hassasiyetin bir gereği olarak görülmüştür. “Bir esere saygısızlık, sahibine hürmetsizliktir.” diye düşünen Müslümanlar, yazılara ve yazılmış şeylere değer vermişler hatta mürekkebe, kâğıda, kaleme ve kalem kırıntılarına karşı bile saygısızlığı dinî edebe aykırı bulmuşlardır. Bu düşünceyle hattatlar, açtıktan sonra kalem yongalarını çöpe atmaz saklarlardı. Abdestsiz kalem tutmazlardı. Yazılı bir kâğıdı ayak altında bulundurmazlardı.

Yukarıdaki iki surede geçen ayetler, Kur’an’ın güzel yazı yoluyla da tespit ve yayılmasında büyük rol oynamıştır. Her Müslüman, Allah’ın ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sözlerini güzel bir yazı ile yazmak ister. İşte yazıya ve kaleme bu gözle bakan hattatlar, tarih boyunca bu uğurda çok büyük gayretlerin sonucu olarak muhteşem yazı koleksiyonları oluşturmuşlardır. Özellikle Osmanlıların hat sanatına katkılarının çok büyük olması, “Kur’an; Mekke’de nazil oldu, Mısır’da okundu, İstanbul’da yazıldı.” ifadesinin söylenmesine neden olmuştur.

Türklerin, X. asırda İslâmiyet’i kabulü ile tanıştıkları ‘hüsni hat’, o vakte kadar İslâm âleminin bir kısmında zaten müstakil bir sanat hâline gelmişti. Selçuklulardan itibaren hat sanatında Anadolu’da diğer İslâm devletlerindeki seviyeye ulaşılmıştı. Osmanlı’nın kuruluşundan sonra da Türklerin hat sanatına katkıları artarak devam etmiştir. Ancak, hat sanatına Türk kimliğinin kazandırılması İstanbul’un fethini takip eden yıllarda mümkün olmuştur. Hat dehamız Şeyh Hamdullah (1429-1520), o devirde en yaygın hat nevileri sayılan ve ‘aklâm-ı sitte’ yani ‘altı kalem’ diye ifade edilen ‘sülüs, nesih, muhakkak, reyhâni, rıkaa’,tevkî’ yazılarını bir değerlendirmeye tabi tutarak öncekilerden farklı bir estetiğe kavuşturmuştur. Bu arada eski zevkin temsilcisi sıfatıyla sanat meydanına çıkan Ahmed Karahisarî (1469?-1556) de güçlü terkip kudreti sayesinde hayranlık uyandırmıştır. Bir sonraki yüzyılın nihayetinde bu yazı çeşitlerine Hafız Osman’ın (1642-1698) getirdiği taze soluğun tesiri ise asırlarca devam etmiştir.

Mimarîde, musikîde, süsleme sanatlarında görülen bozulma ve yer yer yozlaşma, bu sanatımızda olmamış aksine XIX. yüzyılda hat sanatımız zirveye çıkmıştır. Bu yüzyılda Mustafa Rakım (1757-1826) ve Mehmet Esad Yesarî (?-1798) ekollerini devam ettirip geliştiren Yesarizade Mustafa İzzet (?-1849), Kazasker Mustafa İzzet (1801-1876), Mehmet Şevki (1819-1887), Sami Efendi (1836-1912), Abdulfettah (1814-1896), Mehmet Şefik Bey (?-1880) gibi pek çok değerli hattatımız bu sanattaki mümtaz yeri korumamızı sağlamışlardır.

Cumhuriyet sonrasında Lâtin harflerinin kabul edilmesi de bu sanatımızın gelişmesini engellememiştir. İsmail Hakkı Altunbezer (?-1946), Halim Özyazıcı (1898-1964), Necmeddin Okyay (1885-1976) ve Üstad Hamid Aytaç (1891-1982) gibi çok değerli hattatlarımız dünya çapında büyük eserlere imza atmışlardır. Günümüzde de geleneksel sanatlarımıza, özellikle hat ve tezhip sanatına ilgi her geçen gün artmaktadır.

Kur’an-ı Mucizü’l Beyan’ı en güzel yazma gayretleri de "hat sanatı"mızı ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak tezhip, ebru, cilt sanatları doğmuş, hatta kâğıtçılık, mürekkepçilik bile bir sanat kolu hâline gelmiştir.
Osmanlıların hat sanatına katkılarının çok büyük olması, "Kur’an Mekke’de nazil oldu, Mısır’da okundu, İstanbul’da yazıldı." ifadesini söyletmiştir.

24

Kûfi yazı örneği

Yazı Çeşitleri

Hat sanatında harfler zamanla pekçok değişikliğe uğramış ve çeşitlenmiştir. Ancak bu değişiklikler harflerin başka olmasından değil resmedilme şekilleri bakımındandır. Bu çeşitleri şöylece sıralayabiliriz:

Kûfi Yazı

Harfleri hem düz, hem köşelidir. Hz. Ali (r.a.) döneminde Kûfe şehrinde geliştiği için bu adı almıştır. Hem el ile, hem de cetvel ile yazılabilir. Osmanlı Türkleri kûfiye başlangıçta fazla iltifat etmemişlerdir. Fakat 19. yüzyılda bu yazı çeşidi yeniden canlanır gibi olmuştur. Ulu Cami'de bu yazı çok kullanılmıştır. *(resim: 24)*

Celî sülüs yazı örneği

Sülüs Yazı

Harflerin altıda dördü musattah (düzümsü), altıda ikisi de müdevverdir (yuvarlağımsıdır). Sülüsün lügat manası üçte bir demektir. Niçin bu adı aldığı hususunda çeşitli görüşler varsa da akla en uygun olanı, harflerinin üçte iki kısmında düzlük, üçte bir kısmında meyil hâkim olduğu görüşüdür. Ortalama kalem kalınlığı 2-3 mm. dir. Kalem kalınlığı 3 mm'yi aşınca yazı celîleş-meye başlar. Kalem kalınlığı, serçe parmağı kalınlığına ulaşınca yazı celî adını alır. Ulu Cami'de en çok bu yazı çeşidi kullanılmıştır. *(resim: 25)*

Nesih yazı örneği

26

Nesih Yazı

Sülüs'e tâbi olup kalınlığı üçte biri kadardır. Her ne kadar sülüs'ün üçte ikisinin 'nesh' edilmiş hâlidir denilse de tam olarak sülüs değil, fakat onu andıran bir hususiyeti haizdir. Genellikle Kur'ân-ı Kerim ve geniş hacimli kitapların yazılmasında, kolay okunabilirliği sebebiyle 'nesih' yazı kullanılır. *(resim: 26)*

Ulu Cami'deki büyük "besmele-i Şerif" levhası celî muhakkak yazının en güzel örneklerinden biridir.

Muhakkak Yazı

Bir buçuk hissesi düz, bâki yuvarlağımsıdır. Bu yazının kalem kalınlığı da sülüs kalemi kadardır. Bu yazının şekil itibariyle kûfi yazıdan geliştirilen ilk yazı olduğu anlaşılıyor. Zira bu yazıda dik harflerin boyları ile sin, şın, sad, dad ve fe gibi çanaklı tabir edilen harflerin sola doğru uzayan kısımları sülüs yazıya nispetle daha uzun olduğu gibi dönüş noktaları veya yerleri de sertçe bir görünüm arz etmektedir. Bu yazının celi biçimi Ulu Cami'de minberin taç kapı alınlığında ve minber kulesindeki bir hadiste kullanılmıştır. Ulu Cami'deki büyük 'besmele-i şerif' levhası ise celi muhakkak yazıların en güzel örneğidir. *(resim: 27)*

Celi Ta'lik yazının güzel örneklerinden biri "Nurun âlâ nur" yazısı.

28

Reyhanî Yazı

Muhakkak kaleminin üçte bir kalınlığındadır. Sülüs yazıya nispetle nesih ne ise, muhakkak yazıya nispetle reyhanî yazı odur. Harf şekillerinin hepsi değilse bile hemen hemen tamamına yakını reyhan çiçeğine benzetildiğinden bu adı aldığı ileri sürülmektedir. Bu yazı ile Kur'an ve dualar yazılır. Ulu Cami'nin şimdi eksik olan bazı levhalarında bu yazı çeşidi varmış.

Ta'lik Yazı

Her harfi yuvarlağımsı olup düz harfi yoktur. Bu kalemin kalınlığı da sülüs kalemi kadar olup 'meşk kalemi' adıyla maruftur. İran'da icad edilmiş bir yazı çeşididir. Fakat Türkler bu yazı çeşidini geliştirerek en güzel şekle dönüştürmüşlerdir. Yenilenmiş ve geliştirilmiş hâline nestalik denir. Celî şeklinde olarak da yazılmıştır. Ulu Cami'de bu yazının örneği çoktur. En güzeli ise şu anda bayanların namaz kıldığı yerin kuzey duvar payesinde kalan "Nurun alâ nur" yazısıdır. *(resim: 28)*

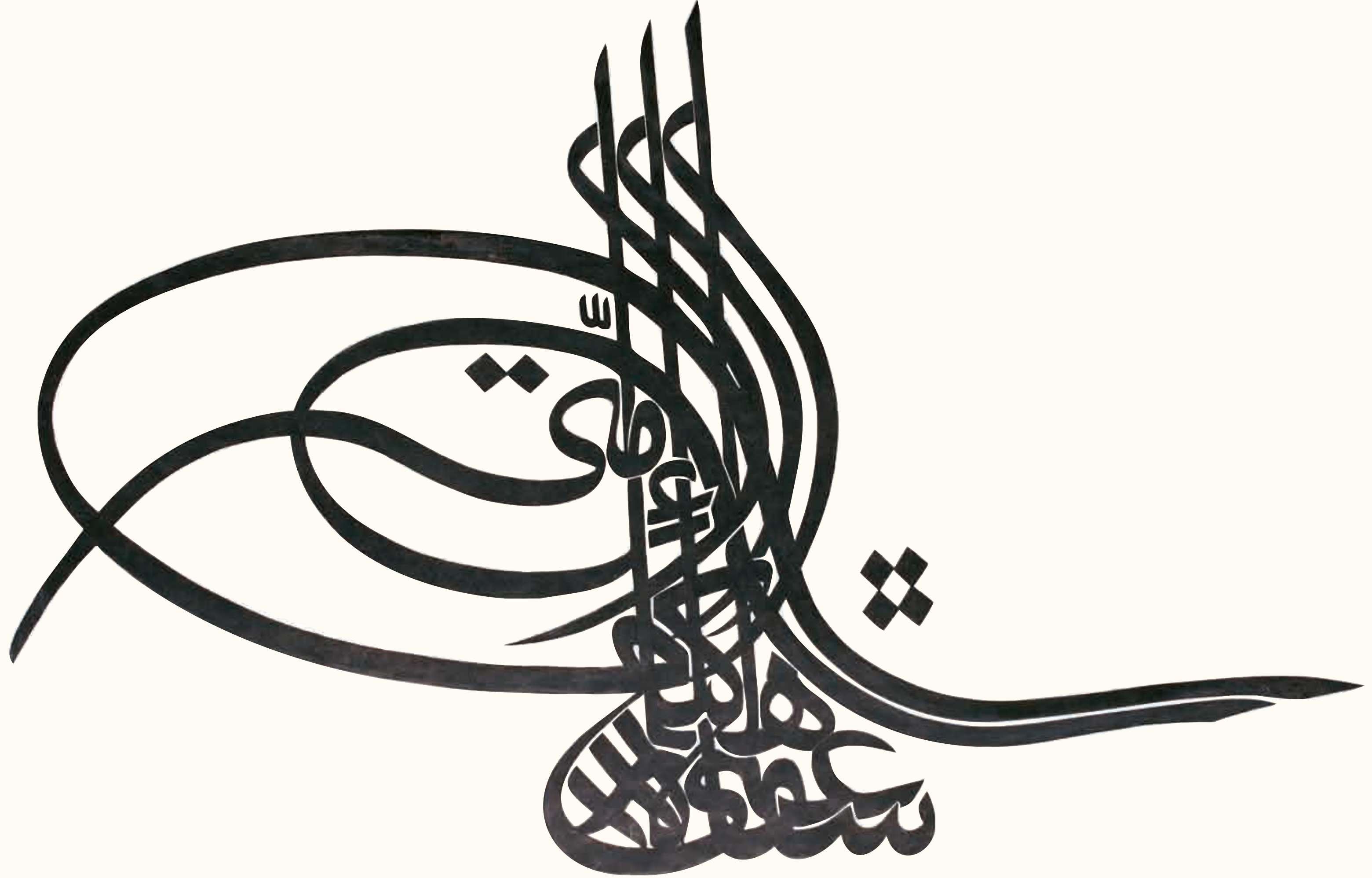

29

Hattat M. Şefik Bey'in kaleminden divanî yazının en güzel örneklerinden biri olarak Hz. İbrahim ve melekler arasında geçen bir olayı resmeden büyük bir levha mevcuttur.

Divanî Yazı

Divan, Osmanlı Devleti'nde devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı meclistir. Burada alınan kararların yazıldığı yazı çeşidine 'divan yazısı' denir. Osmanlılar devlet yazışmalarındaki sahtekârlığı önlemek için zor okunan ve kelime arasına ilâve yapılamayacak şekilde girift yazılan 'divanî' ve 'celî divanî' diye iki çeşidi bulunan bu yazıyı bulup geliştirmişlerdir. Bu yazı çeşidinin en güzel örnekleri XIX. ve XX. yüzyılda verilmiştir. Ulu Cami'de hattat M. Şefik Bey'in kaleminden bu yazının en güzel örneklerinden biri olarak Hz. İbrahim ve melekler arasında geçen bir olayı resmeden büyük bir levha mevcuttur. *(resim: 29)*

Ulu Cami'nin güneybatı köşesindeki tuğra yazısında; "Şefaati li ehlil kebairi min ümmeti" "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenleredir" hadis-i şerifi yazılmıştır.

30

Tuğra

Divan-ı Hümayun'da hazırlanan belgelerde en çok göze çarpan husus olan 'tuğra', Osmanlı padişahlarının simgesi ve bir tür imzasıdır. Kelime itibariyle Oğuz Türkçesinde "Hakan'ın imzası ve buyruğu" anlamındaki "Tuğrağ" kelimesinden gelir. Türklerin geliştirdiği bir yazı biçimidir. Önceleri ferman, berat, vakfiye gibi yazılı evrakın baş kısmına konan tuğranın zamanla kullanım alanı yaygınlaşmış, mühürler, paralar, pullar ve kitabelerde de kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı padişahlarının –baba adıyla beraber- ismini ve "el-muzaffer daima" dileğini taşıyan tuğraları her padişahla beraber değiştirilir ve yeni padişah tahttan ayrılana kadar da devam ederdi. Ayrıca bu yazı biçimiyle ayet, hadis ve güzel sözler de yazılagelmiştir. Ulu Cami'nin güneybatı köşesindeki tuğra da; "Şefâati li ehli'l-kebâiri min ümmetî" "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenleredir" hadis-i şerifi yazılmıştır. *(resim: 30)*

Hat sanatının Siyakat, Tevkî, Rik'a gibi daha pek çok çeşidi vardır. Biz burada sadece Ulu Cami'de örnekleri bulunan yazı çeşitlerinden bahsetmiş olduk.

1

Cami-i Kebir'de dikkati çeken ilk husus mekân büyüklüğü ve ihtişamdır. Caminin ortasında camekânlı kubbenin altında kocaman bir şadırvan göze çarpıyor. Bu şadırvanın yerinde yaşlı bir kadına ait evin bulunduğunu, kadının bu yeri vermeye razı olmamasından dolayı buraya daha sonra bu büyük şadırvanın yaptırıldığını daha önce belirtmiş idik.

İKİNCİ BÖLÜM

Bir Hüsn-i Hat Sergisi: BURSA ULU CAMİ

Cami-i Kebir'de dikkati çeken ilk husus mekânın büyüklüğü ve ihtişamdır. Caminin ortasında, camekânlı kubbenin altında büyük bir şadırvan göze çarpar. Bu şadırvanın yerinde yaşlı bir kadına ait evin bulunduğunu, kadının bu yeri vermeye razı olmamasından dolayı buraya daha sonra bu büyük şadırvanın yaptırıldığını daha önce belirtmiştik.

Havuzun ortasında üç kademeli fıskiyenin otuz üç yerinden akan su, otuz üçlük bir tespihi hatırlattığı gibi, fıskiyeden dökülen suyun çıkardığı ses, özellikle havuzun yanındaki mahfil sofalarında ibadet eden, Kur'an okuyan, namaz vaktini bekleyen insanların ayrı bir manevî haz almasını sağlar. *(resim: 1)*

Bu fıskiyenin en yukarısında bir kaynaktan fışkıran su önce küçük bir mermer kademeye düşüyor, buradan on altı gözenekten aşağıdaki daha büyük mermer kademeye, daha sonra sekiz kanaldan daha büyük bir üçüncü kademeye ve oradan da yine sekiz kanaldan olmak üzere en sonunda on altı köşeli çok büyük havuza lâtif bir sesle dökülüyor. En alttaki havuz; dünyayı, onun üstündeki; ay ve felekler âlemini, daha üstündeki, âlem-i melekût ve ceberûtu ve en üstteki bir kaynak, her şeyin kaynağı olan Bir'i yani Allah'ı temsil ediyor gibidir. Âdeta varlık zincirinin hülasası yapılmıştır.[3]

İçinden Irmaklar Akan Cennetler

Su sesi, insanı en çok dinlendiren sestir. Bizler, bir açık hava gezintisine gideceğimizde özellikle su kenarlarını tercih ederiz. Allah (c.c.) cenneti bize tarif ederken bu durumu nazara vererek birçok ayetinde altından ırmaklar akan cennetlerden bahsediyor. İşte bu suyun şırıl şırıl akışı, içinden ırmaklar akan cenneti de hatırlatıyor. Bununla ilgili bir yazıyı havuzun güneydoğu köşesindeki direğin batı yüzünde görüyoruz: Celî sülüs harflerle ve siyah renk ile "Kâlellahü'l-Melikü's-Settar" ve yukarısına yine celi sülüs yazı ve kırmızı renk ile: "Cennâtin tecrî min tahtihe'l-enhar" yazılmış. *(resim: 2)* Meâli: "Melik ve Settâr olan Allah buyurdu ki: Orada içinde ırmaklar akan cennetler vardır."[4]

Ulu Cami'nin en önemli özelliklerinden biri burasının aynı zamanda muhteşem bir 'hat sanatı teşhirgâhı' olmasıdır. Zira burada dünyaca meşhur hattatların kaleminden çıkmış seksen yedisi sabit, kırk beşi levha hâlinde toplam yüz otuz iki yazı bulunmaktadır. "Bursa'da Ulu Cami" kitabının yazarı Kazım Baykal Bey 1948 yılında yazdığı eserinde camide seksen yedi sabit, yüz beş levha hâlinde, yüz doksan iki yazıdan bahsediyor. Fakat maalesef altmış kadar levha şu an Ulu Cami'de yok. Bir kısmı halkın rivayetine göre çalınmış. Büyük bir kısmı ise çalınma tehlikesi yüzünden Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından toplattırılarak İstanbul'a götürülmüştür. İstanbul'da Vakıflar Müzesi'nde muhafaza edildiği bilgisi mevcut. Bu eksik levhalarda çok önemli ve güzel yazılar olduğu

3) Armağan, Mustafa, Bursa Şehrengizi, s. 90

4) Bakara, 25; Âl-i İmran, 15, 136; Nisa, 57; Tevbe, 72; Ra'd, 35; İbrahim, 23; Nahl, 31; Kehf, 31; Tahâ, 76; Hac, 23; Hadid, 12; Saf, 12; Tegâbün, 9; Tâlak, 11; Tahrim, 8; Büruc, 11; Beyyine, 8. ayetler.

rivayet edilir. Kâzım Baykal Bey kitabında, kırk üç hattatın yazısından bahsediyor. Şimdi eksik levhalar yüzünden camideki yazıların hattatlarının sayısı yirmi kadardır.

Şu an camide bulunan yüz otuz iki yazıda başta Fatiha, İhlas ve Nas sureleri olmak üzere üç adet sure, üç ayrı tarzda Ayet'el Kürsi, kırk yedi farklı ayet, on dört hadis-i şerif, Esma'ül Hüsnadaki isimler, Allah (c.c.), Muhammed (s.a.s.) ve İslâm büyüklerinin isimleri, yirmi beşten fazla dua ve tesbih sözü ile birkaç beyit ile iki güzel şiir bulunmaktadır. Bu yazılar Ulu Cami'ye gelen bir insanı her yönden bilgilendirmektedir. Bu yazıları ve manalarını şadırvanın güneybatısındaki direkten başlayarak verelim.

Yazıların camideki yeri kitabın en arkasında yer alan planda gösterilmiştir. İkinci bölümdeki resim numarası ile plandaki numara aynıdır.

Sabreden Zafere Erer

Direğin kuzey yüzünde orta büyüklükteki bir levhada bir hadis-i şerif yazılı: "Men sabera Zafera" *"Sabreden zafere erer"*[5] diyor Resul-i Ekrem (s.a.s.). Bu levhayı hattat Şevket, celî sülüs yazı ile 1904 yılında (h.1321) yazmıştır. *(resim: 3)*

Sabır ile ilgili hadisin altındaki küçük levhada, sarı kâğıt üzerine anahtar şeklinde istiflenmiş bir besmele-i şerif yazısı vardır. *(resim: 4)* Levhanın sağ üst köşesinde "Lâ ilâhe illallahü'l-melikü'l-hakku'l-mübîn" sol köşede de o tesbihin devamı olarak "Muhammedür-resulullahi sadıkü'l-va'di'l-emîn" yazılı. Altta yazılmış ifadede "Hâdimü'l-fukarâ el-hâc Kemal Akdeniz: 1408" yazıyor. Bu levha caminin en yeni levhasıdır. Verilen tarih milâdî olarak 1988 yılını gösterir.

5) Levamiül-Ukul, Râmuz Şerhi, cilt 3, s. 579

2

Celî sülüs harflerle ve siyah boya ile "Kâlellahü'l-Melik'ül-Settar" ve yukarısına küçük harflerle ve kırmızı celî sülüs yazı ile : "Cennâtin tecri min tahtihe'l-enhâr" yazılmış. Meâli: "Melik ve Settar olan Allah buyurdu ki; "Orada içinden ırmaklar akan cennetler vardır."

"Sabreden zafere erer" manasına gelen bu hadis-i şerif, Hanefi Mezhebi İmamlarından İmam-ı Muhammed'in yüzüğünde yazılıymış.

İmam-ı Azam'ın Tesbihatı

Küçük levhanın yanında yedi satır hâlinde nesih yazı ile Ömer Lütfi tarafından h.1348/1929 yılında yazılmış "Tesbihat-ı Münciye" "Kurtuluş tesbihatı" denilen ve levhanın altındaki nottan anlaşıldığına göre İmâm-ı Azam Ebu Hanife Hazretleri'nin "Her kim sabah ve akşam bunu okursa ceza gününde Allah'ın azabından kurtulur." diye rivayet ettiği bir tesbihat vardır. *(resim: 5)*

Bu tesbihat şoyledir:

"Sübhâne'l-ebediyyü'l-ebed. Sübhâne'l-vâhidi'l-ehad. Sübhane'l-ferdi's-samed. Sübhane râfiissemâi bi gayri amed. Sübhane men besate'l-arza alâ mâin cemed. Sübhane men hâleka'l-hâlka ve ahsâhüm aded. Sübhanellezî lem yettahiz sâhibeten velâ veled. Sübhanellezî lem yelid velem yûled velem yekün lehû küfüven ehad"

Meali: *"Ebedi ve sonsuz olan Allah'ı tesbih ederim. Bir ve tek olan Allah'ı tesbih ederim. Tek başına ve kendisine muhtaç olunan Allah'ı tesbih ederim. Göğü direksiz yükselten Allah'ı tesbih ederim. Dünyayı donmuş su üzerine yayan Allah'ı tesbih ederim. Mahlûkatı yaratan ve onların sayıca tespitini yapan Allah'ı tesbih ederim. Rızkı taksim eden ve kimseyi unutmayanı tesbih ederim. Kendisine arkadaş ve çocuk edinmeyeni tesbih ederim. Doğmayan, doğurulmayan ve kendisine kimsenin denk olmadığı Allah'ı tesbih ederim."*

Bu tesbihat bazen sabah namazlarından sonra Ulu Cami imamları tarafından okunmaktadır.

"Tesbihât-ı münciye" İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretlerinin "Her kim sabah ve akşam bunu okursa ceza gününde Allah'ın azabından kurtulur." diye rivayet ettiği bir tesbihattır.

"Tebarekellezi biyedihil-mülk ve hüve alâ külli şey'in kadir" "Hükümranlık ve hakimiyet elinde bulunan o yüce Allah mukaddestir, hayrı ve bereketi sınırsızdır."

Mülk suresi, 1. ayet

6

Mülk Suresinin İlk Ayeti

Tesbihat-ı münciye levhasının yanında Mülk suresinin ilk ayeti olan "Tebârekellezî biyedihi'l-mülk ve hüve alâ külli şey'in kadîr" "Hükümranlık ve hakimiyet elinde bulunan o yüce Allah mukaddestir, hayrı ve bereketi sınırsızdır." ifadesi yazılı bir levha vardır. Vav (و) harfi büyükçe tutularak yazılmış bu levhayı Ömer Lütfi h.1355/1937 yılında yazmıştır. *(resim: 6)*

Yukarıdaki levhaların tam karşısında şadırvanın kuzeybatı köşesindeki direğin güney yüzünde Mülk suresinin aynı ayeti değişik biçimlerde yazılıdır. Basit bir çerçeve içinde, harflerin birbiri içinde yazılması suretiyle fevkalâde bir sanat arz eden bu büyükçe levhayı (170X230 cm) Mehmet Şerif isminde bir hattat h.1285/1868 yılında yazmıştır ki; bu zat imzasında belirttiğine göre Enderun-ı Hümâyun hademelerindenmiş. Yani saray okulunun hizmetkârıymış. *(resim: 7)*

Ayete'l-Kürsi

Yukarıda anlattığımız sabırla ilgili levhanın bulunduğu direğin üst kısmında duvar yazısı olarak Bakara Suresinin 255. ayeti olan "Ayet'el Kürsi" celî sülüs ile yazılmaya başlanmış ve havuzun kenarlarında doğu ve batı yönünde yedi direğe paylaştırılmıştır. Ayet, günümüzde hanımların namaz kıldığı yerin güneydoğu köşesinde kalan direğin güney yüzünde bitirilmiştir. *(resim: 8-9-10-11-12-13-14)*

Allah'ın hükümranlığının son derece açık ve özet bir anlatımını ihtiva eden Ayet'el Kürsi'nin meali şöyledir:

"Allah o ilâhtır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Hayy'dır, Kayyum'dur kendisini ne bir uyuklama,

ne uyku tutamaz. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. O'nun izni olmadan kim şefaat edebilir? Yarattığı mahlûkların önünde ve ardında ne var, hepsini bilir. Yaratılmışlar ise O'nun dilediğinden başka, ilminden hiçbir şey kavrayamazlar. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na ağır gelmez. O öyle ulu, öyle büyüktür."

Fatiha Suresi

Fâtiha suresi de Ayet'el-Kürsi yazılarının üstüne gelecek şekilde küçük harflerle ve kûfi yazı ile direklere paylaştırılmış durumda. Yalnız Fatiha suresi ve Ayet'el Kürsi yazılarının yazıldığı direklerin altıncısında bitirilmiş, *(resim: 8, 9, 10, 11, 12, 13)* Kur'an'ın feyizli ve bereketli bir hülâsası ve İslâm ibadetinin esası olan bu özlü sûrenin meali şöyledir:

Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla

Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah'adır.

O Rahman'dır, Rahim'dir.

Din gününün, hesap gününün tek Hâkimidir.

Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.

Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet.

Nimet ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna ilet. Gazaba uğrayanların ve sapkınlarınkine değil. (Âmin)

Fatiha sonunda söylenen "Âmin" sözcüğü "öyle olsun, kabul eyle" manasına gelir ve bu duanın söylenmesi sünnettir.

7

Saray okulu hizmetkârının yazdığı harfleri iç içe geçiştirilmiş "ve hüve alâ külli şey'in kadir" yazılı bir levha.

Ayete'l-Kürsi ve Fatiha yazıları

Euzübillahimine'ş şeytani'r-racim Allahülâilâheillahüve'l hayyü'l kayyûm

Bismillâhirrahmanir-rahim. Elhamdülillahi rabbilâlemin Lâ te'huzühü sinetün velânevm. Lehümafî

Ayete'l-Kürsi ve Fatiha yazıları

Errahmanir rahim mâliki yevmiddîn Semavati vema filard. Menzellezi

İyyâkenâbüdü ve iyyâke nestain. İhdina's-sıratel müstakîm. Yeşfe'u indehu illâ biiznih. Ya'lemü ma beyne eydiyhim

Ayete'l-Kürsi ve Fatiha yazıları

Sıratallezine enamte aleyhim. Ve ma halfehüm velâ yuhitune bişey'in min ilmihi

12

Gayri'l mağdûbi aleyhim vela'd-dâlîn amin. İllâ bimaşe vesi'a kürsiyyühüssemavat

13

Ayete'l-Kürsi'nin son kısmı Velardi. Velâye'ûdühü hıfzihüma ve hüvel aleyyül azîm. Sadakallahülazim. Ve sadaka resulühül Kerîm.

Batı kapısı üzerindeki levhada:"Vallahü min verâihim muhit" "Allah ilmi ve kudretiyle onları, çepeçevre kuşatır." ayeti yazılıdır.
(Büruc, 20. ayet)

15

Doğu ve Batı Kapıları Üstündeki Levhalar

Üç kapılı Ulu Cami'nin batı ve doğu kapıları üzerindeki iki büyük levhada Bürûc suresinin son üç ayeti birbirini tamamlar şekilde ve celî talik tarzda yazılmış batı kapısı üzerindeki levhada:"Vallâhü min verâihim muhît" *"Allah ilmi ve kudretiyle onları çepeçevre kuşatır."*[6] *(resim: 15)*

Doğu kapısı üzerinde ise "Bel hüve Kur'ânun Mecîd. Fî levhin mahfûz. Sadakallahü'l-azîm" *"Kur'an onların iddia ettikleri gibi beşer sözü*

6) Büruc suresi, 20. ayet

16

Doğu kapısı üzerinde ise "Bel hüve Kur'ânun Mecid.Fi levhin mahfuz. Sadakallahül-azim" "Kur'an onların iddia ettikleri gibi beşer sözü değildir. O, Levh-i Mahfuz'da olan pek şerefli bir Kur'an'dır." (Büruc, 21-22. ayet)

değildir. O, Levh-i Mahfûz'da olan pek şerefli bir Kur'an'dır."(7) Bu ayetin sonunda "Allah muhakkak doğru söyledi" manasında "Sadakallahü'l-azîm" yazıyor. *(resim: 16)*

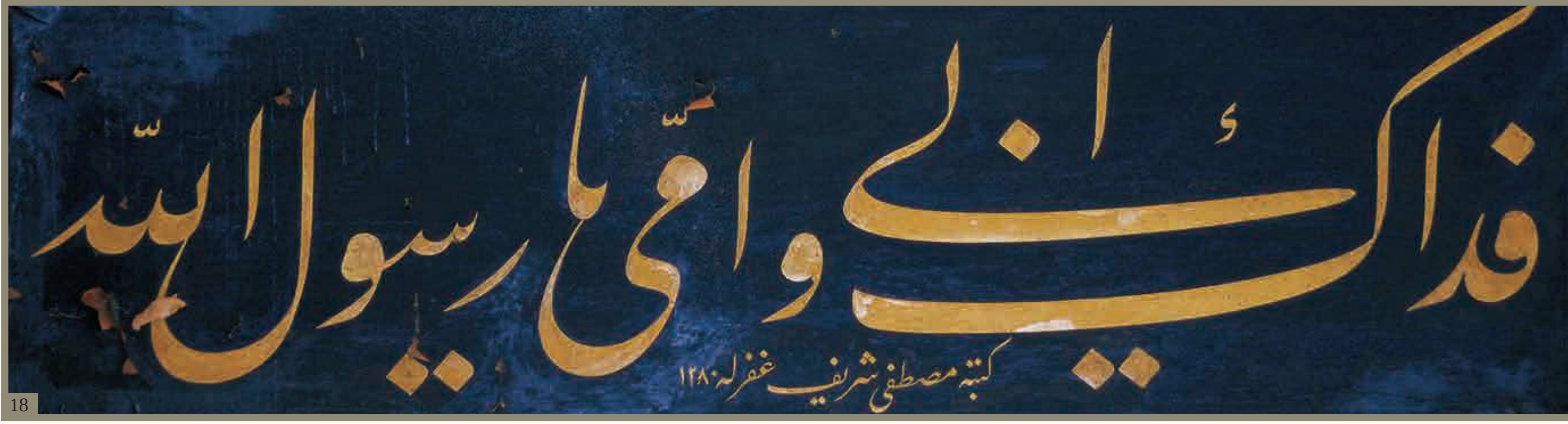
7) Büruc suresi, 20-21. ayet

Bu levhaları celî talik yazı ile büyük hattat Abdülfettah h. 1277 /1861 yılında yazmıştır. İmza yerinde isminden sonra "Ser sikkekünân" ifadesi ile darphanede "para basanların başı" olduğunu ifade etmiştir. İmza yerinin sonunda bir ibare daha varmış fakat üzeri boya ile kapatılmış. Bu imzanın tamamını ileriki sayfalarda gelecek Besmele-i şerif levhasında açıklayıp kapatılma gerekçesini ise yine boya ile kapatılmış Hz. Mevlana'yı hatırlatan levhayı anlatırken vereceğiz.

Hattat Ömer Lütfi tarafından talik yazı ile h. 1322/1904 yılında yazılmış Büruc suresinin son üç ayeti .

Caminin batı kapısından girişte soldaki ilk direğin kıble tarafındaki küçük levhada (90X110 cm) doğu-batı kapıları üstündeki levhalarda yazılı Bürûc suresinin son üç ayeti toplu hâlde hattat Ömer Lütfi tarafından celî talik yazı ile h.1322/1904 yılında yazılmış bulunmaktadır. *(resim: 17)*

18

Sahabenin Allah Resulü'ne (s.a.s.) hitabını okuyoruz: "Fedake ebi ve ümmi ya resulallah" "Anam ve babam sana feda olsun ya resulallah"

19

İstişare ile ilgili bir ayet: "Veşavirhüm fi'l-emr" "İşleri onlarla müşavere et."
(Âl-i İmran suresi, 159. ayet)

Sahabenin Allah Resulü'ne (s.a.s.) Hitabı

Batı kapısından girişte solda, Mustafa Şerif tarafından h.1280/1863 tarihinde celî ta'lik ile yazılmış levhada sahabenin Allah resulüne (s.a.s.) hitabını okuyoruz: "Fedâke ebî ve ümmî yâ resûlallah" "Anam ve babam sana feda olsun ya resulallah" *(resim: 18)*

İstişare İle İlgili Bir Ayet

Batı kapısının sağ yanında nakışlı ve ceviz ağacından bir çerçeve içinde, siyah zemin üzerine, sağ alt ve sol üst köşelerine çiçek tezyinatı yapılmış ve ortada sarı boya ile çok güzel bir celî talik yazı ile yazılmış bir ayet: "Veşavirhum fi'l-emr" *"İşleri onlarla müşavere et."*(8) *(resim: 19)*

İstişarenin önemini anlatan bu ayetin emrine, Yüce Nebi (s.a.s.), bir peygamber olmasına rağmen her zaman uymuş ve bizlere en güzel örneği sunmuştur.

Bu levhayı yazan hattat, sol alt köşede bir tevazu örneği olarak imzasını şöyle atmıştır: "Nemmakahu el-fakîr el-müznîb Ömer Lütfî". Yani "Fakir ve günahkâr Ömer Lütfi yazdı." Kendisini böyle ifade eden hattat yine kendisi için bir de dua yazmış: "Gafarallahü zünûbehu" "Allah günahlarını bağışlasın." Bu levha h.1329/1911 tarihlidir.

8) Al-i İmran suresi, 159. ayet

Efendimiz'in (s.a.s.) "Dilde hafif, terazide ağır" dediği sözü okuyoruz: "sübhanallahi ve bihamdihi Sübhanallahi'l-azim." "Allah'ım sen her türlü noksanlıklardan münezzehsin ve hamd sana mahsustur. Yine noksaniyetten uzaksın ki en büyük olan sensin."

Bir Tesbih Sözü

İstişare ile ilgili ayetin sol yanındaki duvar payesi üzerinde oymalı güzel bir çerçeve içinde sülüs yazı harflerle tahtadan oyulmuş ve kadife zemin üzerine Hakkak Hamdi tarafından h.1321 /1903 yılında hâkedilmiş olan yazıda; Efendimiz'in (s.a.s.) "Dilde hafif, terazide ağır" dediği sözü okuyoruz: "sübhanallahi ve bihamdihi Sübhanallahi'l-azîm." "Allah'ım sen her türlü noksanlıklardan münezzehsin ve hamd sana mahsustur. Yine noksaniyetten uzaksın ki en büyük olan sensin."(9) *(resim: 20)*

Allah Resulü (sav) bir gün sahabeye hitaben "Size söylemesi kolay, dilde hafif, fakat yarın mizanda, terazide ağır gelecek sevabı çok büyük bir sözü haber vereyim mi?" deyince; o sevap kazanmaya çok istekli, her gün yeni yeni vesilelerle Allah'ın rızasını kazanmaya uğraşan, her sabah bugün nasıl bir amel işlesem de Allah'ı hoşnut etsem diyen sahabe; "Haber ver ya resulallah" demiş ve Efendimiz'de (s.a.s.) yukarıdaki tesbih sözünü öğreterek günde yüz defa tekrar etmeyi tavsiye buyurmuştur.

9) Sahihi Buhari, Tecridi Sarih Tercümesi Muhtasarı, DİB Yayınları, cilt 12, s. 429

■ Çiçek İstifinde Nas Suresi

Yukarıdaki tesbih sözünün üstünde duvar yazısı olarak sekiz tane celi sülüs ile yazılmış "sin" harflerinin oluşturduğu bir çiçek kompozisyonu içine, kûfi yazı ile Kur'an'ın son suresi olan Nas suresi yazılmış. *(resim: 21)*

Yazının ortasında dairevî su yolunun içinde üç satır yazı vardır ki; bunlar euzü besmele ve buraya yazılanın, Mekkî surelerden ve altı ayetten oluşan Nas suresi olduğunu ifade eden yazılardır.

Bu sure Felâk suresi ile beraber "muavvizeteyn" "iki koruyucu" olarak ifade edilmiştir. İnsanların, kendilerine gelebilecek her türlü kötülükten Allah'a nasıl sığınıp, O'nun himayesine nasıl girebileceklerini öğreten surelerden olan Nas suresi'nin meali şöyledir:

"De ki: İnsanların Rabbine,
İnsanların yegâne hükümdarına,
İnsanların ilâhına sığınırım.
O sinsi şeytanın şerrinden
O ki insanların kalblerine vesvese verir,
O şeytan cinlerden de olur, insanlardan da olur."

Sekiz tane celi sülüs ile yazılmış sin harflerinin oluşturduğu bir çiçek şekli içine, kûfi yazı ile Kur'an'ın son suresi olan Nas suresi yazılmış.

Batı duvarındaki büyük (760X300 cm) güzel bir çerçeve içinde etrafı su yolu ile çevrilmiş siyah zemin üzerine divanî yazı ile yazılmış çok kıymetli levhada, Hz. İbrahim (a.s.) ile meleklerin görüşmesi ve konuşması olayı sanki resmedilmiştir.

22

Hz. İbrahim (a.s.) ve Meleklerle İlgili Bir Büyük Levha

Batı duvarındaki büyük (760X300 cm) güzel bir çerçeve içinde etrafı su yolu ile çevrilmiş siyah zemin üzerine divanî yazı ile yazılmış bu çok kıymetli levhada, Hz.İbrahim (a.s.) ile meleklerin görüşmesi ve konuşması hadisesi âdeta resmedilmiştir. *(resim: 22)*

Divanî yazı, okunması zor bir yazı türü olduğu için bu levhada zor okunmaktadır. Levhadaki yazılar bir hadiseyi anlatır. Şöyle ki:

Melekler hayret makamında kendi aralarında konuşuyorlar: "Neden Allah ü Tealâ Hz. İbrahim'e (a.s.) Halilim, dostum diye hitap ediyor? Kaldı ki, Hz. İbrahim (a.s.) dünya malı çok olan bir kul" diyorlar. Bu konuşmaları Allah tarafından bilinince, Allah bunun manasını anlamaları için, meleklerin kendi içlerinden takva ve ibadette seçkin olan ikisini; Cebrail (a.s.) ve Mikail (a.s.) seçtirerek insan kılığında Hz. İbrahim'e (a.s.) yolluyor. Hz. İbrahim (a.s.), Allah'ın sevgisini kazanmış ve "Allah İbrahim'i dost edinmişti" [10] ayetinde ifade edildiği gibi Halilim, dostum hitabına mazhar olmuş, malı ve mülkü çok olan fakat cömertliği ile bilinen büyük peygamberlerden biridir. Ahırda hayvanları ile meşgulken birdenbire ahır içinde tanımadığı, melek olduklarını bilmediği iki insan zuhur edince Allah'a bir sığınmada bulunuyor ve "Tehassantü bi zi'l- mülki ve'l-melekûti va' tesemtü bi zi'l-izzeti ve'l-azameti ve'l-kibriyâi ve'l-ceberûti ve tevekkeltü ale'l-hayyillezi lâ yenâmu velâ yemût " "Mülk ve melekûtun sahibi olan Allah'a sığındım. İzzet, azamet, kibriya ve ceberut sahibine tutundum, sarıldım. O ölmeyen zat-ı Hayy'a dayandım." diyor. Cebrâil (as) Allah'ı tesbih ve takdis eden "Sübbûhun Kuddüsün rabbünâ ve rabbü'l-melâiketi ve'r-ruh" "O Sübbuh'tur, Kuddüs'tur; hiçbir noksanı olmayan ve bütün eksikliklerden uzak ve temiz olan Allah'tır. Bizim Rabbimiz ve meleklerin ve Ruh'un (Cebrail) Rabbidir." ifadesini söyleyince; bu sözlere dikkat kesilen Hazret-i İbrahim (a.s.): "Söylediğiniz

10) Nisa suresi,125. ayet

sözler ne güzel. Onları bana öğretir misiniz? Karşılığında malımın yarısını size vereyim." der. Sonra o sözleri bir daha tekrarlatır ve malımın hepsi sizin olsun ve üçüncü defa tekrarlatıp her şeyim sizin olsun deyince; melekler Hz. İbrahim'in (a.s.) büyüklüğünü ve niçin melekleri de geçebilecek seviyede olduğunu ve niye "Halilim" hitabına mazhar kılındığını, Allah'ı tesbih eden birkaç ifade için her şeyini feda etmesinden anlarlar ve Mikail (a.s.): "Allahü Rabbî lâ şerike leh." "Allah rabbimdir ve hiçbir ortağı yoktur." diyerek Hazret-i İbrahim'e (a.s.) melek olduklarını bildirip oradan ayrılırlar.(11) Tablonun şekli meleklerin gelişini ve göğe yükselişini remzeder.

Levhanın sol alt köşesinde "ketebehû Şefik" ifadesi var. *(resim: 23)* Bu "Şefik yazdı" manasında bir hattatın imzasıdır.

Yazının altında tarih olarak 1275 yazılmıştır. Bu tarih hicrî tarihtir ve milâdî 1859 tarihine tekabül etmektedir. Ulu Cami'deki levhaların pek çoğu gibi bu levha da 1855 depreminden sonrasına aittir.

23

Levhanın sol alt köşesinde "ketebehû Şefik" ifadesi var. Bu "Şefik yazdı" manasında bir hattatın imzasıdır.

11) İmam-ı Gazali, Âlemlerin Sırrı, s. 66

Celî sülüs ile yazılmış sekiz tane vav (و) harfinin uçları diğerlerinin başlarına yaklaştırılmak suretiyle bir çiçek motifi oluşturulmuş ve her "vav" harfinin içine kûfi yazılarla Şems suresinin ilk altı ayeti yazılmıştır.

■ Şems Suresinin İlk Altı Ayeti:

Hz. İbrahim (a.s.) ile ilgili levhanın altında celî sülüs ile yazılmış sekiz tane vav (و) harfinin uçları diğerlerinin başlarına yaklaştırılmak suretiyle bir çiçek motifi oluşturulmuş ve her "vav" harfinin içine kûfi yazılarla Şems suresi'nin ilk altı ayeti yazılmıştır. *(resim: 24)*

Bu ayetler şunlardır: "Ve'ş-şemsi, Ve duhâha,Ve'l-kameri izâ telâha, Ve'n-nehâri izâ cellâha, Ve'l-leyli izâ yağşâha, Ve's-semâi vemâ benâha, Ve'l-ardi vemâ dahâha" *"Yemin olsun, güneşe ve onun aydınlığına, onu izlediği zaman Ay'a, dünyayı açığa çıkaran gündüze, onu bürüyüp saran geceye, göğe ve onu bina edene, yere ve onu yayıp döşeyene...".*

Bu ayetlerde "vav" harfinin yemin ifadelerinde kullanıldığını görüyoruz. Bu harfe, "Vav-ı kasem" de denir ki "yemin vavı" demektir.

■ İmam-ı Azam Ebu Hanife

Küçük bir levhadaki, siyah zemin üzerine celî sülüs yazı ile zerendud (altın varakla), Mehmed Rüşdi tarafından h.1313/1895 yılında yazılmış; "Yâ Hazret-i İmam-ı Azam Numan bin Sabit" yazısıyla büyük mezhep imamı, Ebû Hanife Hazretleri hatırlatılıyor. *(resim: 25)*

25

Mehmed Rüşdi tarafından h.1313/1895 yılında yazılmış; "Yâ Hazret-i İmâm-ı Azam Numan bin Sabit" yazısıyla büyük mezhep imamı Ebu Hanife Hazretleri hatırlatılıyor.

Allah'ın güzel isimlerinden biri olan "ya Müteâl" ifadesi "izzet ve Şeref bakımından en yüce olan" manasında celî sülüs ile yazılmış. Yukarısına "Kul lenâ yevmel-cezâ" ifadesi müsenna olarak ve kûfi yazı ile yazılmıştır. Yazının tam ortasında ve biraz yukarısında ise daha küçük ve müsennâ olarak "teali" ifadesi vardır. Bu ifadelerin manasını şöyle verebiliriz: "izzet ve Şeref bakımından en yüce olan Allah ceza gününde dedi: Gel"

26

■ Camideki Yazı Çeşitleri ve Müsenna Yazı

Hat sanatının kûfi, sülüs, celî sülüs, nesih, ta'lik, celî ta'lik, divanî, celî muhakkak ve bize has olan tuğra yazısı olmak üzere dokuz çeşidinin uygulandığı bu Cami-i Kebir'de bir de yazıların müsenna olarak yani hem sağdan sola, hem soldan sağa doğru çift taraflı ve karşılıklı şekilde yazılmış olduğu görülür.

İmam-ı Azam'la ilgili levhanın üstünde duvar payesine müsenna olarak Allah'ın güzel isimlerinden biri olan "ya Müteâl" ifadesi, "İzzet ve şeref bakımından en yüce olan" manasında celî sülüs ile yazılmış. Yukarısına "Kul lenâ yevmel-cezâ" ifadesi müsenna olarak ve kûfi yazı ile yazılmıştır. Yazının tam ortasında ve biraz yukarısında ise daha küçük ve müsennâ olarak "teâli" ifadesi vardır. Bu ifadelerin manasını şöyle verebiliriz: "İzzet ve şeref bakımından en yüce olan Allah; ceza gününde bize: "Gel" de! *(resim: 26)*

Özellikle direklerde Allah'ın (c.c.) güzel isimlerinin veya tesbih sözlerinin yer aldığı müsenna yazılar çok kullanılmıştır. Meselâ, İmam-ı Azam levhasının karşısındaki direkte büyükçe celî sülüs ile "Sübhânallah" yazısı karşılıklı olarak yazılmış. Nun harflerinin içine kûfi "ve'l-hamdülillâh" ifadesi yine müsenna olarak yazılmış. En yukarısında tesbihin devamı olan "ve lâ ilâhe illa'llahü va'llahu ekber, ve-lâ havle ve-lâ kuvvete illâ billâhi'l aliyyi'l-azîm" ifadesi yine kûfi yazı tarzında yazılmıştır. *(resim: 27)*

Yazının tamamı namazlardan sonra tesbihata başlamadan evvel okuduğumuz Peygamberimizin (s.a.s.) tavsiye buyurduğu "Sübhânallahi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhü vallahü ekber, ve-lâ havle ve-lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l azîm"(12) sözüdür. Meali şöyledir: "Allah'ı tesbih ve tenzih ederim, gerçek övgü Allah'a mahsustur, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Allah en büyüktür. Güç ve kuvvet, ancak yüce ve büyük Allah iledir."

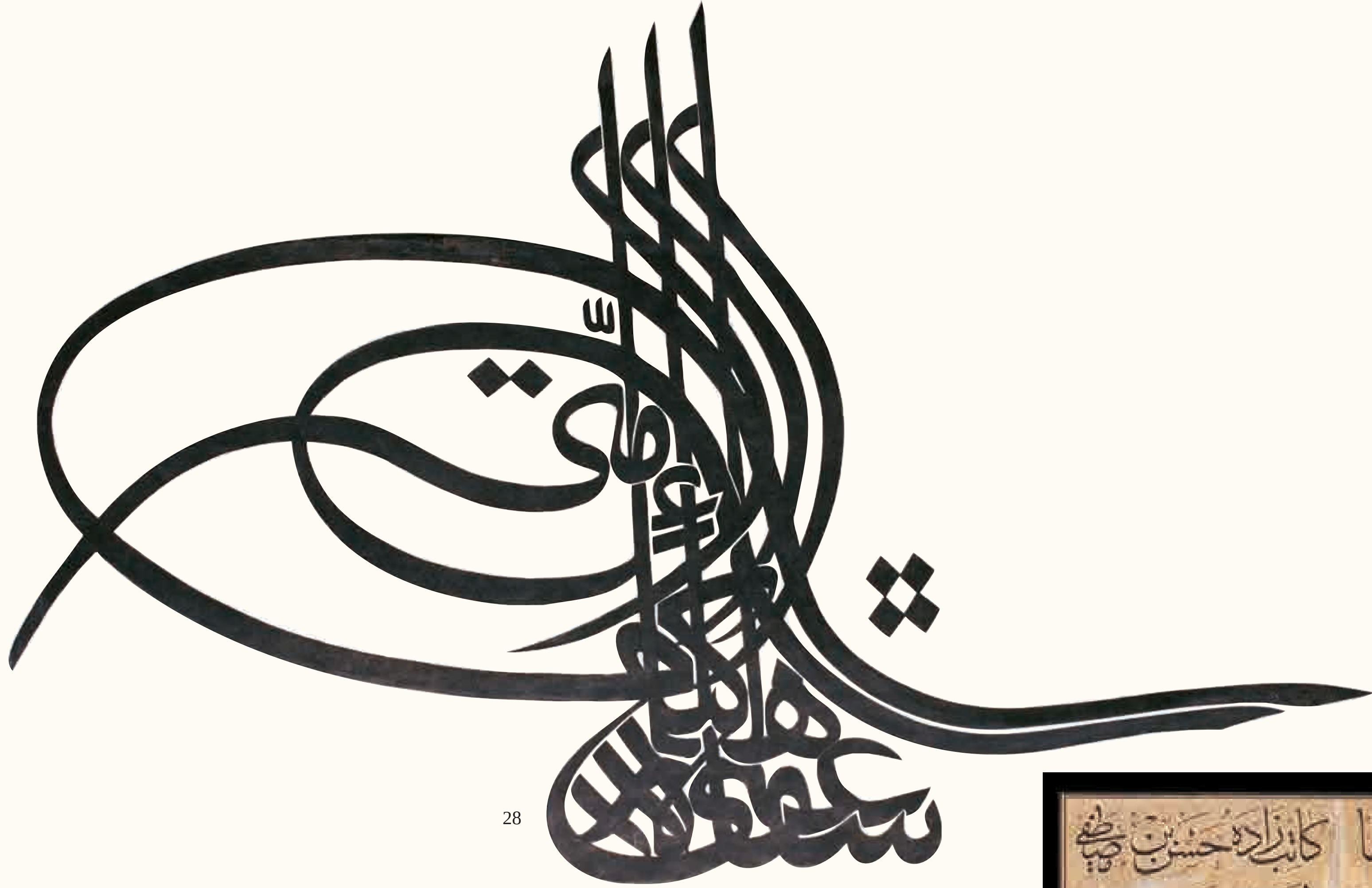
12) Suyûtî, Camiussagir, Zikir bahsi, Ebu Musa'dan rivayet eden Taberani.

27

"Sübhânallahi ve'l-hamdü lillahi ve lâ ilâhe illa'llahü va'llahü ekber, ve-lâ havle ve-lâ kuvvete illâ billâhi'l aliyyi'l azîm" sözüdür. Meali şöyledir: "Allah'ı tesbih ve tenzih ederim, gerçek övgü Allah'a mahsustur, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Allah en büyüktür. Güç ve kuvvet, ancak yüce ve büyük Allah iledir."

Bu tuğra yazısındaki hadis-i şerifte Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyuruyor: "Şefaati li ehlil kebâiri min ümmeti" "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah sahiplerinedir."

28

29

Tuğra ve Şefaat Hadisi

Lâkabı; Cezayirli, asıl adı Hasan bin Mustafa olan bir hattatın, h.1192/1778 tarihinde duvara yazmış olduğu büyük tuğrada (650 x 650 cm) şefaatle ilgili bir hadis-i şerif vardır. *(resim: 28)*

Bu sözünde Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyuruyor: "Şefaati li ehli'l-kebâiri min ümmeti" "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah sahiplerinedir."[13]

Şefaat; günahların bağışlanmasını dilemek ve o sayede cennete dahil olmak demektir. Şefaat haktır ve onu Allah'ın izin verdiğinden başkası yapacak değildir. Allah'ın izin verdiği en büyük şefaat yetkisi ise Allah resulüne (s.a.s.) aittir.

Tuğra'nın alt kısmında iki satırda dört mısra hâlinde bir yazı var ki; tuğrayı yazan hattatın yazısıdır:

"Eser-i hâme-i pür hata: Kâtibzâde Hasan bin Mustafa

El-Mulakkab bi Cezâiri : Eş-şehîr bi zîneti"

"Şöhreti zîneti, Lâkabı Cezayirli, hataları çok Katibzade Hasan bin Mustafa tarafından yazıldığı" ifade ediliyor. *(resim: 29)*

13) Keşfül-Hafa, cilt 2, s. 14, Hadis No: 1557, Buhari, Tarihi Kebir, 7. cilt, s. 126, Bursevi, Kitâbun-netice, s. 431

Bu ifade "Ey Muhtar (seçici) olan Allah'ım! Bizi hayırlı kullarının arasına kat" manasıyla bir duadır.

■ Ya Muhtar olan Allah

Tuğra'nın altında "Ya Muhtar" ifadesi celî sülüs yazı ile müsenna olarak büyükçe yazılmış. Üst tarafına da kûfi yazı ile "el-hıknâ bi ibâdike'l-hıyâr" denilmiş.

(resim: 30)

Oldukça büyük bir levhaya (300x600 cm) celî muhakkak hattıyla yazılmış besmele-i şerif, dünyaca meşhur hattatlarımızdan Abdulfettah (1814-1896) tarafından yazılmıştır. Siyah bez üzerine yazılmış besmelenin sonunda bir de "ve bihi" diye bir ifade var. Bu ifade "Her şey onunla başlar." demektir.

Celî Muhakkak Besmele-i Şerif

Oldukça büyük bir levhaya (300x600 cm) celî muhakkak hattıyla yazılmış besmele-i şerif, dünyaca meşhur hattatlarımızdan Abdulfettah'a (1814-1896) aittir. Siyah zemin üzerine yazılmış besmelenin sonunda bir de "ve bihî" diye bir ifade var. Manası "her şey onunla başlar" demektir. *(resim: 31)*

Levhanın solunda büyük bir imza yeri vardır ki, padişah ismi geçiyor diye silinmiş olduğundan zor okunabiliyor. Yazıda şu ifadeler var: "Nemmekahü'l-hâc Abdulfettah fî ahdi's-Sultan el-Gâzi Abdülmecid Han. Sene 1275". Yani "Bu levhayı Gazi Sultan Abdülmecid Han devrinde Hacı Abdulfettah yazdı. Sene 1275" demektir. Levhanın tarihi h.1275/ 1859 yılıdır. *(resim: 32)*

Abdülfettah Efendi 1855 depremi sonrası padişah Abdülmecid tarafından Ulu Cami'deki yazıları düzeltmek ve yenilerini yazmakla görevlendirilen hattatlardan biridir.

32

"Nemmakahü'l hac Abdulfettah fi ahdi es-Sultan el-Gazi Abdülmecid Han. Sene 1275." Yani "Bu levhayı Gazi Sultan Abdülmecid Han devrinde Hacı Abdulfettah yazdı. Sene1275" demektir.

"Ya Fa'al'ûn lima yûrid"
"Ey dilediği, istediği herşeyi yapan Allah"
Bürûc suresi, 16. ayet

33

Besmele levhasının altında yine müsenna "Ya Fa'al'ün lima yürid" yazısıyla "Ey dilediği, istediği her şeyi yapan Allah'ım" manasına gelen bir ayet yer alır. (Bürûc suresi, 16. ayet) *(resim: 33)*

34

Besmele-i şerif levhasının üstünde yuvarlak bir levhada Hz. Ebubekir'in (r.a.) ismi "Sıddîk" lakabıyla birlikte yazılmış.

Hz. Ebubekir ve Diğer Büyüklerin Levhaları

Besmele-i şerif levhasının üstündeki yuvarlak bir levhada, Hz. Ebubekir'in (r.a.) ismi "Sıddık" lâkabıyla birlikte yazılmıştır. *(resim: 34)*

Sıddık, çok tasdik eden, doğrulayan demektir. Bu lakabın Hz. Ebubekir'e (r.a.) Allah resulü tarafından miraç hadisesi sonrasında verildiği rivayet edilir.

Bu levha ve diğer "Allah, Muhammed ve Hulefa-i raşidin ile Hz. Hasan ve Hüseyin" isimlerinin yazılı olduğu büyük yuvarlak (çapı 230 cm) levhalar Hattat Abdulfettah Efendiye aittir.

Yeryüzünün ilk mabedi, müminlerin kıblegâhı Kâbe'nin çok eski bir resmine değişik yönlerden bakıldığında Kâbe, bakan kişiye dönük görünmektedir.

35

Kâbe Tablosu

Yeryüzünün ilk mabedi, müminlerin kıblegâhı Kabe'nin, Osmanlı dönemine ait bir resmine değişik yönlerden bakıldığında kâbe, bakan kişiye dönük görünmektedir. *(resim: 35)*

Bu durum "Fevelli vecheke şatra'l-mescidi'l-haram" "Nerede olursan ol yüzünü mescit-i harama döndür"(14) ayetini hatırlatmaktadır.

Bu Kâbe resminin üstünde sülüs hattıyla ve siyah mürekkeple yazılmış bir satır yazı vardır. Yazı şudur: "Allahümme ...... er-resm'üş-şerif kemâ ebkayte'l-asle'l münif ve yessir ziyaretehu fi'd-dünya ve şefaatehu fi'l-ukba Allahümmağfir livadiihi verham li-nazirihi ve a'tis-saadete limen deâ li'l abdi'l-fakir ile'l-hayyi'l-kadir bi'l-hayri ve'l-bereketi mâ dame' yusalla ve yüsellem alennebiyyilmuhtar ...... "

14) Bakara suresi, 149. ayet.

Manası: *"Allah'ım, bu resm-i şerifi aslı gibi faydalı ve kalıcı eyle. Dünyada iken ziyaretlerini kolaylaştır. Ahirette ise bize şefaatlerini nasip eyle. Allahım, bu resmi buraya koyanı bağışla, bu resme bakana merhamet eyle ve bu resmi yapan fakire dua edenlere saadetler ihsan eyle. Seçkin Nebi (a.s.) üzerine salât ve selâm getirilmeye devam ettiği müddetçe de hayır ve bereketi üzerlerinden eksik etme."*

Resmin altında kırmızı boya ve ta'lik yazı ile sağ ve solda Osmanlıca birer satır yazı daha vardır:

Sağdakinde: *Niyazım budur haktan bu resmi kim küşad etsin.*

Soldakinde: *Anın fehmeyliyen hemen bizi hayrile yad etsin.*

Tablo üzerinde başka bir yazı, imza ve tarih yoktur. Bu resmin ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemekle birlikte Osmanlının son dönemine ait olduğu sanılmaktadır.

36

Allah lafzının altında ise halkın birçok menkıbeye dayandırarak mistik bir mana verdiği, hatta bazılarının özellikle orada namaz kılmaya özen gösterdiği güzel celi sülüs ile yeşil bir vav (و) harfi vardır.

37

Vav Harfinin Manası

Kâbe resminin altında bir "Allah (celle celâlühü)" yazısı bulunmaktadır. *(resim: 36)*

Allah lâfzının altında ise halkın birçok menkıbeye dayandırarak mistik bir mana verdiği, hatta bazılarının özellikle orada namaz kılmaya özen gösterdiği güzel celî sülüs ile yeşil bir vav (و) harfi vardır. *(resim: 37)*

Bu "vav"la ilgili rivayetlerde halkın bu harfe değer vermesinin sebebi olarak Hızır (a.s.) ile ilgili menkıbeler anlatılmaktadır. Rivayete göre Hızır (a.s.) bazı vakitlerde bu harfin önünde namaz kılarmış. Cami tanıtımının en sonunda vereceğimiz Üftâde Hazretlerinin Ulu Cami'yi medheden ifadesinde geçtiği üzere "Ulu Cami büyük zatların toplantı yeridir." Belki bu büyükler arasında Hızır (a.s.) da vardır.

Vav (و) harfi Allah'ın yemin ifadelerinde kullandığı bir harf olduğu gibi vahdeti, vahidiyeti, vahdaniyeti yani Allah'ın birliğini temsil etmesi yönüyle hat sanatında bir sembol olarak çokca kullanılmıştır.

Bu harfin ne zaman ve kim tarafından yazıldığını bilemiyoruz ama 1717 yılında Rukiye Hanım isminde bir hayırsever, nesih hatla büyük bir Kur'an-ı Kerim'i, Ulu Cami'ye vakfederken, bu yeşil vav yakınında okunup sevabı kendi ve akrabası ruhuna gönderilmek üzere bağışlamıştır. Kaynaklardaki bu ifadeden harfin çok önceden beri mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

KÂBE KAPISININ ÖRTÜSÜ VE BEŞİNCİ MAKAM

Kâbe kapısının örtüsü burada ayrı bir önem arz eder. *(resim: 38)*

Rivayetlere göre bu örtü Yavuz Sultan Selim döneminde (1517) Ulu cami'ye hediye edilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonunda Hicaz (Mekke-Medine) Osmanlı toprağına katılınca, Kâbe'nin kapısının örtüsü buraya konulmuştur. Bu Ulu Cami'ye büyük değer verildiğinin bir göstergesidir. Gerçekten de Ulu Cami'ye İslâm mabetleri arasında büyük değer verilmiştir. İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri gibi önemli âlim ve mutasavvıflar tarafından Ulu Cami'ye beşinci makam denilmiştir. Dua ve ibadetlerin en çok kabul edildiği beş makam sırasıyla şöyledir:

1- Kâbe (Mekke)
2- Mescit-i Nebevî (Medine)
3- Mescit-i Aksa (Kudüs)
4- Mescit-i Emeviye (Şam)
5- Ulu Cami (Bursa)

İsmail Hakkı Bursevî meşhur Muhammediye'-nin şerhi olan "Ferâhu'r-rûh" adlı eserinde "Bu cami-i şerifin fazileti konusunda, Bursa'da bütün asırlarda yaşamış olan ehlullah hazerâtının hepsi, Bursa'ya gelen ve camiye giren diğer ehlullah hazeratı ittifak etmişlerdir"(15) diyerek Cami-i Kebir hakkında bir de Arapça bir şiir yazmıştır. Bu şiirin Türkçesi şöyledir:

İçinde Allah'ın nurunun feyzi olan Cami
İçinde Allah'ın sırrının remzi olan mabet
İçinde ruhların ziyası bulunan ateş koru
Canlara ve cisimlere bir nefes
Kalpleri hasta olanlara deva vardır onda
Ey muhtaç kişi hastalıklarını tedavi et
Yirmi kubbesi var onun
Üzerinde nice nakışlar bulunan bir minberi var
Mihrabı sanki nurdan bir heykel
Beyt-i Ma'mur gibi Allah imar etti
Onun direği İslâm'ın aynı direği
Tahiyye ve selâm onun üzerine olsun.

Kâbe örtüsünün altında celî sülüs yazı ile müsenna olarak yazılmış bir çift "Hû" lafzını görüyoruz. Bu ifade "O" demektir ki Allah'ı ifade eder.

38

Kâbe'nin kapısının örtüsü burada ayrı bir önem arz eder.
Bu örtü Yavuz Sultan Selim döneminde (1517) buraya hediye edilmiştir. Bu Ulu Cami'ye büyük değer verildiğinin bir göstergesidir.

15) *İsmail Hakkı Bursevi, Ferahu'r-Ruh, Muhammediye Şerhi, Cilt 3, s. 203-204, Haz. Mustafa Utku, Uludağ Yay., İst. 2002*

Kâbe örtüsünün altında celî sülüs yazı ile müsenna olarak yazılmış bir çift "Hû" lafzını görüyoruz. Bu ifade "O" demektir ki Allah'ı ifade eder. (resim: 39)

■Rabbe İbadet Ölünceye Kadardır

Örtünün sağ yanında yaldızlı zarif küçük bir çerçeve içinde, çiçekli su yolu ile çevrili celî sülüs yazı ile hattat İzzet Mustafa tarafından h. 1275 / 1859 yılında yazılmış Hicr Suresi'nin son ayeti bulunmaktadır: "Va'bud rabbeke hattâ ye'tiyeke'l-yakîn" "Sana ölüm gelip çatıncaya kadar da Rabbine ibadet et."(16)

(resim: 40)

16) Hicr suresi, 99. ayet

40

"Va'bud rabbeke hatta ye'tiyeke'l-yakîn" "Sana ölüm gelip çatıncaya kadar da Rabbine ibadet et."

(Hicr suresi, 99. ayet)

Bu levhada ise Allah, Muhammed ve dört halifenin ismi ile beraber sağ altta küçük olarak Hasan, Hüseyin ile "rıdvanullahi aleyhim ecmain" "Allah onların hepsinden razı olsun" ifadeleri yazılmış.

■ Allah, Muhammed ve Hulefa-i Raşidinin İsimleri

Kâbe örtüsünün sol yanındaki küçük levha da, aynı hattatın kaleminden çıkmadır. Bu levhada ise Allah, Muhammed ve dört halifenin ismi ile beraber sağ altta küçük olarak Hasan, Hüseyin ile sol üst köşede "rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn" "Allah onların hepsinden razı olsun" ifadeleri yazılmış. Bu levha hattat Mustafa İzzet'in orijinal bir yazısıdır ve harflere çok güzel şekiller vererek, harfleri iç içe geçirmiştir. *(resim: 41)*

"Muhammed", yazısının hemen üstüne sülüs yazı ile "aleyhisselâm" ve bu kelimenin etrafına O'nun (s.a.s.) çok sevdiği değerli dört halifesi ile torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimleri yazılı.

Muhammed (a.s.) ve Yârânı

Minberin sağ yanındaki direğin ortasında celî sülüs yazı ile "Muhammed", bunun hemen üstüne sülüs yazı ile "aleyhisselâm" ve bu kelimenin etrafına, O'nun (s.a.s.) çok sevdiği değerli dört halifesi ile torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimleri "rıdvanullahü aleyhim ecmain" "Allah'ın rıza ve rıdvanı onların hepsinin üzerine olsun" ifadesiyle yazılmıştır.

Bu yazıda en altta ayrıca "el-Hamzatü ve'l-Abbas" denilerek Peygamberimizin (s.a.s.) amcaları olan "Şehitlerin Efendisi" Hz. Hamza (r.a.) ile Hz. Abbas'ın (r.a.) isimleri ilâve edilmiştir. *(resim: 42)*

Ulu Cami'nin en önemli şaheserlerinden biri muhteşem minberidir.
Sert ceviz ağacından, hiç çivi ve yapıştırma malzemesi kullanılmadan geometrik parçalar birbirine geçirilerek yapılmıştır.

43

MUHTEŞEM MİNBER

Ulu Cami'nin en önemli şaheserlerinden biri muhteşem minberidir. *(resim: 43)*

Sert ceviz ağacından, (Abanoz ağacından olduğu söylenirse de, doğru değildir. Sadece çürümesin diye defalarca siyaha boyanmıştır.) hiç çivi ve yapıştırma malzemesi kullanılmadan geometrik parçalar birbirine geçirilerek yapılmıştır.

Küçük geçme panoları, geometrik örnekli korkuluk şebekeleri, kitâbe ve tâcının yapımında kündekâri tekniği (Birbirine geçme küçük parçalar) kullanılan bu muhteşem minber için Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "Çiçek resimleriyle yazılarını, cihan ressamları toplansa yapamazlar, örneği yoktur." der. Bu minber İslâm sanatında, Selçuklu üslûbundan Osmanlı üslûbuna geçiş döneminin bir şaheseridir.

Minber kulesinin batı yüzünde ağaca kabartmak suretiyle kûfi yazı ile yazılmış üç defa tekrar eden bir ifade vardır: "El-mülkü lillah" *"Mülk Allah'ındır." (resim: 44)*

Minberin sağ yanında, kapısına yakın yerde, aşağıdan yukarı yan yazılmış oyma sülüs yazı ile minberi yapan usta, ismini "Amel-i el-hac Mehmed bin Abdilaziz bin ed-Dakiva" diye yazmış. Yani Hacı Abdülaziz oğlu Mehmed isminde bir sanatkâr bu muhteşem minberi yapmıştır. Bu usta hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Bazı kaynaklar bu ustanın Manisa'da Saruhanlı İshak Bey'in 1376 tarihli Ulu Cami minberini yaptığını ifade ediyor. Nereli olduğuna dair ise; bazıları Antepli olduğunu ifade ederken, bazıları ise Tebriz'in Devak köyünden olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca ismini yazdığı ifadenin son kelimesi hakkında da çok değişik okumalar yapılmış. Bu kelime; "El-Dukki", "El-Devaki", "El-Dakiva" diye farklı farklı okunmuştur. Bizce "Ed-Dakiva" doğruya daha yakındır. *(resim: 45)*

44

45

Minber kulesinin batı yüzünde ceviz ağaca kabartmak suretiyle Emevi kûfisi ile yazılmış üç defa tekrar eden bir ifade vardır: "El-mülkü lillah" "Mülk Allah'ındır."

Minberin sağ yanında, kapısına yakın yerde, aşağıdan yukarı yan yazılmış oyma nesih yazı ile minberi yapan usta, ismini "Amel-i el-hac Mehmet bin Abdülaziz bin ed-Dakiva" diye yazmış. Yani Hacı Abdülaziz oğlu Mehmed isminde bir sanatkâr bu muhteşem minberi yapmıştır.

"Ya hafiyye'l-eltaf neccina mimma nehaf" "Ey gizli lütuflar sahibi bizi korktuklarımızdan kurtar."

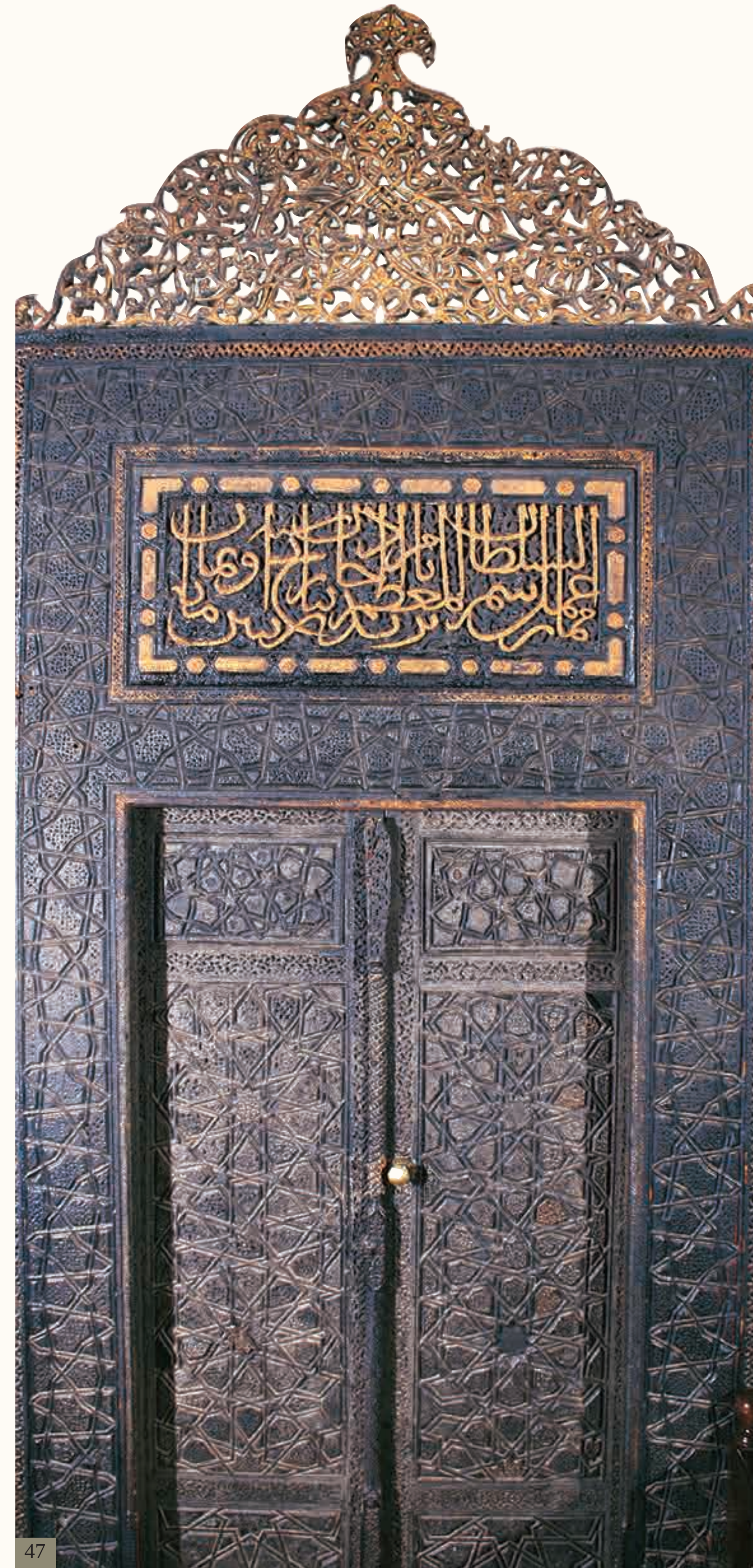
46

Bir Dua

Minberin mihrap tarafına geçerken, müezzin mahfilinin köşesindeki direğin güney yüzünde celî sülüs müsenna olarak yazılmış bir dua göze çarpmaktadır: "Ya hafiyye'l-eltaf neccinâ mimma nehaf" *"Ey gizli lütuflar sahibi bizi korktuklarımızdan kurtar."* *(resim: 46)*

Minberin Taç Kapısı ve Caminin Yapılış Tarihi

Minberin kusursuz ve hakikaten sanatkârane bir işçilikle yapılmış taç kapısı *(resim: 47)* üzerine ceviz ağaca oyarak kalem-i muhakkak ile yazılmış kitabede, minberin yapılış tarihi ve yaptıranı belirtilmektedir. "Mimma amile bi-resmi's-sultani'l-muazzam Bayezid bin Murad Han bi-tarihi isneyn ve semâ-nemie". Yani *"Bu eser Murad Han oğlu büyük Sultan Bayezid Han'ın emriyle 802 tarihinde yaptırılmıştır."* deniliyor. Bu hicrî tarih, caminin milâdî olarak 1399 yılında yapıldığını gösteriyor.

47

Minberin kusursuz ve hakikaten sanatkârâne bir işçilikle yapılmış taçlı kapısı üzerine ceviz ağaca oyarak noktasız kalem-i muhakkak ile yazılmış yazıda minberin yapılış tarihi ve yaptıranı bildirilmektedir.

1399 yılında güneş sistemini buraya resmetmek çok önemli bir ilmî seviyeyi gösterir. Güneş sistemi kabartmaları bize ilim ile dinin birlikteliğinin önemini hatırlatmaktadır.

48

Minbere İşlenmiş Güneş Sistemi

Minberin mihrap tarafında çeşitli kabartmalar bulunmaktadır. Halk arasındaki rivayetlere göre bu kabartmalar, güneş ve çevresindeki gezegenleri ifade ediyor. Büyükçe kabartma, güneşi; diğerleri de dokuz gezeni gösteriyor. Bu bilgi doğruysa, 1399 yılında güneş sistemini buraya resmetmek çok önemli bir ilmî seviyeyi gösterir. Zira dokuz gezeniyle güneş sistemi henüz bilinmiyordu. Son üç gezenin bulunuşu 200-300 yıllık bir hadisedir. Son gezegen Pluton 1930'larda tespit edilebilmiştir. Güneş sistemi kabartmaları bize ilim ile dinin birlikteliğinin önemini hatırlatmaktadır. *(resim: 48)*

Mescitteki Mü'min ile Münafığın Durumu

Minber kulesinin tepesinde, ceviz minbere, kabartma suretiyle yazılmış yazılar vardır.

Doğu tarafında bir satır sülüs yazı ile hadis olarak ifade edilmiş yazıda: Kale emin aleyhisselam "El-mü'minü fi'l-mescit ke's-semeki fi'l-mâ."

49

50

"El-mü'minü fi'l-mescid ke's-semeki fi'l-ma" "Mescitteki mümin, sudaki balık gibidir." "Ve'l-münafiku fi'l-mescid ke't-tayri fi'l-kafes." "Mescid-deki münafık ise kafesteki kuş gibidir."

"Men kâle lâ ilahe illallah Muhammedür-resulullah dehal'el- cenneh." "Her kim Lâ ilahe illallah Muhammedür-resulullah derse cennete girer"

Ulu Cami'de ilk Cuma hutbesini Somuncu Baba Hazretleri vermiştir. Somuncu Baba bu hutbesinde Fatiha sûresini yedi ayrı tarzda tefsir etmiştir.

yazıyor. Bu ifade mescitteki mü'minin durumunu resmediyor. Şöyle ki: *"Mescitteki mümin, sudaki balık gibidir."*(17) *(resim: 49)*

Balık için su nasıl hayat kaynağıysa, mescitler, mabetler de mü'min için hayat kaynağıdır.

Aynı yazı hizasında fakat minber merdivenlerinin üstüne rastlayan kule tepesinde yine sülüsle aynı hadisin devamı yazılmış: "Ve'l-münafiku fi'l-mescit ke't-tayri fi'l-kafes." *(resim: 50)*

Bu da münafığın mescitteki durumunu bildiriyor: "Mescitteki münafık ise kafesteki kuş gibidir." Kuş nasıl kafeste durmak istemezse münâfık olan kişi de mescitte durmak istemez. Bir an önce çıkayım diye çırpınır.

17) Sinaniye, Mevize, s. 349

Bu yazının üstünde kalem-i muhakkak yazı ile yine ağaca kabartılarak yazılmış ve üzeri yaldızla işlenmiş bir satır hadis var: "Men kâle lâ ilahe illallah Muhammed'-ur-resulullah dehâl'el- cenneh."(18) "Her kim Lâ ilahe illâllah Muhammedür-resulullah derse cennete girer." buyuruyor Allah Resulü (s.a.s.)

Minberde İlk Cuma Hutbesi ve Somuncu Baba

Ulu Cami 1399 yılında bir Cuma günü açılır. Açılışta Padişah Yıldırım Bayezid, Emir Sultan, o zamanın Bursa kadısı, daha sonra Osmanlının ilk Şeyhülislâm'ı olacak olan Molla Fenari gibi birçok büyük zat hazır bulunmaktadır. Sultan Bayezid Han, ilk Cuma hutbesini okuma görevini, Emir Sultan'a verirken, O büyük zat: "Sultanım! Zamanın büyük âlimi ve mana büyüğü burada iken, bizim hutbe okumamız uygun değildir. Bu cami-i şerifin açılış hutbesini okumaya lâyık zat şu kimsedir." der. Emir Sultan'ın işaret buyurduğu zat, o zamana kadar halkın sıradan bir insan zannettiği ve ekmek pişirip, sattığı için Somuncu Baba diye lâkaplandırdığı Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri'dir. Somuncu Baba minbere çıkar ve Ulu Cami'de ilk Cuma hutbesini irat buyurur. Somuncu Baba, hutbede: "Bazı âlimlerin Fatiha suresinin tefsirinde müşkilâtı (anlayamadığı kısımlar) vardır. Onun için bu surenin tefsirini yapalım." buyurarak Fatiha suresi'ni yedi ayrı tarzda tefsir eder. Molla Fenari, bu hutbe hakkında; "Somuncu Baba, önce bizim Fatiha suresinin tefsirindeki müşkilimizi keramet göstererek halletti. Onun büyüklüğüne, bu yedi çeşit tefsir, âdil bir şahittir. Fatiha'nın birinci tefsirini cemaatin hepsi anladı, ikinci tefsiri bir kısmı anladı, üçüncü tefsirini anlayanlar çok az idi. Sonraki

18) Feyzül Kadir, cilt 6, s. 189

Ulu Cami'nin mihrabı, son derece güzel işlemeli, çiçekleri altın varaklarla yapılmış 14. yüzyıl izlerini taşıyan sekiz sıraya düzenlenmiş stalaktitleri, dış yan köşelerde kum saati biçimli sütunceleri ile zengin görünümlü bir mihraptır.

51

tefsirler o kadar derin bir ilimle verildi ki bizler anlamaktan aciz kaldık." diyerek tefsirin büyüklüğünü ortaya koyar. Bu tefsiri Molla Fenarî daha sonra kaleme alacak ve bir kitap hâline getirecektir. Halk Somuncu Baba'nın ne kadar büyük bir âlim olduğunu bu ilk hutbeden anlar. Rivayete göre namazdan sonra caminin üç kapısından da çıkanlar Somuncu Baba için "Bizim kapımızdan çıktı, gördük onu." derler.

Somuncu Baba Bursa'da biraz daha kaldıktan sonra "ben artık burada bilindim, tanındım." diyerek bir sabah erkenden Bursa'yı terk etmeye karar verir. Bursa'nın doğusunda Ankara yolu üzerinde "Duaçınarı" denilen yerde Bursa'ya ve Bursa halkına dualar ederek Aksaray'a gider. Hacı Bayram-ı Veli'nin de mürşidi olan Somuncu Baba Aksaray'da veya Malatya'nın Darende ilçesinde medfundur.

Ulu Cami'nin minberinde nice büyük zatlar hutbe irad ettikleri gibi mihrabında da yine birçok büyük imam namaz kıldırmıştır.

Mihrap ve Yazıları

Ulu Cami'nin mihrabı, çok güzel işlemeli, çiçekleri altın varaklarla yapılmış, XIV.yüzyıl izlerini taşıyan sekiz sıraya düzenlenmiş stalaktitleri, dış yan köşelerde kum saati biçimli sütunceleri ile zengin görünümlü bir mihraptır. *(resim: 51)*

Mihrabın nakışlarını h. 979/ 1572 yılında Zeynî Çelebi isminde bir hayır sahibi 3000 akçeye Mehmed isminde birine yaptırmıştır. Son şekliyle yazılar, tezyinat, boya, yaldız tamamen XX. asır işidir. Mihrap hücresinin solunda bu son tamirin, h.1322/1904 yılında Mehmed Usta tarafından yapıldığı yazılıdır.

Mihrabın kalem işi süslemeleri, Sultan Abdülmecid zamanında Bursa'ya sürgün edilen Ressam Tevfik Paşa tarafından yapılmıştır.

Allah (c.c.) Muhammed (s.a.s.) ve Miraç ile İlgili Ayetler

Mihrabın etrafında da derin manalı yazılar mevcuttur. En üstte celî sülüs hat ile "Allah (c.c.)" ve altında, "Muhammed (s.a.s.)" ibareleri yazılmış. Muhammed (s.a.s.) lâfzının solunda "Kale'l-Allah ü Tealâ" "Allah ü Tealâ buyurdu ki" denilerek beyaz boya ve kûfi yazı ile üç satırlık miraç ile ilgili ayetler yazılmıştır: "Sümme denâ fetedellâ fekâne Kâbe kavseyni ev ednâ". "Sonra o yaklaştı ve iyice sarktı. Öyle ki araları yayın iki ucu arası kadar veya daha az kaldı" (19) Bu ayet gibi miraçla ilgili bir diğer ayet "Muhammed (s.a.s.)" lâfzının sağ alt köşesinde aynı tarz ve renkte yazılmış: "Sûbhânellezî esrâ bi abdihi leylen minel-mescidi'l-harâmi ile'l-mescidi'l-aksâ." "Bir gece, kulu Muhammed'i, Mescit-i Haram'dan, Mescit-i Aksa'ya götüren Allah bütün eksikliklerden uzaktır."(20) *(resim: 52)*

En yukarıda büyükçe "Allah (c.c.)" ve altında, "Muhammed (s.a.s.)" ibareleri yazılmış. Muhammed (s.a.s.) lâfzının solunda "Kalel-Allahü Tealâ" "Allah ü Tealâ buyurdu ki" denilerek beyaz boya ve kûfi yazı ile üç satırlık miraç ile ilgili ayetler yazılmıştır.

19) Necm suresi, 8-9. ayetler
20) İsra suresi, 1. ayet

"Eşhedü enlâ ilâhe illallah"
"Ben şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur"
"ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resulüh"
"ve yine ben şehadet ederim ki Muhammed (s.a.s.) O'nun kulu ve resulüdür."

53

54

Kelime-i Şahadet

Mihrabın üst sağ ve sol yanlarındaki celî sülüs iki beyzi istifte bulunan ifadeler, kelime-i şahadettir. İslâm'a giriş şartı olan kelime-i şahadetin "Eşhedü enla ilâhe illallah" ifadesi sağda *(resim: 53)* "ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resulüh" ifadesi ise solda yazılmıştır. *(resim: 54)* Meali:"Ben şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve yine ben şehadet ederim ki Muhammed (s.a.s.) O'nun kulu ve resulüdür."

55

"Ya Mâlik-el Mülk Zü'l-Celâl-i ve'l-ikram" "Ey mülkün mâliki celâl ve ikram sahibi olan Allah."

Mülkün Maliki Allah'tır

Mihrap blokunun dış kenarını çevreleyen, sağ taraf ve dipten başlayıp tepeye çıktıktan sonra sola ve oradan tekrar aşağı ve dibe inen bordür yazıda onaltı defa tekrar edilen ve mülkün mâlikinin kim olduğunu ifade eden ve âdeta manevî bir sigorta hükmündeki: "Ya Malik-el Mülk Zü'l-Celâl-i ve'l-ikram" "Ey mülkün mâliki celâl ve ikram sahibi olan Allah". *(resim: 55)* İfadesi bulunmaktadır

Mihrap blokunun tepesinde, tam köşelerde küçük yazılarda sağdakinde "Allah rabbüna" "Rabbimiz Allah" soldakinde de "Muhammed nebiyyuna" "Muhammed (s.a.s.) peygamberimiz" ifadeleri var.

Kal-Allahü tealâ: Ve ennel mesacide lillahi felâ ted'u meallahi ehada. Sadakallahülazîm ve bellağa resülullah'il kerim. "Allahü Tealâ buyuruyor ki: Şüphesiz ki mescitler Allah'ındır. Öyleyse sakın Allah'tan başka hiçbir tanrıya dua ve ibadet etmeyin!"
(Cin suresi 18. ayet)

56

Allah'ın Mescitinde Yalnız O'na İbadet Edin

Mihrap blokunun üst ortasında, celî sülüsle yazılmış bir ayet vardır: Kalallahü tealâ: Ve enne'l-mesâcide lillâhi felâ ted'û meâllahi ehada. (21) Sadakallahülazîm ve bellağa resülullahi'l-kerim. "Allahü Tealâ buyuruyor ki: Şüphesiz ki mescitler Allah'ındır. Öyleyse sakın Allah'tan başka hiçbir tanrıya dua ve ibadet etmeyin! "Ayetten sonraki ifade ""Allah muhakkak doğru söyledi ve kerim olan Allah'ın Resulü bize bunu tebliğ eyledi" manasına gelmektedir. *(resim: 56)*

Çok zarif ve varak altınla kaplı sekiz basamaklı büyük istalaktitlerin hemen yakınında ve dış tarafta sağdan başlayıp yukarı doğru bir kuşak gibi olan yazıda celî sülüs besmele ile başlayan Ayet'el Kürsi yazılmış.

21) Cin suresi, 18. ayet

■ İhlâs Suresi ve Rabbena Âtinâ Duası

Mihrabın içinde istalaktitlerin hemen altında kûfi yazı ile yazılmış sağ yüzde besmele, ortada İhlâs Suresi, sol yüzde Sadakallahül azim ve bu kelimelerin altında tamir tarihi ile ustasının ismi yazılmış: "Mehmed usta 1322" (m. 1904) İhlâs suresinin meali şöyledir:

"De ki: O, Allah, tektir.
Allah Samed'dir.
Ne doğurdu, ne de doğuruldu.
Ne de herhangi bir şey O'na denk oldu."

İhlâs suresinin altına da celî sülüsle Bakara suresinin 201. ayeti olan "Rabbenâ âtinâ" duası yazılmış. Meali: "Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ve güzellik ver, ahirette de iyilik ve güzellikler ver ve bizi cehennem ateşinden koru" *(resim: 57)*

Mihrabın iç kısmında sağ yüzde "Elhamdülillahillezi hedânâ li'l-İslâm", sol yüzde "Ve cealnâ min ümmeti Muhammed aleyhisselam" yazısıyla çokça şükredilmesi gereken bir husus hatırlatılır. O şükür ifadesinin manası ise şöyledir: "Allah'a şükürler olsun. Bizi İslâm'a hidayet ettiği için" "ve bizi Muhammed aleyhisselâm ümmetinden kıldığı için" *(resim: 58, 59)*

57

Mihrabın içinde istalaktitlerin hemen altında kûfi yazı ile yazılmış sağ yüzde besmele, ortada İhlâs suresi, sol yüzde "Sadakallahül azim" ifadeleri vardır.
İhlâs suresinin altına da celî sülüsle aynı zamanda Bakara suresinin 201. ayeti olan "Rabbenâ âtinâ" duası yazılmış.

"Elhamdülillahillezi hedânâ li'l-İslam"

"Allah'a şükürler olsun ki, bizi İslâm'a hidayet etti."

(resim: 58)

"Ve cealnâ min ümmeti Muhammed aleyhisselâm"

"Ve bizi Muhammed aleyhisselâm ümmetinden kıldı."

(resim: 59)

"Kul küllün ya'melü alâ şâkiletih. Ferabbüküm a'lemu bimen hüve ehdâ sebilâ" "De ki: Her insan kendi seciye ve karakterine göre davranır. Kimin daha isabetli olduğunu ise asıl Rabbiniz bilir."

(resim: 60)

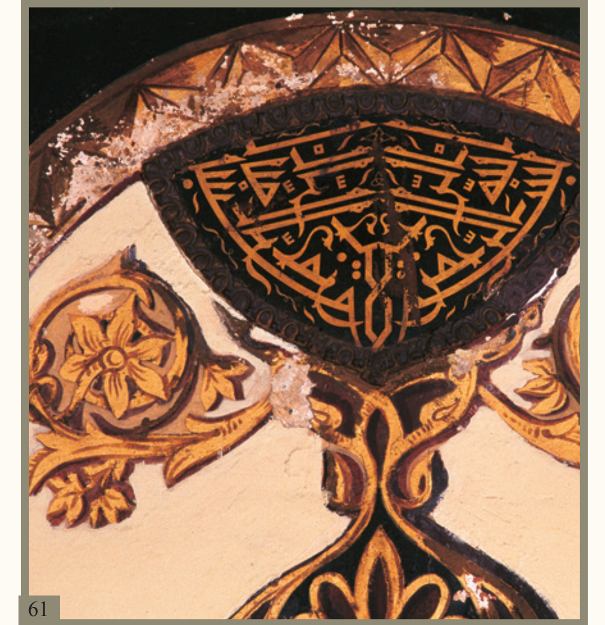

58

59

60

61

62

Herkes Kendi Karakterine Göre Davranır

Mihrabın tam iç ortasında, büyük bir damla biçiminde müsenna ve girift istifle yazılmış celî sülüs bir yazı vardır ki o da şu ayettir: "Kul küllün ya'melü alâ şâkiletih. Ferabbüküm a'lemu bimen hüve ehdâ sebîlâ"[22] "De ki: Her insan kendi seciye ve karakterine göre davranır. Kimin daha isabetli olduğunu ise asıl Rabbiniz bilir." *(resim: 60)*

Bu damla biçimindeki yazının üstünde evvelki yazıların ortasında kalmış bir yazı daha vardır ki, yine kûfi müsenna bir çift besmeleden ibarettir. *(resim: 61)*

Mihrabın yanlarında iki büyük şamdan bulunmaktadır. *(resim: 62)*

Mevlit Yazarı Süleyman Çelebi

Ulu Cami'de nice büyük zatlar halkın önüne geçmiş ve namaz kıldırmışlardır. Bunlardan biri de Mevlit yazarı Süleyman Çelebi'dir. Yıldırım Bayezid'in divan imamlığını yaptıktan sonra Ulu Cami'nin ilk imamları arasına giren ve vefatına kadar (1422) bu vazifeyi devam ettiren Süleyman Çelebi'nin, günümüzde dahi birçok törende hâlâ okunan Mevlid'i yazmasına vesile olan yer de Ulu Cami'dir.

Bir gün, Ulu Cami'de bir vaiz Bakara suresinin 285. ayetinde geçen "Lâ nüferriku beyne ehadin min rüsulih" "O'nun resullerinden hiç birini diğerinden ayırt etmeyiz." mealindeki ifadeye yanlış bir tefsir vererek "Peygamberler arasında fark yoktur. Biz İsa'yı Musa'dan, ve Hz Muhammed'i (s.a.s.) diğerlerinden üstün tutmayız." deyince cemaatten bir peygamber sevdalısı itiraz eder ve "Sen tefsir ilmine vâkıf değilsin, peygamberler arasında fark yok demekten maksat; peygamberlik yönüyle fark yok demektir. Eğer 'her yönden fark yoktur' demek olsaydı 'Tilke'r-rusulü faddalna ba'duhum alâ ba'd'[23] 'O elçilerden bazısını bazısından üstün kıldık.' ayeti bulunur muydu? Fazilet ve derece yönünden peygamberler arasında fark vardır ve en üstünü Efendimiz (s.a.s.)'dir." diyerek o vâizi susturur. Bu hâdise üzerine Süleyman Çelebi 1409 yılında bitirdiği ve yaklaşık 600 yıldır okuna gelen o güzel Mevlid-i Şerif'i yazar ve Efendimiz (s.a.s.) üstün vasıflarını çok tatlı bir dille anlatır.

Mevlidinde bu vak'aya uygun bir şekilde şunları söylemiştir:

Ölmeyüp İsa göğe bulduğu yol
Ümmetinden olmak için idi ol

Dahi hem Musâ elindeki asâ
Oldu O'nun izzetine ejderhâ

Çok temenni kıldılar Hak'dan bunlar
Tâ Muhammed ümmetinden olalar

Gerçi kim bunlar dahi mürsel durur
Lâkin Ahmed efdal ü ekmel durur

Zira ol efdalliğe elyak durur
Anı öyle bilmeyen ahmak durur

22) İsra suresi, 84. ayet

23) Bakara suresi, 253. ayet

Mihrap maksuresinin hemen önünde sekiz direk sütun üzerine oturtulmuş, ceviz ağacından 1549 yılında yapılmış ve yapıldığı günden bu yana, sapasağlam ve güzel bir eser olarak duran müezzin mahfili vardır.

63

MÜEZZİN MAHFİLİ

Mihrap maksuresinin hemen önünde sekiz direk sütun üzerine oturtulmuş, ceviz ağacından 1549 yılında yapılmış ve yapıldığı günden bu yana, sapasağlam ve güzel bir eser olarak duran müezzin mahfili vardır. *(resim: 63)*

Nice güzel insanlar bu ulu mabette müezzinlik yapmıştır. Bu güzel insanlardan birisi de Bursa'nın manevî büyüklerinden Muhammed Muhyiddin Üftade Hazretleridir. Üftade Hazretlerinin burada müezzinlik yaptığı dönemde güzel sesiyle içli ve hisli ezanlar okuduğu ve bu güzel sesin etkisiyle nice insanın camiye koştuğu rivayet edilir.

Müezzin Mahfilinin Dayandığı Direkteki Yazılar

Müezzin mahfilinin dayandığı direğin doğu yüzünde şu yazılar mevcuttur:

En üstte ezan ve hac ile ilgili bir ayet var: "Ve ezzin fi'n-nâsi ye'tuke ricalen" "Bütün İnsanları hacca davet et."(24) *(resim: 64)*

Bu ayet Hz. İbrahim (a.s.)'in Kâbe'yi inşa ettikten sonra Allah'ın emriyle burayı ziyaret maksadıyla insanları davet etmesiyle ilgili. Davet etmek için seslenmeyi ve ezanı hatırlattığı için bu ayetin buraya yazıldığı tahmin edilmektedir.

Hac ile ilgili yukarıdaki ayetin altına şöyle bir hadis yazılmış: "El-müezzinûne ümenâ ve'l-eimmetü zumenâ" "Müezzinler emin, imamlar öncü (uyulan) kişilerdir"(25) *(resim: 65)*

Müezzin ve imamla ilgili hadisin altında büyük celî sülüs harflerle müsenna olarak bir çift "Allah" lâfz-ı celâli ile onun yukarısına küçük kûfi yazı ile "ve hüve erham" "O en merhametli" ifadeleri yazılmıştır. *(resim: 66)*

24) Hac suresi, 27. ayet

25) Ramuzül Ehadis Tercümesi, cilt 1, s. 230

En üstte ezan ve hac ile ilgili bir ayet var: "Ve ezzin fi'n-nâsi ye'tuke ricalen" "Bütün insanları hacca davet et."

(Hac suresi, 27. ayet)

Hac ile ilgili ayetin altında şöyle bir hadis yazılmış: "El-müezzinûne ümenâ ve'l-eimmetü zumenâ" "Müezzinler emin, imamlar öncü (uyulan) kişilerdir"

En altta ise büyük celi sülüs harflerle müsenna olarak bir çift "Allah" lafz-ı celâli ile onun yukarısına küçük kûfi yazı ile "ve hüve erham" "O merhametli" ifadeleri yazılmıştır.

Müezzin mahfilinin dayandığı payenin kuzey yüzünde birçok yazı bulunmaktadır: Yukarısında büyük olarak Namazla ilgili bir ayet vardır "İnnes-salâte kânet alel mü'minine kitâben mevkuta" "Muhakkak namaz belirli vakitlerde müminlere farz kılınmıştır"

67

Direğin Kuzey Yüzü

Müezzin mahfilinin dayandığı payenin kuzey yüzünde birçok yazı vardır. *(resim: 67)*

En yukarıda "Lâilâhe illallâh Muhammedün-resulullah" ifadesi kûfi yazı ile yazılmış. Kelime-i Tevhidin altındaki küçük yazıda "Ketebehu esseyyid Muhammed Şefik 1275" ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeye göre bu yazıları yazanın hattat Şefik ve yazıların tarihinin de miladi 1859 olduğu anlaşılıyor.

Onun altına müsenna ve girift olarak celî sülüs yazı ile "Kâlallahü Tealâ celle celâluhu ve amme nevâluhu fi'l-kelâmi'l-kadîm" "Her şeyden mustağni Allah Tealâ celle celâlûhu, Kelâm-ı Kadim'inde buyurdu ki" denilerek namazla ilgili bir ayet yazılmış: "İnnes-salâte kânet ale'l-mü'minîne kitâben mevkûta" "Muhakkak namaz belirli vakitlerde müminlere farz kılınmıştır"[26]

İslâm'ın ilk müezzininin isminin geçtiği "Ya Hazret-i Bilâl-i Habeşî" yazısının üstündeki daire şeklindeki yazılarda sağdakinde; "Re'sü'l-hikmeti mehâfetullah"[27] "Hikmetin başı Allah korkusudur", ortadakinde; dört defa olarak "Ya Hâfız Allah" "Ey muhafaza eden Allah" ve soldakinde de; "Uluvvül-himmeti minel iman" "Kişinin himmetinin yüksekliği imanındandır" ifadeleri yazılı. Bilâl-i Habeşî isminin sağında, harflerin birbirine geçmesi ile meydana gelmiş zarif bir çiçek buketi şeklinde bir çift "Lâilâhe illallah Muhammedün resulullah" yazılmış. ilk müezzinimizin isminin solunda ise yine evvelki yazı gibi bir çiçek biçimini andıran ve

26) Nisa suresi, 103. ayet

27) Beyhaki, Şuâbül-iman, cilt 6, s.15, Hadis no: 7369

güzel bir süs gibi görünen nesih yazı ile “Fallahü hayrun hâfızan ve hüve erhamürrâhimîn” “En iyi koruyan Allah’tır ve O merhametlilerin en merhametlisidir.”(28)

En altta kûfi yazı ile “Kâlennebiyyi aleyhisselâm” “Peygamber (a.s.) buyurdu ki:” denilerek müezzinlerle ilgili bir hadis celî sülüs ile yazılmış: “El-müezzinûne etvâlünnâsi a’nâkan yevme’l-kıyâmeti”(29) “Müezzinler kıyamet gününde boyun itibariyle insanların en uzunu olacaklardır.” Bu hadiste sesin çıktığı yer olduğu için boyun ifadesi kullanılmıştır. Boynu uzun olmakla da müezzinlerin Allah katında derecelerinin yüksekliği ifade edilmiştir.

Bir Şiir ve Müezzin Mahfilinin İnşa Tarihi

Müezzin mahfilinin merdiveni altında, direğin kuzey cephesinde, altta rûmi tezyinatlı bir mihrap süslemesi ile üstünde Bursa Yenişehirli şair Rahîmî Pir Mehmed Çelebi’nin müezzin mahfilinin inşasına dair sekiz mısralık Türkçe bir tarih manzumesi vardır. *(resim: 68)*

Yazı yağlı boya ve ta’lik yazı ile yazılmıştır. Şu an yazının çok kararmasından ve satırların baş tarafı duvarın boyasıyla kısmen bozulmuş olmasından dolayı okunması zor bir yazıdır.

İki dörtlük hâlindeki yazı ve günümüz Türkçesine uyarlanmış hâli şöyledir:

Hakkıyla Hacı Mustafa içün
Hakkıyla Hacı Mustafa için
Tevliyet emrine oldu memur
Vakfın işlerine görevlendirildi
Can ile say edüp ol ehl-i safa
Gönül insanları candan gayret gösterip
Etdi bu mahfele sarf-ı makdur
Bu mahfel için elinden geleni yaptı.
Bihakkın mahfeli zîba etti
Tümüyle mahfeli güzelce süsledi.
Rahmet hakkıyle olsun me’cur
Allah hakkıyla sevabını versin.
Dedi itmamına Rahîmî tarih
Rahimi (mahfelin) bitimine tarih (düşürmek için) dedi
Oldu ol mahfel-i dilkeş ma’mur
Oldu bu mahfel gönül çekici ve ma’mur

Bu manzumenin son mısrası ebcet hesabıyla h. 956/1549 olur ki, müezzin mahfilinin inşa edildiği tarihi göstermektedir. Bu yazı Ulu Cami’deki duvar yazılarının en eskilerinden biridir.

68

Müezzin mahfilinin merdiveni altında, direğin kuzey cephesinde, altta rumî tezyinatlı bir mihrap süslemesi ile üstünde Bursa Yenişehirli şair Rahîmî Pir Mehmet Çelebi’nin müezzin mahfilinin inşaasına dair sekiz mısralık Türkçe bir tarih manzumesi vardır.

28) *Yusuf suresi, 64. ayet*
29) *Müslim, Salât 14, El Muhtarül Ehadis Tercümesi, s. 150*

"Ya Hâlık'el-levhi ve'l-kalem"
"Ey levhi ve kalemi yaratan Allah"

69

Ey Levhi ve Kalemi Yaratan Allah

Müezzin mahfilinin dayandığı payenin batı yüzünde müsenna celî sülüs harflerle "Ya Hâlık'el-levhi ve'l-kalem" "Ey levhi ve kalemi yaratan Allah" manasında bir yazı vardır. *(resim: 69)*

Onun karşısındaki direkte büyük siyah celî sülüs harflerle müsenna olarak "Allahü ekber" altta kûfi yazı ile "velhamdülillah" ifadesi bulunmaktadır. Yukarıya doğru yine kûfi ve müsenna olarak "hamden" "kesira" "kebira" ve "fesubhanellahi bükraten ve asîlâ" yazılmış. Bu ifadelerin tamamı şöyledir:"Allahu ekber kebîrâ ve'l-hamdülillâhi hamden kesîrâ fesubhanellâhi bükraten ve asîlâ"[30] "Allah, bütün büyüklerden daha büyüktür. Fazlasıyla hamd ona mahsustur. Her türlü noksanlıklardan münezzehtir." *(resim: 70)*

Bu direğin kıble tarafında Şems suresinin ilk ayetleri altı tane "vav" harfi büyükçe ve sülüsle yazılarak içlerine kûfi yazı yerleştirilerek yazılmıştır. *(resim: 71)*

30) El Ezkâr, İmam-ı Nevevi, s. 42

"Allahu ekber kebira velhamdülillahi hamden kesira fesubhanallahi bükraten ve asîlâ" "Allah, bütün büyüklerden daha büyüktür. Fazlasıyla hamd ona mahsustur. Her türlü noksanlıklardan münezzehtir."

Şems suresinin ilk ayetleri altı tane "vav" harfi büyükçe ve sülüsle yazılarak içlerine kûfi yazı yerleştirilerek yazılmıştır.

Perdeli mihrap tasvirlerinin yer aldığı direklerin üst kısmında "mihrap" kelimesinin geçtiği ayetler yazılmıştır.

72

Perdeli Mihrap Tasvirleri

Yukarıdaki tesbih sözü ile Şems suresinin ilk ayetlerinin geçtiği direğin kuzey cephesinde perde biçimindeki yağlı boya resmin üstünde celî sülüs ve kûfi yazı ile bir ayet yazılmıştır. *(resim: 72)* Ayet şudur: "Ve keffelehâ zekeriyyâ küllemâ dehale aleyhâ zekeriyye'l-mihrabe vecede indeha rızkan. Kâle yâ Meryemü ennâ leki hâzâ. Kâlet hüve min indillâh"(31) "Zekeriyya (a.s.) onun yanına mihraba (mabede) ne zaman girse, beraberinde yiyecekler bulurdu. 'Meryem! Bu yiyecekleri nereden buluyorsun!' deyince de O :'Bunlar Allah tarafından gönderiliyor' derdi." *(resim: 73)*

Caminin kıble tarafında kalan dört direkten üçü üzerinde (müezzin mahfilinin dayandığı direk hariç) yağlı boya ile perde biçiminde mihrap tasviri yapılmış ve üzerlerine de mihrap kelimesinin geçtiği ayetler yazılmıştır. Yukarıdaki ayetin aynısı güneydoğu köşesinde kalan direkte de vardır. Mermerden yapılmış vaaz kürsüsünün dayalı olduğu direğin kuzey yüzündeki mihrapla ilgili ayet ise şudur: *"Ve hel etâke nebe'ül-hasmi iz tesevverül-mihrab. İz dehâlu alâ Dâvûde fefezia minhüm kâlû lâ tehaf. Hasmani begâ ba'zuna alâ ba'zin fahküm beynenâ bil-hakki"*(32) Ayet buraya kadar yazılıdır. Meali: *"O mahkemeleşen hasımların olayından haberin oldu mu? Onlar mihrabın (mabedin) duvarına tırmanıp Davud'un (a.s.) yanına birden girince Davud (a.s.) onlardan ürktü. Onlar da "Korkma! dediler, biz sadece birbirimize hakkı geçen iki davalıyız."* *(resim: 74)*

---

31) Âl-i İmran suresi, 37. ayet
32) Sad suresi 21-22. ayetler

73

74

Mihrap kelimelerinin geçtiği ayetler!

"Zekeriyya (a.s.) onun yanına mihraba (mabede) ne zaman girse beraberinde yiyecekler bulurdu. 'Meryem! Bu yiyecekleri nereden buluyorsun!' deyince de O :'Bunlar Allah tarafından gönderiliyor' derdi."

"O mahkemeleşen hasımların olayından haberin oldu mu? Onlar mihrabın (mabedin) duvarına tırmanıp Davud'un (a.s.) yanına birden girince Davud (a.s.) onlardan ürktü. Onlarda "Korkma! dediler, biz sadece birbirimize hakkı geçen iki davalıyız."

"Ya Sultan bi'r-rahmeti ve'l-gufran" "Ey bağışlaması ve rahmeti bol olan Sultan"
"Ya Deyyan mine'l-kabulü ve'l-ihsan" "Ey kullarının hiçbir amelini zayi etmeden karşılığını veren, din gününün mutlak sahibi olan Allah'ım, bizim amellerimizi ihsanınla kabul eyle"

75

76

Allah'a Yakarışlar

Mihrap şeklindeki yağlı boya perdelerin olduğu direklerin tam karşılarında kalan dört direğin tamamının güney yüzünde Allah'a yakarış ve dua mahiyetinde olan çok güzel ifadeler vardır. En batıdaki direkten itibaren doğuya doğru dört direğin üzerindeki ifadeler şunlardır:

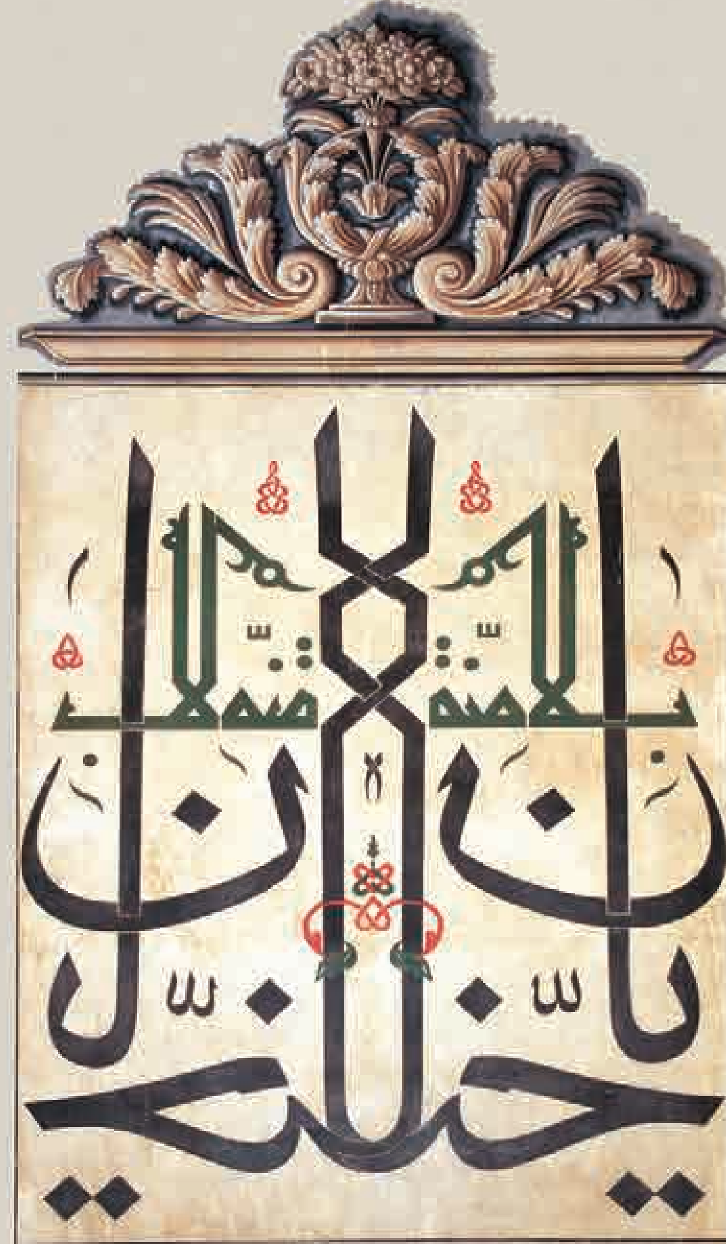
"Ya Sultan bi'r-rahmeti ve'l-gufran" "Ey bağışlaması ve rahmeti bol olan Sultan" *(resim: 75)*

"Ya Deyyan mine'l-kabûli ve'l-ihsan" "Ey kullarının hiçbir amelini zayi etmeden karşılığını veren, din gününün mutlak sahibi olan Allah'ım, bizim amellerimizi ihsanınla kabul eyle" *(resim: 76)*

"Ya Mennan bi'l-atâi ve'l-ihsan" "Ey hakiki iyilik ve ihsan sahibi Allah'ım sen atâ ve ihsan sahibisin" *(resim: 77)*

"Ya Hannan bilâ minneh" "Ey minnetsiz, sonsuz merhamet sahibi olan Allah'ım" *(resim: 78)*

"Ya Mennan bil-atâi ve'l-ihsan" "Ey hakiki iyilik ve ihsan sahibi Allah'ım sen atâ ve ihsan sahibisin"
"Ya Hannân bilâ minneh" "Ey minnetsiz, sonsuz merhamet sahibi olan Allah'ım"

"Muhakkak ki, Allah'a mahsus olarak 99 güzel isim vardır. Her kim bu 99 ismi ihsa ederse (saymak, ezberlemek, manalarını şuurla anlamak) cennete girer, sonsuz saadete ulaşmış olur."

79

ULU CAMİ'DEKİ ESMAÜ'L-HÜSNA YAZILARI

Allah Resulü'nün (s.a.s.): "Muhakkak ki, Allah'a mahsus olarak doksandokuz isim vardır. Her kim bu doksandokuz ismi ihsa ederse (saymak, ezberlemek,manalarını şuurla anlamak) cennete girer, sonsuz saadete ulaşmış olur."(33) sözünden yola çıkılmış olmalı ki; Allah'ın Esmaü'l-Hüsna denilen güzel isimleri müsenna yazılarla ve genelde büyük harflerde celî sülüs, küçüklerinde kûfi yazı stili kullanılarak direklere paylaştırılmıştır. Şadırvanın güneybatı köşesindeki direğin doğu yüzünde Esmâü'l-Hüsna'nın başlangıcı sayılan isimler yazılıdır: "Hüvellâhüllezi Lâilâhe illâhu, er-Rahman, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm" *(resim: 79)*

Allah'ın bu güzel isimlerinin camideki yerlerini ve hangi direkte hangi ismin var olduğunu belirtmek, zaman alacağından biz bu isimleri topluca sayıp kısaca manalarını vermekle yetineceğiz. Bu arada direklere paylaştırılmış bu isimlerde Esmaü'l-Hüsna'da geçen bütün isimlerin olmadığını belirtmeliyiz. Güzel isimlerden ondokuzu eksiktir. Bazı isimler ise birkaç yerde tekrarlanarak yazılmıştır. Eksik isimlerin bir kısmı ayetlerde, yazılarda geçiyorsa da yine de tamamı yoktur.

33) Ebu Hureyre (r.a.)'den Tirmizi, İbn-i Hibbân ve Hâkim rivayet etmişlerdir.

ESMÜ'L-HÜSNA VE MANALARI (*)

1-HÜVE'LLÂHÜLLEZİ LÂİLAHE İLLÂ HU:
O Allah ki, O'ndan başka ilah yoktur.

2-ER-RAHMAN: *Dünyada her kuluna karşı merhametli.*

3-ER-RAHİM: *Ahirette sadece mü'min kuluna karşı merhametli.*

4-EL-MELİK: *Her şeyin tek sahibi*

5- EL-KUDDUS:*Bütün noksanlıklardan uzak olan*

6- ES-SELÂM: *Selâmete ulaştıran*

7- EL-MÜ'MİN: *İman eden kulunu koruyan*

8- EL-MÜHEYMİN: *Gözetip muhafaza eden*

9- EL-AZİZ: *Üstün, kuvvetli olan*

10-EL-CEBBAR: *Dilediğini zorla yaptırmaya muktedir olan*

11-EL-MÜTEKEBBİR: *Her hadisede büyüklüğünü gösteren*

12-EL-HALIK: *Her şeyi yerli yerince yaratan*

13-EL-BÂRİ': *Her şeyi değişik biçim ve surette yaratan*

14-EL-MUSAVVİR: *Her şeye şekil veren*

15-EL-GAFFAR: *Günahları bağışlayan*

16-EL-KAHHAR: *Kahredici bir güçle her şeye galip olan*

17-EL-VEHHAB: *Karşılıksız istemeden veren*

18-ER-REZZAK: *Bütün mahlûkatın rızkını veren*

19-EL-FETTAH:*Her kapıyı açan.*

20-EL-ALİM: *Her şeyi bilen*

21-EL-KÂBID: *Ölüm anında ruhları alan*

22-EL-BÂSIT: *Bağışı çok, ihsanı bol olan*

23-EL-HÂFID: *En yüce mertebeden en aşağı indiren*

24-ER-RÂFİ': *Dereceleri yükselten*

25-EL-MUİZ: *İstediğini aziz eden*

26-EL-MÜZİL: *Dilediğini zelil eden*

27-ES-SEMİ': *Yer ve göklerdeki her şeyi işiten*

28-EL-BASİR: *Her şeyi gören*

29-EL-HAKEM: *Hüküm sahibi*

30-EL-ADL: *Adalet sahibi*

31-EL-LÂTİF: *Lütuf sahibi*

32-EL-HABÎR: *Herşeyin gizlisinden haberdar olan*

33-EL-HALÎM: *Çok yumuşak olan, mühlet tanıyan*

34-EL-AZÎM: *Azametli, pek büyük olan*

35-EL-GAFUR: *Çok bağışlayıcı olan*

36-EŞ-ŞEKUR: *Yapılan şükrün karşılığını bolca veren*

37-EL-ALÎ: *Çok yüce*

38-EL-KEBİR: *En büyük*

39-EL-HAFÎZ: *Koruyan, muhafaza eden*

40-EL-MUKÎT: *Yaşamak için gıdaları yaratan*

41-EL-HASÎB: *Hesaba çeken (*)*

42-EL-CELÎL: *Zatında, sıfatında hiçbir şey kendisine denk olmayan (*)*

43-EL-KERİM: *Cömert, kerem sahibi*

44-ER-RAKİB: *Gözeten, kontrol eden*

45-EL-MUCİB: *Dualara icabet eden*

46-EL-VÂSİ': *İhsanı, ilmi, kudreti ve rahmeti ile kuşatan*

47-EL-HAKÎM: *Her şeyin hakikatını bilen*

48-EL-VEDUD: *Aşkı ile yanan kullarını seven*

49-EL-MECİD: *Şanı büyük ve yüksek olan*

50-EL-BÂİS: *Gönderen, uyandıran, dirilten*

51-EŞ-ŞEHİD: *Her şeye şahid olan*

52-EL-HAK: *Sözünde sadık olan (*)*

53-EL-VEKİL: *İşlerini kendisine bırakanın işlerini en iyi şekilde yapan (*)*

54-EL-KÂVÎ: *Yegâne güç ve kuvvet sahibi*

55-EL-METİN: *Son derece güçlü*

56-EL-VELİ: *Dostlarına yardım eden*

57-EL-HAMİD: *Hamde tek layık olan*

58-EL-MUHSÎ: *Her yapılanı hesab eden (*)*

59-EL-MÜBDİ': *Kâinatı yoktan var eden (*)*

60-EL-MUİD: *Öldükten sonra dirilten (*)*

61-EL-MUHYİ: *Ölüleri dirilten (*)*

62-EL-MÜMÎT: *Eceli geleni öldüren (*)*

63-EL-HAY: *Ölmeyen diri olan*

64-EL-KAYYUM: *Bütün eşya kendi varlığı ile kaim olan*

65-EL-VÂCİD: *En zengin olan*

66-EL-MÂCİD: *Nimetleri ve ihsanı sonsuz olan (*)*

67-EL-VÂHİD: *Zatında ortağı olmayan tek (*)*

68-ES-SAMED: *Her şeyin kendisine muhtaç olduğu zat (*)*

69-EL-KÂDİR: *Kudret sahibi*

70-EL-MUKTEDİR: *Her şeye gücü yeten*

71-EL-MUKADDİM: (EL-KADÎM: *Ezelden beri var olan*)

72-EL-MUAHHİR: *İstediğini arkaya bırakan*

73-EL-EVVEL: *Varlığının başlangıcı olmayan*

74-EL-ÂHİR: *Varlığının sonu olmayan*

75-EZ-ZÂHİR: *Varlığı, kudretiyle aşikâr olan*

76-EL-BÂTIN: *Mahiyeti gizli olan (*)*

77-EL-VÂLİ: *Kâinatın tek yöneticisi*

78-EL-MÜTEÂLÎ: *İzzet ve şeref bakımından en yüce olan*

79-EL-BERR: *Bütün iyilik ve güzelliğin sahibi*

80-ET-TEVVAB: *Tevbeleri kabul eden*

81-EL-MÜNTEKİM: *Suçluları gerektiği gibi cezalandıran (*)*

82-EL-AFÜV: *Affeden (*)*

83-ER-RAUF: *Çok şefkatli olan (*)*

84-MALİKÜ'L-MÜLK: *Kâinatın tek sahibi*

85-ZÜ'L-CELÂLİ VE'L-İKRAM: *Büyüklük ve kerem sahibi*

86-EL-MUKSİT: *Adaletle hükmeden (*)*

87-EL-CÂMİ': *Güzellikleri zatında, kullarını ahirette toplayan*

88-EL-GANÎ: *Zenginlikte herkesin kendisine muhtaç olduğu*

89-EL-MUĞNÎ: *Dilediğini zengin kılan*

90-EL-MÂNİ': *Kötülüklere mani olan*

91-ED-DÂRR: *Zarar veren şeyleri de yaratan (*)*

92-EN-NÂFİ': *Fayda veren şeyleri yaratan (*)*

93-EN-NUR: *Nurlandıran*

94-EL-HÂDÎ: *Hidayete erdiren*

95-EL-BEDÎ': *Örneksiz, eşsiz yaratan*

96-EL-BÂKÎ: *Ebedi olan*

97-EL-VÂRİS: *Her şey yok olunca diri kalacak olan*

98-ER-REŞÎD: *Doğru yola ileten*

99-ES-SABUR: *Çok sabırlı olan*

CELLE CELÂLÛHU

(*) Camide eksik olan isimler

80
ALLAH
EL-MÜ'MİN
EL-MÜHEYMİN
EL-AZİZ
EL-CEBBAR
EL-MÜTEKEBBİR

81
ALLAH
EL-HÂLIK
ER-REZZAK
EL-FETTAH

80

81

82
HÜVE
EL-BÂRİ
EL-MUSAVVİR
EL-GAFFAR
EL-KAHHAR
EL-VEHHAB

83
ALLAH
ER-REZZAK
EL-ALÎM
EL-HALÎM
EL-VEDUD
EL-MECİD

84
ALLAH
El-FETTAH
El-ALİM
YA KABIZ
YA BASIT

85
ALLAH
EL-ADL
EL-LÂTİF
EL-HABÎR
EL-HALÎM

84

85

86
ALLAH
EL-GAFUR
EŞ-ŞEKUR
EL-ALÎ
EL-KEBİR
EL-HAFİZ

87
YA-ALÎ
YA-KEBİR

88
ALLAH
YA-HAFÎZ
YA-MUİZ
YA-RÂFİ'EDDERECÂT

89
ALLAH
EL-KERÎM
ER-RAKÎB
EL-BÂİS
EŞ-ŞEHÎD

88

89

90
ALLAH
EL-VÂSİ'
YA-MECÎD
EL-HAKÎM
YA-MECİD
EL-VEDUD

91
ALLAH
EL-KÂVÎ
EL-METİN
EL-VELİ
EL-HÂMİD

92
ALLAH
EL-HAY
EL-KAYYUM
EL-VÂCİD

93
ALLAH
EL-KÂDİR
YA-MUKTEDİR
YA-MUKADDİM

92

93

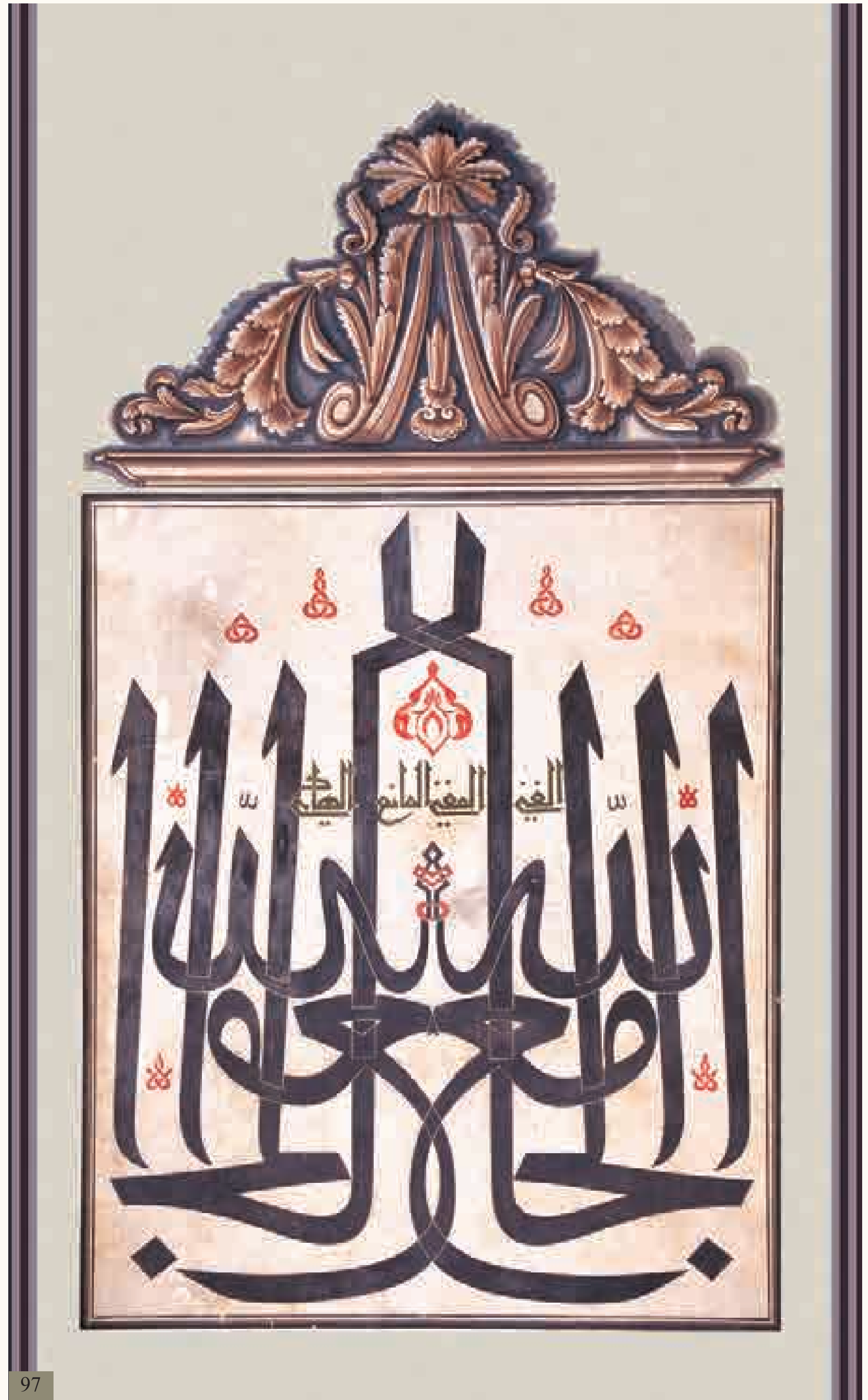
94
ALLAH
EL-KADİM
YA-MUAHHİR
YA-EVVEL
YA-ÂHİR
YA-ZAHİR

95
ALLAH
EL-KADİM
YA-MUAHHİR
YA-EVVEL
YA-AHİR
YA-ZAHİR

96
YA-VÂLİ
YA-TEVVAB
YA-MÜ'MİN

97
ALLAH
EL-CÂMİ
EL-ĞANİ
EL-MUĞNİ
EL-MÂNİ
EL-HÂDİ

98
YA-NUR
EL-HÂDİ
YA-BEDİ
YA-BÂKİ

99
EL-HÂDİ
YA-BEDİ
YA-BÂKİ

100
ALLAH BÂKİ

101
ALLAH
EL-VÂRİS
YA-REŞİD
YA-SABUR

100

101

103

Müezzin mahfilinin doğusundaki direğin batı köşesinde var olan vaaz kürsüsü yekpare bir mermerden oyulmak suretiyle h.1231/m.1815 yılında yapılmıştır.

Mermer kürsünün sol yanında direğin köşesinde demir bir halka vardır. Bu ve birkaç yerde geçen halkalar hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır.

Mermer Vaaz Kürsüsü

Müezzin mahfilinin doğusundaki direğin batı köşesinde var olan vaaz kürsüsü yekpare bir mermerden oyulmak suretiyle h.1231/1815 yılında yapılmıştır. *(resim: 102)*

Mermer kürsüde kabartma bir çiçek motifi ile birlikte yine kabartılarak celî ta'lik ve "Mefâ'ilün Mefâ'ilün fe'ûlün" arûz vezni ile yazılmış bir beyit var:

"Disem ma'nide arş-asâ sezâdır

Ne ra'na kürsi-i dilkeş edâdır"

Bu beytin manası şöyledir: "Desem manada arşa benzer, buna layıktır. Ne hoş, ne güzel bir kürsüdür ki gönül alandır" *(resim: 103)*

Günümüzde vaazlar bu kürsüden değil mihrabın soluna sonradan konulan ahşap kürsüden verilmektedir. Bu mermer kürsünün üzerinde kelime-i tevhit ibareli olarak dokunmuş küçük bir el halısı vardır. Demirci ve Gördes el dokumalarını andıran bu halıda herhangi bir isim yok ama üzerinde milâdî olarak Arap rakamlarıyla 1953 tarihi vardır.

Bir Demir Halka ve Hakkında Söylenenler

Mermer kürsünün sol yanında direğin köşesinde demir bir halka vardır. Bu ve birkaç yerde geçen halkalar hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda geçen Timur'un askerlerinin 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Bursa'yı işgal edince Ulu Cami'yi ahır olarak kullandığı bilgisinden yola çıkılarak bu halkaların o askerlerin atlarını bağladığı halkalar olduğunu ifade edenler olduğu gibi bu halkaların camide yağ kandillerinin bağlanmasında kullanıldığını söyleyenler de vardır.

102

Ahşap vaaz kürsüsünün yanındaki duvar payesinde yine birçok yazı bulunmaktadır. Bu yazılardan biri şöyledir: "Tam manasıyla Diri olan yalnız O'dur. O'ndan başka Tanrı yoktur. Öyleyse ibadeti gönülden olarak ve yalnız O'na yapın, yalnız O'na yalvarın. Bütün hamd ve övgüler O'nundur."

Ahşap Vaaz Kürsüsü Yanındaki Payenin Yazıları

Ahşap vaaz kürsüsünün yanındaki duvar payesinde yine birçok yazı bulunmaktadır. *(resim: 104)*

En üste sülüs yazı ile "Allah" lâfzı yazılmıştır. Onun altında büyükçe bir kelime-i tevhit vardır. Kelime-i tevhidin ortasında müsenna kûfi yazı ile güzel bir süs durumuna getirilmiş "Kâle'llahü Tealâ" "Allahü Tealâ buyurdu ki" ifadesi yazılarak altına kelimeleri aşağıdan yukarıya doğru değişik yazı stilleri ile değişik renklerde ve büyüklüklerde olmak üzere bir ayet yazılmıştır. Ayet: "Hüve'l-hayyu lâ ilâhe illâ hüve fed'ûhu muhlisîne lehuddîn. El hamdü lillahi rabbi'l-âlemin." "Tam manasıyla diri olan yalnız O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse ibadeti gönülden olarak ve yalnız O'na yapın, yalnız O'na yalvarın. Bütün hamd ve övgüler O'nundur." (34)

34) Mü'min suresi, 65. ayet

105

106

Mabetlerin ve mescitlerin kimler tarafından yaptırılabileceğini ifade eden bir Ayet: "İnnemâ ye'muru mesacidallahü men âmene billâhi" "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a iman eden mü'minler bina edip şenlendirir." (Tevbe suresi 18. ayet)

Cami Yaptıranlar Hakkında Bir Ayet

Yukarıdaki ayetin altına yine başka bir ayet, müsenna muhakkak hat ile yazılmış ki; mabetlerin ve mescitlerin kimler tarafından yaptırılabileceğini ifade etmektedir: "İnnemâ ye'muru mesâcidallahi men âmene billâhi" "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a iman eden mü'minler bina edip şenlendirir." (35) *(resim: 105)*

Ayet buraya kadar yazılmış ama ayetin devamında Allah, mescit yaptıranların diğer özelliklerini şöyle ifade eder: "Ahireti tasdik eden, namazı gereği gibi kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka kimseden çekinmeyen mü'minler". Kur'an'da aynı ayetin sonunda Allah bu kulları için büyük bir müjde olarak "İşte onlar cennete ve diğer ümitlerine kavuşmayı umabilirler." buyurmaktadır.

Cami imar edenler hakkındaki ayetin altında, muhakkak hat ile büyük bir çift besmele (yüksekliği 95 cm) müsenna olarak yazılmıştır. Siyah boya ile düzden, kırmızı boya ile de tersten yazılmış bu besmelenin sağ ve sol başlarında kalp şeklinde çizilmiş bir çizgi içinde kûfi yazı ile yazılmış "ve bihi sikati" ifadesi vardır. Bu ifade Ulu Cami'de birkaç yerde geçer. Besmelelerin yanında yer alan bu ifade "Bu benim güvencem" anlamına gelmektedir.

Besmelelerin altında da "Kalen'nebiyyi aleyhisselâm" "Peygamber (as) buyurdu ki" ifadesi ile başlayan bir hadîs-i şerif yazılmıştır: "Es-sultânü zillullâhi fi'l-arz ye'vî ileyhi küllû mazlûm" "Gücü elinde tutan sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir ve bütün mazlumların sığınağıdır."(36) Bu yazının sol üstünde "Sadaka resûlullah" "Resulullah muhakkak doğru söyledi" yazıyor. *(resim: 106)*

Bu hadiste sultan kelimesi geçtiği için 1927 yılında çıkarılan "Tuğra ve sultan methiyelerinin kaldırılması veya münasip bir şekilde örtülmesi ile ilgili kanun sonrası bu yazının üzeri bir levha ile kapatılmıştır. Bu hadisin üzerine konan levha ise istişare ile ilgili ayetin olduğu levhadır. *(resim: 19)*

35) Tevbe suresi, 18. ayet

36) Sahihi Buhari, DİB. Yay., cilt 2, s. 617

Bursalı Hâfız İbrahim isminde bir saatçinin h.1241/m. 1825 yılında yaptığı antika bir saat vardır. Camideki dört antika saatten en değerlisi ve en eskisi budur.

108

107

Camideki Saatler

Yukarıdaki yazıların yer aldığı payenin sol köşesinde Bursalı Hâfız İbrahim isminde bir saatçinin h.1241/1825 yılında yaptığı antika bir saat bulunmaktadır. Camideki dört antika saatten en değerlisi ve en eskisi budur. Bu saatin akrep ve yelkovanı ayrı ayrı çalışmaktadır. Orijinal ve güzel bir saattir. Saatin üzerinde "Hâfız İbrahim el-Bursevî sene 1241" yazısı vardır. *(resim: 107)*

Diğer saatlerin ikisi, minberin sağ tarafında olup birbirinin benzeridir. Üzerlerinde bir yazı olmadığı için yapanı ve tarihleri belli değildir. Diğer saat ise Hünkâr mahfilinin köşesinde olup diğerlerinden farklı bir saattir ve üzerinde "Mehmed İlâhî" yazısı vardır. *(resim: 108)*

109

Hazreti Mevlâna'yı hatırlatan bir çift "Allah-Hû" lâfzının ortasındaki yazılara dikkat edildiğinde en yukarıda Mevlâna'nın başındaki külâhını hatırlatan bir yazı şekli görülür.

Büyük hattat bu levhayı ve belki Ulu Cami'deki pekçok levhayı yazdığı 75 cm'lik tahta bir kalemi bu levhanın sağına direğin köşesine asmıştır. Büyük levhaların ve yazıların nasıl bir kalemle yazıldığını buradan anlıyoruz.

Hz. Mevlâna'yı Hatırlatan Bir Levha ve Yazının Kalemi

Hazreti Mevlâna'yı hatırlatan bir çift "Allah-Hû" lâfzının ortasındaki yazılara dikkat edildiğinde en yukarıda Mevlevî Sikkesini hatırlatan bir istif görülür. *(resim: 109)*

Ortada "vav" harflerinin içinde Mevlâna'nın sakalını hatırlatan bir yazı vardır. En altta ise üzeri boya ile kapatılmış bir yazı yeri daha vardır. Bu kapatılan yazı hattatın imza yeridir.

Bu yazılarda hep Allah'ın isimleri vardır. "Allah-Hû" lâfzının ortasındaki sakal şeklindeki yazıda müsenna olarak "Ya Hayyü Ya Kayyum", "Ey daima hayatta olan ve ey bütün herşey kendi varlığı ile kâim olan" denilerek Allah'ın iki büyük ismi yazılmış. Külâh şeklinin altında beyaz yazı ile "Ya Hazreti Mevlâ" yazılıdır. Külâh şeklindeki yazıda ise yine Allah'ın isimlerinden "Ya zel-Celâli ve'l-İkram" "Ey celâl ve ikram sahibi" ifadesi müsenna olarak yazılmıştır.

Bu levhayı büyük hattat Abdülfettah h. 1275/ 1859 senesinde yazmıştır. Camideki, bu hattata ait üç büyük levhada imza yerlerinin üzerinin kapatıldığı dikkatli bir incelemeyle hemen görülecektir. Bu levhalarda dikkatimizi çeken imza, yerlerinde padişah Abdülmecid Han'ın isminin geçmesi ve özellikle doğu kapısı üzerindeki levhanın imza yerinde padişah isminin ve lâkabının olduğu yerin kapatılmış olmasıdır. Kapatılma nedeni 1927'de çıkan sultan kelimelerinin kapatılması ile ilgili bir kanundur. Bu üç büyük levha şunlardır: Birincisi

110

"Allah müfettih'ül-ebvâb"
"Allah kapıları açandır"
"İftah lenâ ebvâb'el-hayrât"
"Bizim için bütün hayır kapılarını aç!"

büyük besmele-i şerif levhası, *(resim: 31)* ikincisi Hz. Mevlâna'yı hatırlatan bu levha, üçüncü olarak da doğu kapısı üzerindeki Kur'an'la ilgili levha. *(resim: 16)* İmza yerindeki yazı aynen şöyledir: "Ketebehü Abdülfettah Ser sikkekünan fi ahdi el-Sultan el-Gazi Abdülmecid Han" Manası: "Gazi Sultan Abdülmecid Han devrinde para basanların başı (darphane sorumlusu) olan Abdülfettah yazdı."

Büyük hattat bu levhayı ve belki Ulu Cami'deki pekçok levhayı yazdığı 75 cm'lik ahşap bir kalemi bu levhanın sağına direğin köşesine asmıştır. Büyük levhaların ve yazıların nasıl bir kalemle yazıldığını buradan anlıyoruz. *(resim: 110)*

Allah Kapıları Açandır

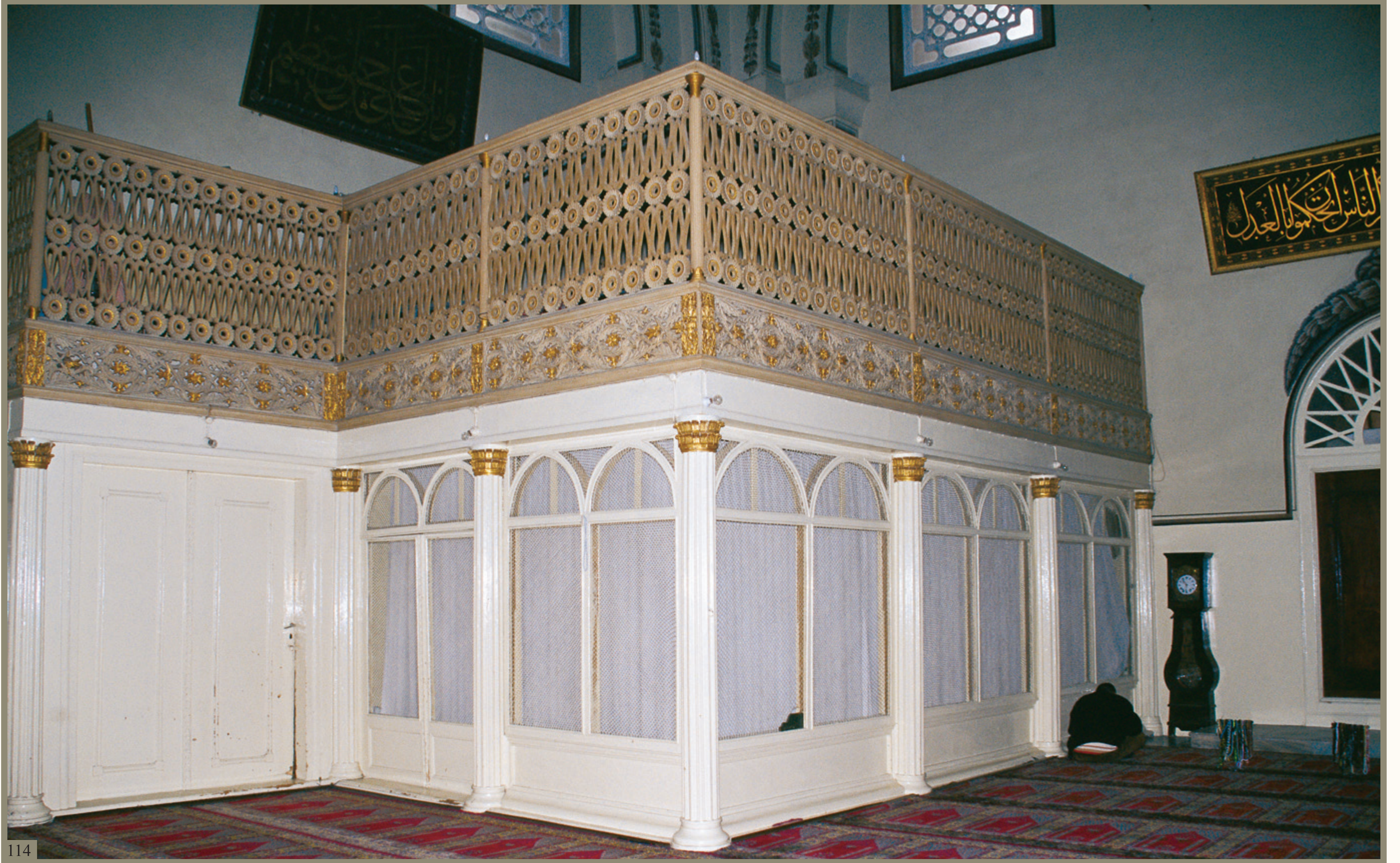
Hz. Mevlâna'yı hatırlatan levhanın altında duvara, büyük bir daire içerisinde celî sülüs yazı ile "Allahü müfettihü'l-ebvâb" "Allah kapıları açandır" ifadesi yazılmıştır. Altına da bununla alâkalı bir dua kûfi yazı ile ve müsenna olarak yazılmıştır: "İftah lenâ ebvâb'el-hayrât" "Bizim için bütün hayır kapılarını aç!" *(resim: 111)*

"Allah kapıları açandır" levhasının solunda duvar payesi üzerinde Kâbe resminin altındaki "Allah celle celâlûhu" ifadesinin benzeri yazılıdır.
(resim: 112)

Onun altına da kırmızı boya ve celî sülüs harflerle "Hüvallahü'l-âlî" "O Allah en yücedir" yazılmıştır. *(resim: 113)*

112
113

Kıble tarafının doğu köşesinde camekânlı bir oda gibi duran ve üstünde bir balkon olan yer Hünkâr Mahfili'dir. Yani padişahların namaz kıldığı yer.

114

Hünkâr Mahfili ve Bir Padişah Yazısı

Kıble tarafının doğu köşesinde camekânlı odanın üstünde parmaklıkla çevrelenmiş balkon benzeri yer, hünkâr mahfili (yani padişahların namaz kıldığı yer)dir. Burası 1740 yılında yapılmıştır. Ulu Cami'nin dördüncü kapısı da buradan padişahlar için açılmışsa da 1960 yılında kapı yeri kapatılmıştır. *(resim: 114)*

Hünkâr mahfilinin hemen sağındaki levhada Osmanlı Devleti'nin son dönem padişahlarından II. Mahmud'un altın varak ve celî sülüsle yazarak Ulu Cami'ye hediye ettiği çok güzel bir hat örneği mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin bu hattat padişahının yazısında şu ayet bulunmaktadır: "Ve-izâ hakemtüm beyne'n-nâsi en tahkümû bi'l-adli"[37] "Allah, insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder. *(resim: 115)*

37) Nisa suresi 58. ayet

115

Padişah II. Mahmud'un değerli bir hattat olduğunu ispat eden bu levhada şu ayet yazılıdır: "Veiza hakemtüm beynennasi en tahkümû bi'l-adli" "Allah, insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder."

(Nisa suresi, 58. ayet)

Padişah II. Mahmud'un değerli bir hattat olduğunu ispat eden bu yazı, hattatların fevkalâde takdirlerini kazanan bir hat örneğidir. Bu levhanın tarihî kıymeti de, levhanın sol üst köşesine yine altınla yazılmış "ketebehu Mahmud bin Abdülhamid Han" "Hamid Han oğlu Mahmud yazdı" ifadesindeki padişahın imzasında gizlidir. II. Mahmud, I. Abdülhamid Han'ın oğludur. Levhayı önemli kılan, maddî değerinin ve bir Osmanlı Sultanı tarafından yazılmış olmasının yanında levhaya yazılan ayetin manasıdır. Yöneticilerin adil olmaları gerektiğini hatırlatır.

Adalet denilince İslâm tarihinde akla Hazreti Ömer (r.a.) gelir ve bu köşenin en yukarısındaki yuvarlak levhada onun ismi vardır. *(resim: 116)*

116

Mahfilin üstünde doğu duvarındaki levhada "Peygamberimizin en yüce ahlâk üzerine olduğunu" ifade eden Kalem suresinin dördüncü ayeti Mustafa Şerif tarafından h.1286/1869 yılında yazılmıştır. Harfler ve kelimeler kısmen birbirine bağlanarak bir hatt-ı müselsel örneği sunulmuştur.

Âdeta bu köşe bir adalet köşesidir. Adalet timsali Hz. Ömer'in (r.a.) ismi, bir padişah tarafından yazılmış adaletle ilgili bir ayet ve padişahların namaz kıldığı mahfil. Bu önemli bir birliktelik ve Osmanlı tarihine tutulan bir aynadır.

Mahfilin üstünde doğu duvarındaki levhada "Peygamberimizin en yüce ahlâk üzerine olduğunu" ifade eden Kalem suresinin dördüncü ayeti Mustafa Şerif tarafından h.1286/1869 yılında yazılmıştır. Harfler ve kelimeler kısmen birbirine bağlanarak bir hatt-ı müselsel örneği sunulmuştur. *(resim: 117)*

Hünkâr mahfili ile doğu kapısı arasında Hattat şefik imzalı h.1275/1859 tarihli büyük bir lehvada (335X760 cm); bir kelâm-ı kibar olarak "Allahü veliyyüt-tevfik" "Yardım ve başarı Allah'tandır." ifadesi yazılıdır.

Ulu Cami Kütüphanesi

Hünkâr mahfilinin altındaki camekânlı oda 1787'de dönemin âlim ve mutasavvıflarından olan Abdullah Münzevî'nin vakfettiği kitaplarla bir kütüphane haline getirilmiştir. Abdullah Münzevî (?-1795) Kur'an, hadis, tefsir, fıkıh, tasavvuf, mantık, tıp, tarih gibi yirmi ayrı bilim dalında 516 kitaptan oluşan güzel bir kütüphane meydana getirmiştir. Daha sonra bu kütüphane, yapılan ilâvelerle zenginleştirilmiştir. 1898 yılında buradaki kitap sayısı 2257 iken 1927'de 3285'e ulaşmıştır. Kapatılan tekkelerden gelen kitapların da buraya konulmasıyla 1934 yılında yaklaşık 6000 kitap birikmiştir. Bu kitapların bir kısmı Bakanlık emriyle daha sonra değişik illere aktarılmıştır. Önemli bir kısmı 1969 yılında Bursa İnebey Medresesine taşınmış olup günümüzde aynı yerde Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi içinde ilgililerine hizmet vermeye devam etmektedir. Burada Ulu Cami Kütüphanesi'ne ait 3170 adet kitap bulunmaktadır. Bunlardan 1959 tanesini el yazması kitaplar oluşturur.

Yardım ve Başarı Allah'tandır:

Hünkâr mahfili ile doğu kapısı arasında Hattat Şefik imzalı h.1275/1859 tarihli büyük bir lehvada (335X760 cm); bir kelâm-ı kibar olarak "Allahü veliyyüt-tevfik" "Yardım ve Başarı Allah'tandır." ifadesi yazılıdır. *(resim: 118)*

Sade bir çerçeve içinde güzel bir su yolu ortasında, varak altın ve celî sülüs ile yazılmış bu ifade de "Veliy" kelimesindeki "y" harfinin noktaları kelimenin üstüne yazılarak bir sanat yapılmıştır.

Bu büyük levhanın üstündeki yuvarlak levhada Hz. Hüseyin'in (r.a.) ismi yazılarak Allah, Muhammed, Dört Halife ile Peygamberimizin torunlarının isimlerini içeren levhalar bitirilmiştir. Bu levhada bütün o levhaları yazan Hattat Abdulfettah, imzasını atıp tarihini yazmıştır. (H. 1279 /1862) (resim: 119)

Hattat Abdulfettah imzalı Hz. Hüseyin'in (radıyallahu anh) isminin yazılı olduğu levha.

119

"Ve lillahil izzetü. Ve liresûli-hi. Ve lilmü'minine Ve lâkin-nel münafikîne lâ ya'lemûn." "İzzet (güç, onur ve üstün-lük) Allah'ın, Resulü'nün ve mü'minlerindir. Ne var ki münafıklar bunu bilmezler." *(Minafikun suresi 8. ayet))*

120

İzzet, Allah'ın, Resulü'nün ve Müminlerindir

Yardım ve başarıyla ilgili büyük levhanın altında celî sülüs yazı ile iç içe ve derece derece küçülen dört adet vav (و) harfi ile aralarında yeşil renkli kûfi yazıların hepsi birden, bir ayeti teşkil etmektedir. Ayet: "Ve lillâhi'l-izzeti. Ve liresûlihi. Ve li'l-mü'minîne Ve lâkinne'l-münâfikîne lâ ya'lemûn." "İzzet (güç, onur ve üstünlük) Allah'ın, Resulü'nün ve mü'minlerindir. Ne var ki münafıklar bunu bilmezler."(38)

En büyük "vav" harfinin kuyruğunun ucunda celî sülüs yazı ile "Sadakallahülazîm" "Allah doğru söyledi" yazmaktadır. Resmin tam ortasında kırmızı ve siyah dairevî çizgilerin içinde yeşil kûfi yazı ile "Hâzâ mührü'ş-şerîf" ifadesi var ki "Bu mührü şeriftir" manasına gelir. Besmele ile ilgili bir ifadedir. Zira en yukarıda güzel bir kûfi besmele-i şerif var. Resmin sağ alt köşesinde çok güzel bir lâle motifi bulunmaktadır. *(resim: 120)*

38) Minafikun suresi 8. ayet

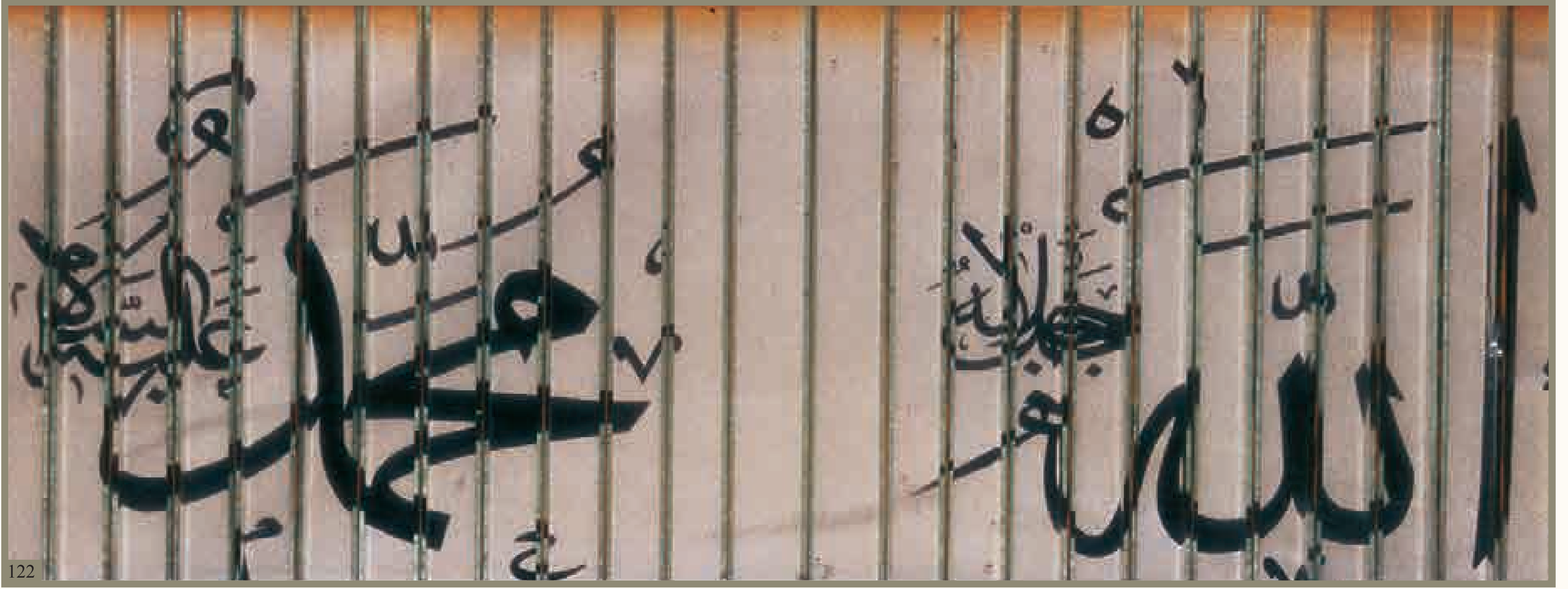
121

"Namaz, Muhakkak kötülüklerden alıkoyar"
Ankebut suresi, 45. ayet

Namaz Muhakkak Kötülüklerden Alıkoyar

Doğu kapısının sağ yanındaki levhada Mustafa Şerif Efendi tarafından celî sülüsle h.1268/1851 yılında yazılmış, namazla ilgili bir ayet vardır: "İnnessalâte tenhâ ani'l-fahşâi ve'l-münker ve le zikrullâhi ekber. Vallahü ya'lemü mâ tesneûn."(39) "Muhakkak ki namaz, insanı, ahlâk dışı davranışlardan, meşru olmayan işlerden uzak tutar. Allah'ı namazla anmak, elbette en büyük fazilettir. Allah, bütün işlediklerinizi bilir." *(resim: 121)*

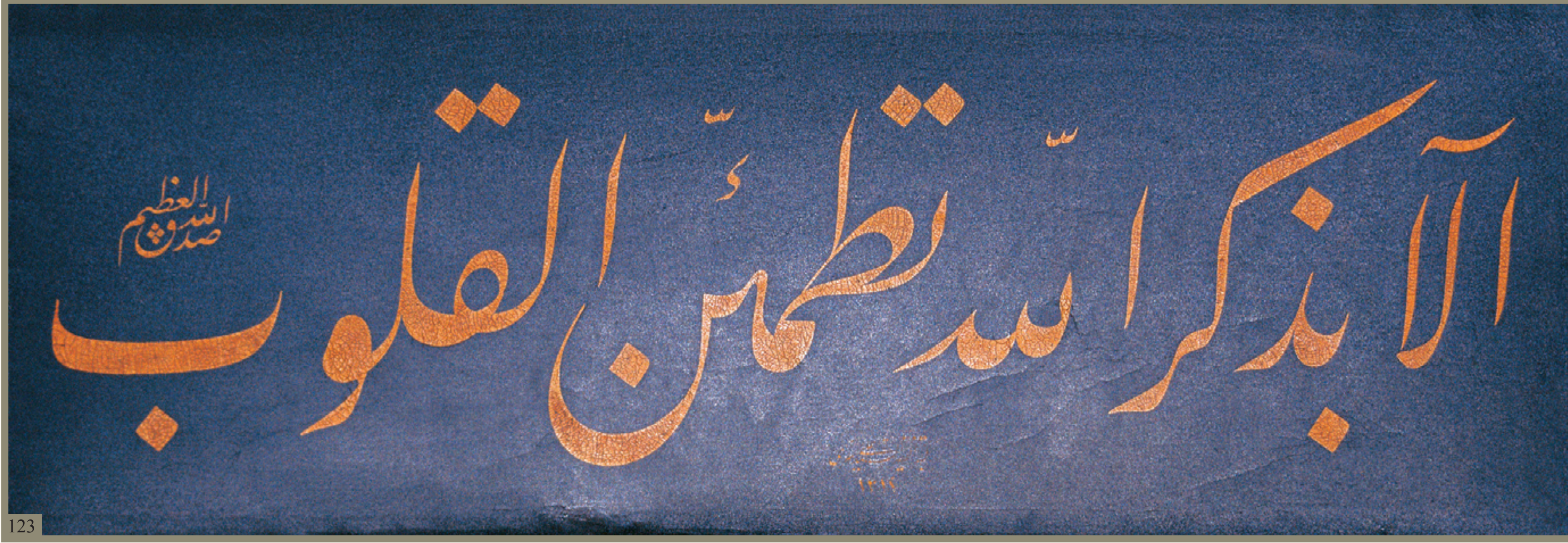
39) Ankebut suresi 45. ayet

122

Dönüşümlü Levhalar

Namazla ilgili ayetin yazılı olduğu levhanın altında üç taraftan ayrı ayrı şekillerde okunan sülüs yazı ile yazılmış küçük bir levha vardır. Ortadan "Allah, Muhammed", biraz sağdan bakınca "Ebubekir, Ömer", sol taraftan da "Osman, Ali" yazıları okunmaktadır.

Cami içinde bu tarz üç küçük levha bulunmaktadır. İkincisi, doğu kapısından girişte sağda, ayakkabılığın üstünde bulunan küçük levhadır. Bu levhadaki ibareler şunlardır: Ortadan baktığınızda "Tevekkeltü alellah" "Allah'a tevekkül ettim", sağ taraftan "Allahü veliyyü't-tevfik" "Yardım ve başarı Allah'tandır" sol taraftan ise "Vallahü gâlibün alâ emrihi" "Allah ü Tealâ iradesini yerine getirmede her zaman mutlak galiptir." Bu son ifade Yusuf suresinin 21. ayetinde geçmektedir. Bu levhayı hattat İskender h.1324/1906 yılında yazmış. Üçüncü dönüşümlü levha ise caminin kuzey cephesinde büyük Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı "Vallâhü gâlibun alâ emrihi" yazılı levhanın altında bulunan Allah, Muhammed ve dört halifenin isimlerinin yazılı olduğu levhadır. *(resim: 122)*

"Kalpler ancak Allah'ı zikretmekle huzura erer."
Ra'd suresi, 28. ayet

Kalpler Ancak Allah'ı Zikretmekle Huzura Erer

Doğu kapısından girişte sağdaki direğin güney cephesindeki levhada huzurun kaynağını ve kalbin tatmin olmasının neye bağlı bulunduğunu öğreten ve hatırlatan bir ayet vardır: "Elâ bi-zikrillahi tatmeinnü'l-kulûb" "İyi bilin ki, kalpler ancak Allah'ı zikretmekle huzura erer." (40)

Sade bir çerçeve içinde lâcivert zemin üzerine zerendud (altın varak) celî ta'lik hat ile yazılmış bu ayeti Seyyid Ali Sırrî isimli bir hattat h. 1312/1895 yılında yazmıştır. *(resim: 123)*

40) Ra'd suresi, 28. ayet

Hattat Şefik'in yazdığı "Allah (c.c.)" ve "Muhammed (s.a.s.)" yazılı levhalar

Allah Resulü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Bana on ayet indirildi ki, kim bunları yerine getirirse Cennete girer." Bu ayetler Mü'minun suresinin ilk on ayetidir.

Firdevs Cennetine Girecek Müminlerin Vasıfları

Doğu kapısından girişte soldaki direğin kuzey cephesinde Hattat Şefik Bey'in yazdığı "Allah (cc)" *(resim: 124)* ve "Muhammed (s.a.s.)" *(resim: 125)* levhalarının üstündeki levhada "Kad eflahâ'l müminûn..." "Muhakkak ki müminler, mutluluk ve başarıya erdiler." diye başlayan Mü'minun suresinin ilk dört ayeti yazılmıştır." *(resim: 126)* Bu levhada geçen ayetlerle ilgili Allah Resulü (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Bana on ayet indirildi ki, kim bunları yerine getirirse Cennete girer." Bu ayetler şunlardır:

1- Muhakkak ki müminler, mutluluk ve başarıya erdiler.

2- Onlar, namazlarında tam bir saygı ve tevazu içindedirler.

3- Onlar, boş şeylerden uzak dururlar.

4- Onlar, zekâtı ifâ ederler. (Levhada buraya kadar yazılı)

5- Onlar, mahrem yerlerini günahlardan korurlar.

6- Yalnız eşleri ve cariyeleri ile beraber olurlar. Çünkü bunu yapanlar ayıplanamazlar.

7- Ama bu sınırın ötesine geçmek peşinde olanlar, işte onlardır, haddi aşanlar.

8- O mü'minler, üzerlerindeki emanetleri gözetirler, verdikleri sözleri tam tamına tutarlar.

9- Onlar, namazlarını vaktinde eda edip zayi etmekten korurlar

10- İşte onlardır varis olanlar.

11- Onlardır ebedi kalacakları Firdevs cennetine varis olanlar.

Müminun suresinin ilk dört ayeti zarif, oymalı ve yaldızlı bir çerçeve içinde kâğıda celî sülüs hat ile yazılmıştır. Yazının altında çok küçük harflerle yazılmış imza ve tarih bulunmaktadır. Buradan bu levhayı Mehmed Aziz isminde bir hattatın h.1325/1907 yılında yazdığını anlıyoruz. Levhanın altında ayrıca bir not daha vardır ki; bu levhanın h. 1329 /1911 yılında Ulu Cami'ye vakf edildiğini "Fatih civarındaki Hırka-i Saadet'te Ümmü Ken'an Efendi dergâh-ı şerifi postnişini Eş-Şeyh Es-Seyyid Abdülhalim Kenan Efendi Hazretleri'nin vakfıdır." ifadelerinden anlıyoruz.

"Ve inneke le alâ hulukin azîm"
"Ve Sen pek yüksek bir ahlâk üzerindesin."
(Kalem suresi, 4. ayet)

127

Peygamber Efendimizin (s.a.s.) Ahlâkı

Şadırvanın güneydoğu köşesindeki direkte; İşlemeli, sarı boyalı ve yaldızlı bir çerçeve içinde siyah muşamba üzerine hattat Mehmed Abdülaziz tarafından h. 1324/1906 yılında yazılmış levhada (ölç. 175X-185 c.m.) yine bir ayet yazılıdır: "Ve inneke le alâ hulukin azîm" "Ve Sen pek yüksek bir ahlâk üzerindesin."[41]

(resim: 127)

41) Kalem suresi, 4. ayet

Makam-ı Mahmud ve Teheccüt Namazı

O levhanın karşısında, şadırvanın kuzeydoğu köşesindeki direkte ise mavi zemin üzerine sarı boya ile celî sülüs yazı ile hattat Mustafa Şerif tarafından h. 1281/ 1864 yılında yazılmış bir levhada İsra suresiden bir ayet vardır: *(resim: 128)*

"Asâ en yeb'aseke rabbüke makâmen mahmûdâ" "Böylece Rabbinin seni Makam-ı Mahmud'a eriştireceğini umabilirsin."(42)

Makam-ı Mahmud; herkesin övgü ile yücelteceği muazzam bir makam demektir ki, Allah'a mutlak yakınlık makamı olması yönüyle, hadislerde rivayet edildiği üzere Livâü'l-hamd altında Peygamberimizin (s.a.s) büyük şefaat makamıdır.

42) *İsra suresi, 79. ayet*

128

"Asâ en yeb'aseke rabbüke makâmen mahmûdâ" "Böylece Rabbinin seni Makam-ı Mahmud'a eriştireceğini umabilirsin." (42)

İsra suresi, 79. ayet

"Ekmelül-mü'minine imânen ahsenühüm hulukân."
"Mü'minlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâkça en güzel olanıdır."

129

130

Müsenna bir Besmele-i Şerif

Müminlerin En Mükemmeli

Doğu kapısından girişte sağda Hattat İbrahim'in h. 1298/1880 yılında duvara yazdığı bir hadis-i şerif vardır: "Ekmelül-mü'minîne imânen ahsenühüm hulukân."(43) "Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâkça en güzel olanıdır." *(resim: 129)*

Duvarda bulunan kemer payesi üzerine celî sülüs yazı ile (yüksekliği 180 cm) yazılmış "Ya Allah" ifadesi vardır. *(resim: 131)*

Bu yazı diğer Allah lâfızlarından farklıdır. O yüzden bunun hattatı farklı olsa gerektir. Edirne Eski Cami yazılarına benzer bu yazının caminin en eski yazılarından olması muhtemeldir.

"Ya Allah" lâfzının altında tarak biçiminde bir levha asılı bulunmaktadır ki, onun üzerinde müsenna besmele yazılıdır. *(resim: 130)*

43) Künuzul-hakayik, s. 72

Duvarda bulunan kemer payesi üzerine celi sülüs büyük harflerle (yüksekliği 180 cm) yazılmış "Ya Allah" ifadesi vardır.

“Re’sül-Hikmeti mehafetullah” “Hikmetin başı Allah korkusudur.”
“El-cemaatü rahmetün ve’l-firkatü azab” “Cemaatte rahmet, ayrılıkta azap vardır”

132

133

Hikmetin Başı Allah Korkusudur

Caminin kuzeydoğu köşesinde duvara celî sülüsle (240x760 cm), hattat Şefik Bey tarafından h.1279/1862 yılında yazılmış bir hadis vardır. “Re’sü’l-hikmeti mehâfetullah”(44) “Hikmetin başı Allah korkusudur.” *(resim: 132)*

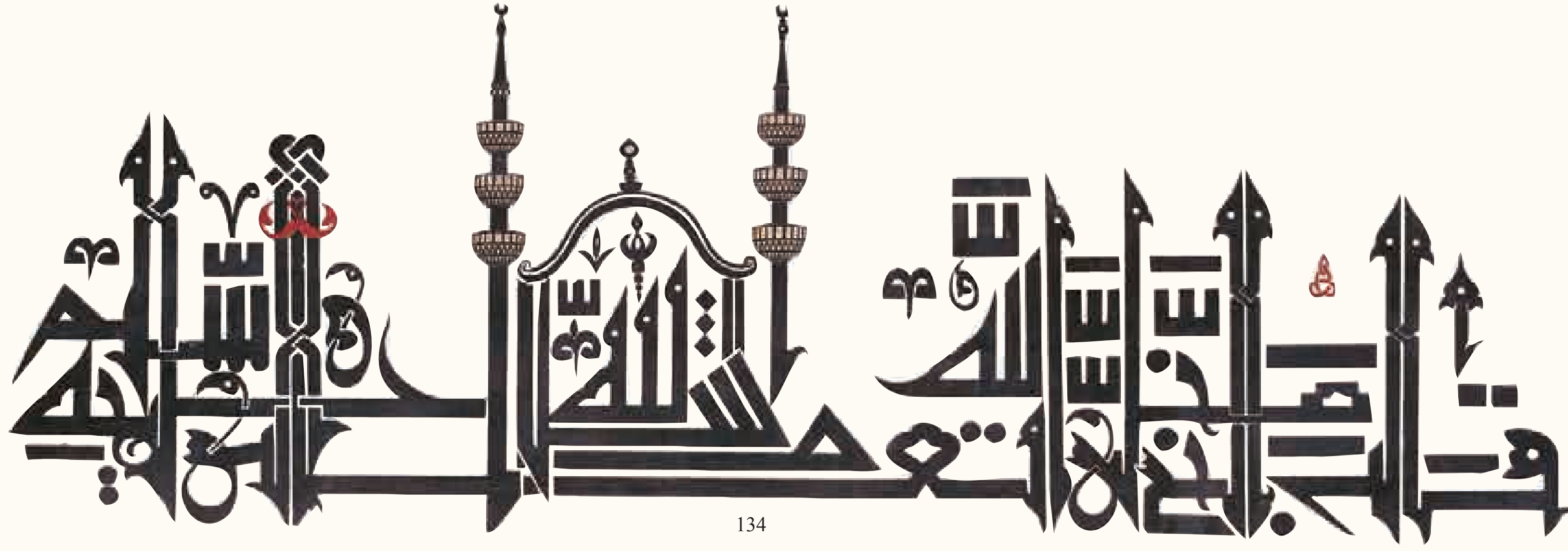
Allah’ın Rahmeti Cemaat Üzerinedir

Allah korkusu ile ilgili hadisin altında da yine Efendimiz’in (s.a.s.): “El-cemâatü rahmetün ve’l-firkatü azâb”(45) “Cemaatte rahmet, ayrılıkta azap vardır.” *(resim: 133)* Hadisinin celî sülüs tarzda yazılmış olduğu bir duvar yazısı bulunmaktadır.

Cemaatin önemini anlatan bu hadisten anladığımıza göre Allah’ın rahmeti cemaat üzerinedir. Cemaatten ayrılığın sonu ise azaptır.

---

44) El Muhtarül Ehadis Tercümesi, Hadis no: 629, s. 80 Beyhaki, Şuabül-İman, cilt 6, s.15, hadis no: 7369
45) Keşfül-Hafa, cilt , s. 398, hadis No: 1074

134

136

İmam ve müezzin odalarının üstünde çok güzel, resim şeklinde yazılar vardır. Yazılarda kûfi yazı bozularak cami, caminin kubbesi ve minareler ile sol köşede duran bir minber şekli verilmiştir.

Cami, Minare ve Minber İstifinde Yazılar

İmam ve müezzin odalarının üstünde çok güzel, resim şeklinde yazılar vardır. Yazılarda kûfi harfler değiştirilerek cami, caminin kubbesi ve minareler ile sol köşede duran bir minber şekli verilmiştir. Bu yazılarda imza ve tarih yoktur. Bu ifadeler hadis-i şeriflerde geçmektedir. Cami şeklindeki yazının sağ ve solunda: "Kale'n-nebiyyu sallallahü tealâ aleyhi ve sellem" "Peygamber Efendimiz (s.a.s.) buyuruyor ki:" yazılmış. Bu yazıların ortasında cami şeklinde "Maşaallah" *(resim: 134)* "Allah ne güzel dilemiş" yazılı iken sol köşede minber şeklindeki yazıda "Bârekallah" "Allah bereketli kılsın" ifadesi resmedilmiştir. *(resim: 135)*

Minber şeklindeki yazının altında ise bir ayet vardır: "Ve mâ tevfikî illâ billah" "Muvaffak olmam sadece Allah'ın yardımıyla olur"

135

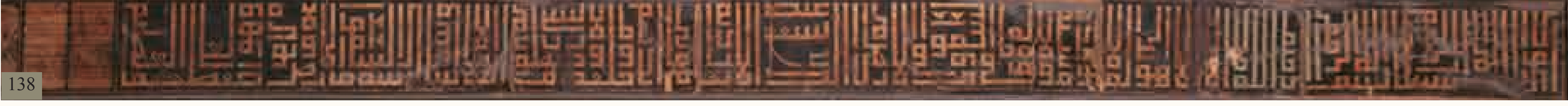

137

Cami şeklindeki yazının altına duvara celî sülüs yazı ile bir hadis yazılmıştır: "Accilû bi's-salâti kable'l-fevti ve accilû bi't-tevbeti kable'l-mevti" "Vakti geçmeden namaz için acele edin ve ölüm gelmeden evvel tevbe için acele edin." *(resim: 136)*

Minber şeklindeki yazının altında ise muhakkak hattı ile bir ayet vardır: "Ve mâ tevfikî illâ billah"[46] "Muvaffak olmam sadece Allah'ın yardımıyla olur" *(resim: 137)*

46) Hud suresi, 88. ayet

138

Siyah kâğıda kûfi yazıyla girift olarak yazılmış ve duvara yapıştırılmış bir Ayete'l-Kürsi yazısı vardır.

Ayete'l-Kürsi ve Bir Şiir

Acele edilmesi gereken konularla ilgili hadisin altında, kûfi hat ile yazılmış Ayet'el-Kürsi vardır. *(resim: 138)*

Yazının tam ortasında bulunan "Ellezî yeşfeu indehu" "O'nun yanında şefaat" ifadesi farklı yazılmıştır. Bu ayetin solunda, aynı kâğıtta, beyaz zemin üzerine küçük harflerle yazılmış bir tarih manzumesi bulunmaktadır. Camideki küçük boy ta'lik türü yazıların en güzelidir ve Türkçedir. Aslı ve günümüz Türkçesinde yaklaşık karşılığı şöyledir:

İstiaze dahi besmele ile kıldım âya
Allah'a sığınıp besmeleyle başlayarak
Ayet'el-Kürsi hatt-ı kûfi ile inşa
Ayet'ül-Kürsi'yi kûfi yazı ile yazdım
Sarf-ı mechud ile bezl-i hüner ettim böyle
Bütün gayretimle, hünerimi gösterdim böyle
Yadigarım ola bu resmile bir hatt-ı ziba
Hatıram olsun bu resimle süslü yazım
Tâk-ı eflaka mülazım ola heman eseri
Gök kubbe gibi yüce olsun eserim
Her gören kevkeb-i nahsin müşteri olsun ona
Her gören, Jüpiter'in etrafındaymış gibi dönsün dursun
Gezme beyhude bu alemde hüner kıl tahsil
Gayesiz, hedefsiz gezme bu alemde, bir hüner öğren ki
İki alemde ola kadrin nejadın alâ
İki dünyada da onurun, kıymetin yüce olsun
Ademiyet o ki, kendi gide kala eseri
İnsanlık o ki, kendi gide kala eseri
Yoksa behime gibi olmada haz yok kat'a
Yoksa hayvanlar gibi olmada haz yok kesinlikle
Şems-i kadrin gün gibi aleme pertev salsun
Senin ışığın, enerjin dünyayı güneş gibi aydınlatsın.
Züyur-u zıll-i dırahtın ola her dem her câ
Her zaman, her yerde ağaç gölgesi gibi korusun
Garazı hayr-i duadır bunu tahrir edenin
Bunu yazanın niyeti sadece hayır dua almaktır
Rasim-i Sadık'a etsün okuyan hayr-ı dua
Bu yazıyı okuyan Rasim-i Sadık'a hayır dua etsin
Sal-i sagarda tamam oldu hattı nev eserim
Bu yeni eserim, bu tarihte tamamlandı
Tıbkı püşide-i tarihimi eyle ibda
Sen de bu gizli tarihimi meydana çıkar

Bu yazının sol kenarında iki adet kalp şeklindeki çizgi arasında tarih ve imza bulunmaktadır. Her kelime birer satır gibi olup alt alta dizilmiştir. Fakat yazılar silik olup, okunması çok zordur.

Birinci şekilde: "Sene seb'îne ve mieteyn ve elf fî şehr-i muharremi'l-harâm" yazıyor ki; bu ifade bir tarihtir. "Haram aylardan Muharrem sene 1270" Bu tarih milâdî 1853 yılına denk gelir.

İkinci şekilde: "El-hakir Es-seyyid Muhammed Sadık an mevlidihi der'aliyye teba-i Giridzade Mehmed Paşa" "Giridzâde Mehmet Paşaya bağlı der'aliyye (İstanbul) doğumlu hakir, seyyid Muhammed Sadık" yazıyor.

"Min külli feccin amik" "Uzak yollardan sana gelsinler." Bu yazıda Nun harfine türlü vazifeler gördürülmüştür: Min kelimesinin nun'u; Külli'nin le'si, amik kelimesinin ka'sı ve feccin kelimesindeki ce harfinin de karnıdır.

139

Hac ile İlgili Bir Ayet ve Bir Harfe Dört Vazife

Müezzin odasının solundaki duvar payesi üzerine siyah, celî ta'lik yazı ile yazılmış ve harfleri birbirini tamamlayan tek yazı olan ifadede hac ile ilgili ayetten bir bölüm vardır: "Min külli feccin amîk"(47) "Uzak yollardan sana gelsinler."

(resim: 139)

Bu yazıda "Nun" harfine türlü vazifeler gördürülmüştür: Min kelimesinin nun'u; Külli'nin le'si, amîk kelimesinin kaf'ı ve feccin kelimesindeki ce harfinin de karnıdır.

---

47) Hac suresi, 27. ayet

“Ya Hû” “Ey Hû” ifadesi büyük sülüs harflerle (yüksekliği 227 cm) müsenna olarak yazılmıştır. Yine müsenna olarak küçük harflerle “Ya men Hû” “Ey Hû diyen” ifadesi vardır. Üstünde de “Lâ ilahe illâ Hû” “Allah’tan başka ilâh yoktur” yazılıdır.

Ey Hu Diyen

Yukarıdaki yazının karşısındaki direkte: “Ya Hû” “Ey Hû” ifadesi celî sülüs harflerle (yüksekliği 227 cm) müsenna olarak yazılmıştır. Yine müsenna olarak küçük harflerle “Ya men Hû” “Ey Hû diyen” ifadesi vardır. Üstünde de “Lâ ilâhe illâ Hû” “Allah’tan başka ilâh yoktur” ifadesinin müsenna yazılmış olduğu görülmektedir. Yazının tamamında çok zarif bir tezyinat göze çarpmaktadır. *(resim: 140)*

"Vallahü gâlibun alâ emrihi" "Allah Tealâ, iradesini yerine getirmekte her zaman mutlak galiptir." Bu levhayı Kazasker Mustafa İzzet Efendi h.1279/1862 tarihinde yazmıştır.

141

■ Kazasker Mustafa İzzet Efendinin Levhası

Kuzey cephedeki kapının solunda kalan Ulu Cami'nin en büyük levhasında (400x900 cm) Yusuf suresinden bir ayet yazılıdır: "Vallâhü gâlibun alâ emrihi"(48) "Allah Tealâ, iradesini yerine getirmekte her zaman mutlak galiptir." *(resim: 141)*

Bu levhayı h. 1279/1862 senesinde yazmış olan hattat, Sultan Abdülmecid devrinin büyük hattatlarından Kazasker Mustafa İzzet Efendi'dir. Ayasofya'da bulunan Allah(c.c.), Muhammed (s.a.s.) ve dört halife ile Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in (radiyallahü anhüm) isimlerinin yer aldığı levhalar ile kubbe yazısı da bu hattatımıza aittir.

---

48) Yusuf suresi, 21. ayet

142

En Güzel Şekilde Yaratan Allah, Pek Yücedir

Kuzey kapısının üzerindeki levhada "Fetebârekellâhü ahsenül hâlıkîn"(49) "En güzel şekilde yaratan Allah, pek yücedir." yazıyor. Bu levhanın h. 1370 /1950 yılında Nedim isminde bir hattat tarafından kopye edildiği levhanın altında bulunan "müstensihi Nedim" ibaresinden anlaşılmıktadır. Zira bu istifin hattatı hattat Sami Efendi'dir. *(resim: 142)*

Bu ayet, insanın yaratılış halleri sayıldıktan sonra söylenmiş bir Allah kelâmıdır. Mü'minun suresinin 12. ayetiyle 14. ayeti arasında insanın nasıl ve ne şekilde yaratıldığı anlatıldıktan sonra Allah'ın en mükemmel şekilde yaradan olduğunu bildiriyor.

Kuzey kapısının üzerindeki levhada "Fetebârekellahü ahsenül hâlıkîn" "En güzel şekilde yaratan Allah, pek yücedir." yazıyor.

49) Mü'minun suresi, 14. ayet

Şadırvanın kuzeyinde kalan direklerin birbirlerine bakan yüzlerinde birbirinin benzeri olan yazılar vardır.

143

Karşılıklı Direklerde Benzer Yazılar

Şadırvanın kuzeyinde kalan direklerin birbirlerine bakan yüzlerinde birbirinin benzeri olan yazılar vardır. *(resim: 143)*

En altta siyah boya ile celî sülüs hat ile "Lâ ilâhe illallah" yazarken aynı tarz yazı fakat kırmızı boya ile ve tersten "Muhammed Resulullah" yazılıdır. Bu kelime-i tevhidin hemen üstüne kûfi yazı ile "Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed" "Allah'ım Muhammed'e (s.a.s.) ve âline salât ve selâm eyle" ifadesi bulunmaktadır. Onun üstünde yine celî sülüs siyah ve kırmızı boya kullanılarak aynalı (müsenna) bir besmele yazılmıştır.

Besmelelerin ortasında imza gibi görünen kûfi siyah boya ile tersine yazılmış "ve bihi sikatî" "Bu benim güvencem" ifadesi vardır. En yukarıda müsenna kelimelerden mürekkep tek yazıda "Eûzu billâhi mineş-şeytânirracîm" "Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım" yazıyor. Bu yazının sağında ve solunda yuvarlak, mühür ve bir rozet şeklindeki yazıda, beş defa tekrar eden "Elhamdülillâh" "Allah'a hamdolsun" ibareleri var. *(resim: 144)*

Bu payelerde bir zamanlar Kâzım Baykal'ın 'Bursa'da Ulu Cami' kitabında belirtildiğine göre; karşılıklı "Allah" ve "Muhammed" yazılı iki levha varmış. Bu levhaları küçük boncuklarla İlyas Şükrü isminde Bursa fırka-i askeriyesi kumandanı yazmış. Bu kumandan levhasında belirttiğine göre her levha için altı yüz saat emek harcamış. Fakat maalesef bu levhalar bugün yerinde yoktur. Nerede olduğunu ise tam bilemiyoruz. Bu levhalar kayıp olan değerli levhalardan sadece ikisi.

144

Bu payelerde karşılıklı "Allah" ve "Muhammed" yazılı iki levha varmış. Bu levhaları küçük boncuklarla İlyas Şükrü isminde Bursa fırka-i askeriyesi kumandanı yazmış. Fakat maalesef bu levhalar bugün yerinde yok. Nerede olduğunu tam bilemiyoruz. Kayıp olan değerli levhalardan sadece ikisi.

"Fa'lem ennehu Lâ ilâhe illallah Muhammed'ür-resulullah" "Bil ki muhakkak, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed (s.a.s.) O'nun resulüdür."

145

Bilinmesi Gereken En Önemli Bilgi

Kuzey kapısının sağında yer alan hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin h. 1279/1862 yılında celî sülüs yazı ile yazdığı büyük bir levhada (450X425 cm) bilinmesi gereken en önemli bilgi vardır. "Fa'lem ennehû Lâ ilahe illallâh[50] Muhammed'ur-resulullah" "Bil ki muhakkak, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed (s.a.s.) O'nun resulüdür." *(resim: 145)*

50) Buraya kadar olan kısım Muhammed suresi, 19. ayette geçmektedir.

Nur Üstüne Nur Ayeti

Kelime-i Tevhit levhasının sağındaki duvar payesinde celi ta'lik yazıyla çok güzel yazılmış Nur suresinin 35. ayetinden bir bölüm vardır: "Nûrun alâ Nûr" "Nur üstüne Nur" bu ifade müsenna (tersli yüzlü) olarak büyük harflerle yazılmıştır. Ayetin devamı olarak biraz daha küçük harflerle "Yehdillâhu li nûrihi men yeşâu" "Allah dilediği kimseyi nuruna iletir." yazılıdır. *(resim: 146)*

Bu güzel yazıyı da Hattat Şefik Efendi yazmıştır.

146

"Nûrun alâ Nûr" "Nur üstüne Nur" bu ifade müsenna (tersli yüzlü) olarak büyük harflerle yazılmıştır. Ayetin devamı olarak biraz daha küçük harflerle "Yehdillahu li nûrihi men yeşâu" "Allah dilediği kimseyi nuruna iletir." yazılıdır.

(Nur suresi 35. ayet)

147

Hac İle İlgili Bir Yazı

Caminin kuzey-batı cephesindeki bir levhada çok ilginç ve farklı bir yazı vardır. Hac ile ilgili bir kelâm-ı kibar olan bu yazıda sekiz kelime yanyana sıralanmıştır. Hepsinde de üçer tane cim (ج) harfi mevcuttur. İfadenin okunuşu şöyledir: "Netehaccecü bitehaccici tehaccece bihuccâci tehaccecet bitahcîci haccecet haccâbî." İlk kelimede hattat nun ile te harflerinin noktalarını birlikte koyduğu için bazen yanlış olarak "Sehaccecü" diye okunur. Doğrusu "Netehaccecü"dir. Bu yazının manası ise kelime kelime şöyledir: "Biz hac yaparız, hac yapanlarla, hac yaparız, hacılarla, sen de hac yap, benim hac yaptığım gibi, hac yap, kafilemdeki hacılar gibi." Bu levhayı hattat Mustafa Şerif yazmıştır. Levhada tarih yoktur. *(resim: 147)*

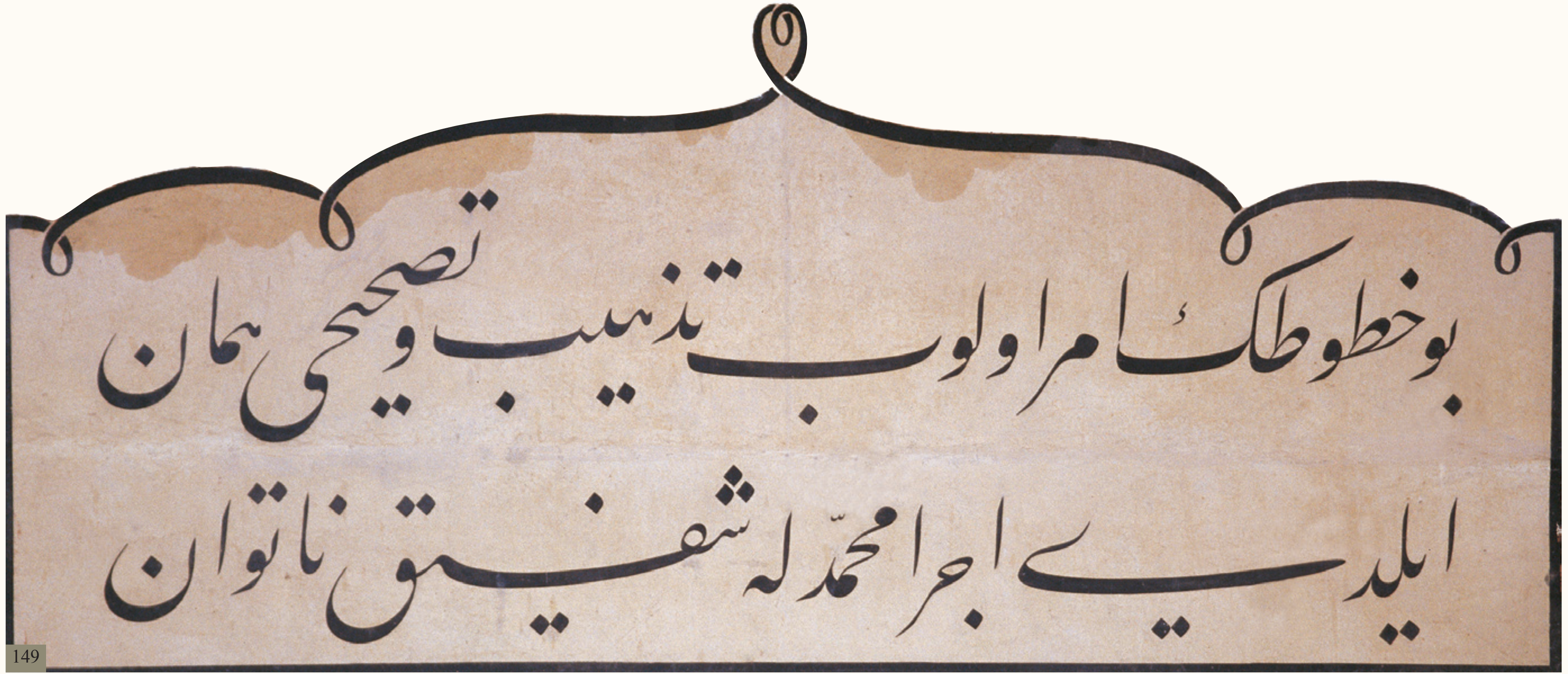

Caminin batı cephesinde, günümüzde bayanların namaz kıldığı yerin batı duvarında çok değişik bir şekilde işlenmiş büyük dört tane vav (و) harfi dikkat çekmektedir.

Vav'lardan Çekinin

Caminin batı cephesinde, günümüzde hanımların namaz kıldığı yerin batı duvarında çok değişik bir şekilde işlenmiş büyük celî sülüs dört tane vav (و) harfi dikkat çekmektedir. *(resim: 148)*

Bu istifin sağında ve solunda rozet gibi işlenmiş yazılar buraya bir hadis yazıldığını ifade etmektedir. Sağdaki yazıda "Kâle'n-nebiyyu aleyhisselâm" "Peygamberimiz (s.a.s.) buyuruyor ki" sol-

"Bu hututun emr olup tezhip ve tashihi heman Eyledi icra Muhammed ile Şefik natuvan"

149

dakinde ise "Sadaka resulullah" "Resulullah doğru söyledi" yazıyor. Vav (و) harflerinin içine tersli yüzlü olarak "İttaku'l-vâvât"(51) "Vavlardan ittikâ edin" yazılmıştır. Bu ifade önemli bir nasihattır. Allah Resulü (s.a.s.) bizleri sorumluluğu olan şeylerden sakınma noktasında uyarıyor ve "Vavlardan sakının, vavlardan çekinin" diyor. Nedir o vavlar? Ve harfi ile başlayan ve sorumluluk isteyen şeylerdir. Meselâ, Vali olmak, Veli olmak, Varis olmak, Vekil olmak, Vezir olmak, Vakıf malını değerlendirmek, Vallahu yemininde bulunmak... bunlar ve bunlar gibi sorumluluğu büyük olan vazifeleri yerine getirirken hassas olmamızı, ölçülü davranmamızı tavsiye ediyor Efendimiz (s.a.s.).

Bu vav harflerinin altında siyah talik yazı ile bir beyit yazılmış:

"Bu hutûtun emr olub tezhîb u tashihi hemân
Eyledi icrâ Muhammedle Şefik nâtuvân"

(resim: 149)

Burada camideki yazıları, 1855 depremi sonrası padişah emri ile düzelten ve yeni yazılar yazan hattat Şefik ile tezhip işlerini yapan Kur'an'ları da ciltleyen Muhammed Efendi'nin isimleri yazılıdır. İfadenin sonunda geçen "nâtuvân" "güçsüz kalmış, zayıf, halsiz" mânâlarına gelir ki bu zatların kendileri için söyledikleri bir tevazu ifadesidir.

Yukarıdaki yazıların altında bir çerçeve içinde yaldızla yazılmış bir dua ifadesi vardır. O ifade de şöyledir: "Ya Erhamerrâhimîn. İrhamnâ" "Ey merhametlilerin en merhametlisi bize de merhamet et" *(resim: 150)*

51) Tarikat-i Muhammediye Tercümesi, Tekmile, s. 315, Berika, Birgivi, cilt 5, s. 33

150

"Men hassene kitâbete Bismillahirrahmanirrahim dehalel cenneh." "Kim Bismillahirrahmanirrahim'i güzel yazarsa cennete girer" diyor. Allah Resulü (s.a.s.). Hattatların niçin güzel besmeleler yazdıklarının manası bu hadisten anlaşılmaktadır.

151

152

Hattatlara Bir Müjde

"Nurun alâ Nur" yazısının karşısında kalan direğin kuzey yüzünde özellikle hattatları ilgilendiren bir hadis vardır: "Men hassene kitâbete Bismillahirrahmanirrahim dehale'l-cennete." "Kim Bismillahirrahmanirrahim'i güzel yazarsa cennete girer" diyor Allah Resulü (s.a.s.). Hattatların niçin güzel besmeleler yazdıklarının manası bu hadisten anlaşılmaktadır. *(resim: 151)*

O yazının altında celî sülüs hat ile "Allahü lâ ilâhe illâ hüve" yazısı ve üzerinde de "Lehü'l esma'ül-hüsna ve hel etâke hadîsü Mûsa" ifadesi yazılmış. *(resim: 152)*

Bu ifadeler ayettir. Taha suresi 8. ve 9. ayette geçen bu ifadelerin meali:

O'dur Allah, O'ndan başka yoktur ilâh. Hep O'nundur, en güzel isimler ve vasıflar.

Sahi, olmadı mı senin haberin, Musa'nın hadisesinden.

Batı kapısından girişte sağda kalan ilk direğin kuzey yüzündeki yazıları okuyarak tanıtımı bitirelim.
Bu direkteki ayetlerden biri: "Allah'tan başka tanrı bulunmadığına şahid bizzat Allah'tır. Bütün melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, Aziz ve Hakîm Allah'tan başka tanrı olmadığına şahittirler.

153

Tanıtımın Bittiği Direk

Batı kapısından girişte sağda kalan ilk direğin kuzey yüzündeki yazıları okuyarak tanıtımı bitirelim. *(resim: 153)*

Bu direğin en yukarısında müsenna olarak celî sülüs hat ile "Kalallâhu tealâ azze ve celle" "Aziz ve Celîl olan Allahü Teâlâ buyuruyor ki:" yazılmıştır. Buradan anlışılıyor ki aşağısındaki yazılarda ayetler vardır. Hemen altında Âl-i İmran suresinden iki ayet yazılıdır: "Şehidellâhü ennehû lâ ilâhe illâ hû ve'l-melâiketü ve ulü'l-ilmi kâimen bi'l-kısti. Lâ ilâhe illâ hüvel-azîz'ül-hakîm" "Allah'tan başka tanrı bulunmadığına şâhit bizzat Allah'tır. Bütün melekler, hak ve adâletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, Aziz ve Hakîm Allah'tan başka tanrı olmadığına şahittirler."(52)

Ayetin devamı olarak 19. ayetin birinci cümlesi de yazılmış: "İnne'd-dîne indellâhi'l-İslâm." "Allah katında hak din, İslâm'dır."

O ayetlerin altında harf boyları bir metreyi bulan müsenna siyah ve kırmızı renk ile yazılmış bir besmele-i şerif vardır.

Besmelelerin üstüne de kûfi hat ile mihrap gövdesinde de yazılı olan ayet yazılmıştır: "Ve ennel mesâcide lillâhi felâ ted'û meâllahi ehadâ." "Şüphesiz ki mescitler Allah'ındır. Öyleyse sakın Allah'tan başka hiçbir tanrıya dua ve ibadet etmeyin!" (53)

---

52) Al-i İmran suresi, 18. ayet

53) Cin suresi, 18. ayet

Üftade Hazretleri'nin Ulu Cami ziyaretçilerine müjdesi: "Ey büyük cami veya ey büyüklerin toplandığı yer! Seni gece ve gündüz ziyaret edenlere müjdeler olsun."

■ Üftade Hazretlerinin Ulu Cami Ziyaretçilerine Müjdesi

Ulu Cami'de onsekiz yıl müezzinlik yapmış, Bursa'nın büyük zatlarından Mehmed Muhyiddin Üftade Hazretleri'nin Ulu Cami'yi metheden ve ziyaretçilere müjde içeren bir sözü ile Ulu Cami tanıtımını bitiriyoruz.

Yukarıda anlatılan yazıların altındaki ince uzun bir levhaya (45X175 cm) büyük hattat Şefik Bey tarafından h.1277/1860 tarihinde yazılan Üftade Hazretleri'nin beyti şöyledir:

"Yâ camia'l-kebîr veyâ mecmea'l-kibâr
Tûbâ limen yezûrüke fi'l-leyli ve'n-nehâr"

"Ey büyük cami veya ey büyüklerin toplandığı yer
Seni gece ve gündüz ziyaret edenlere müjdeler olsun."*(resim: 154)*

KAYNAKLAR

1- Kazım Baykal, Bursa'da Ulu Cami, İstanbul, Bursa ve Liselerinden Yetişenler Cemiyeti, 1950, 159 s.

2- Süleyman BERK. Hattat Mustafa Râkım Efendi. İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, 184 s.

3- Abdülhamid TÜFEKÇİOĞLU. Erken Devir Osmanlı Mimarisinde Yazı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 768 s.

4- Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983

5- Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, İstanbul Fetih Cemiyeti

6- Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat İstanbul

7- Prof. Dr. İbrahim Canan, Kütüb-ü Sitte, Akçağ Yayıncılık, 1988 Ankara

8- Suat Yıldırım, Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meâli

9- Evliya Çelebi Seyahatnamesi,Yapı Kredi Yayınları,1999

10- Dr. Hüseyin Algül, Emir Sultan, Nil Yayınları, İzmir

11- Hasan Turyan, Bursa Evliyaları ve Tarihi Eserleri Hünkâr Ofset, 1997, İstanbul

12- Mehmet Önder, Anadolu'yu Aydınlatanlar, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988 Ankara

13- Mustafa Armağan, Bursa Şehrengizi, İz Yayıncılık, 1997 İstanbul

14- Prof. Dr. Süleyman Ateş, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli, Kılıç Kitabevi

15- Ali Osman Tatlısu, Esmaü'l Hüsna Şerhi,Başak Yayınları

16-M.İbrahim Tepe, Tarihi ve Yazılarıyla Bursa Ulu Cami, Uludağ Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi, Bitirme Ödevi, Bursa,1996

17-Kazım Baykal, Süleyman Çelebi ve Mevlit, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları

18-Dr. Hüseyin Algül, Mübarek Gün ve Geceler, Nil Yayınları, İzmir, 1992

19-Mustafa Utku, İsmail Hakkı Bursevi, Ferahu'r-Rûh, Muhammediye Şerhi cilt 3, Uludağ Yayınları, İstanbul, 2002

20-Mahmud Bedreddin Yazır, Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli, cilt 1-2-3 DİB yayınları

21-Bayram Sarıcan, Bursa'da Dinî Hayat, Düşünce Kitabevi, İst. 2003

22-Düşkapı, Bursa, Yön. Ertuğrul Kaan, 2002

23-Raif Kaplanoğlu, Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa, Osmangazi Bld. Yay., 2003

24-Ramis Dara, Turistik Bursa Sözlüğü, Kare Yay., İst. 2003

25-Eser Çalıkuşu, Bursada Yaşam Dergisi, Mayıs 2004

26- Adnan Turani, Sanat Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, Ekim, 2000

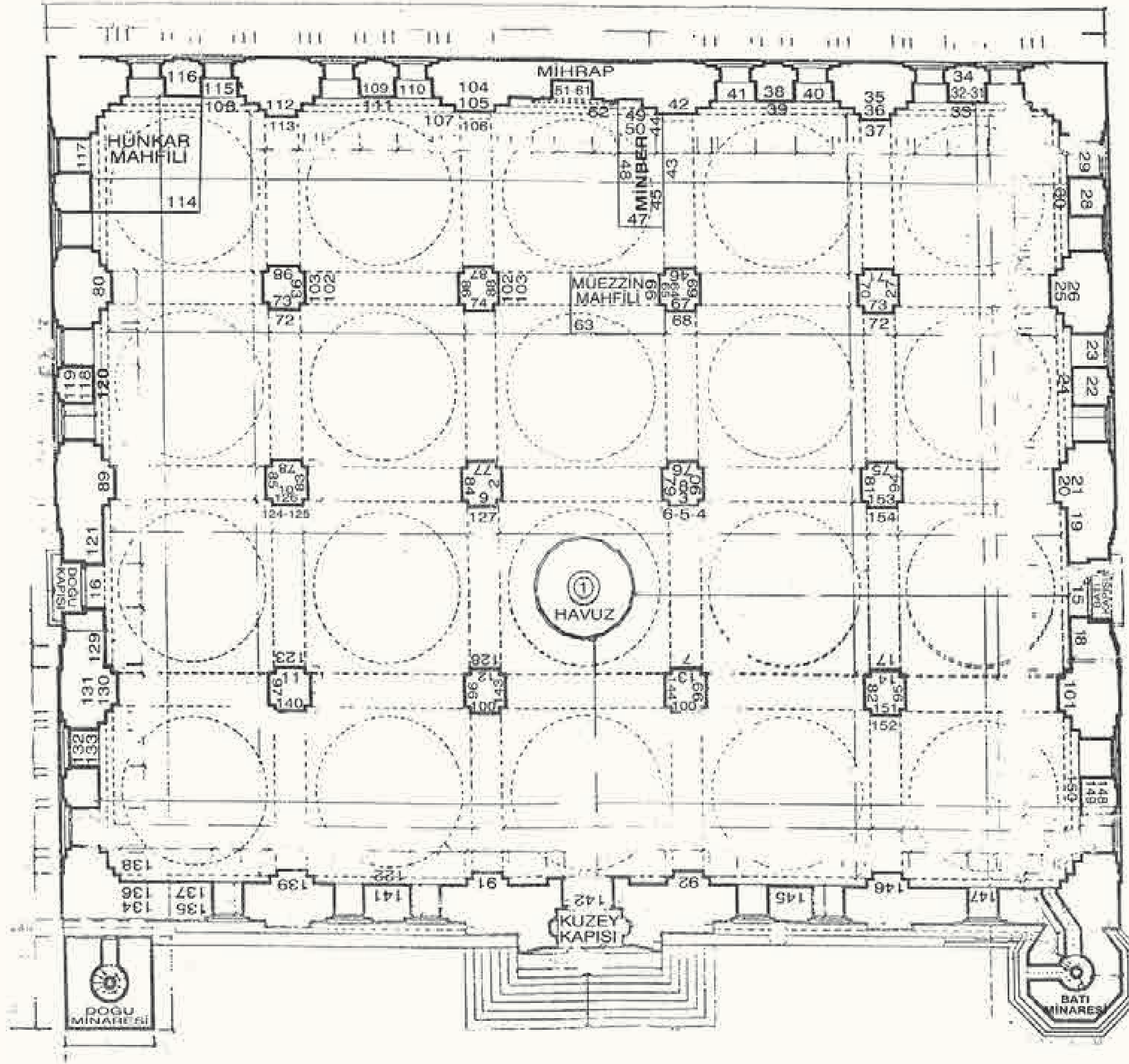
27- Prof. Dr. Mustafa kara, Bursa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4

28-www.hatsanati.netteyim.net/turklerde_hatsanati.html

29-www.basakekonomi.com.tr/arsiv/hattat.html

30-www.geocities.com/sgumussoy/islam-yazisi.html

Ulu Cami Yazılarının Yerlerini Gösteren Plân*

* Plandaki numaralarla kitabın ikinci bölümündeki resim numaraları aynıdır.

No	Manası
1	Şadırvan Havuz
2	İçinden Irmaklar akan Cennetler (Ayet)
3	Sabreden Zafere Erer (Hadis)
4	Anahtar İstifinde Besmele
5	İmam-ı Azam'ın tesbihatı
6	Mülk Suresinin ilk ayeti
7	Mülk Suresinin ilk ayeti
8	Ayete'l Kürsi ve Fatiha Yazıları
9	Ayete'l Kürsi ve Fatiha Yazıları
10	Ayete'l Kürsi ve Fatiha Yazıları
11	Ayete'l Kürsi ve Fatiha Yazıları
12	Ayete'l Kürsi ve Fatiha Yazıları
13	Ayete'l Kürsi ve Fatiha Yazıları
14	Ayete'l Kürsi yazılarının son kısmı
15	Batı Kapısı üstündeki levha
16	Doğu kapısı üstündeki levha
17	Bürûç suresinin son üç ayeti
18	Sahabenin Allah Resülüne hitabı
19	İstişare ile ilgili ayet
20	Bir tesbih sözü
21	Çiçek İstifinde Nas Suresi
22	Hz. İbrahim (a.s.) ve Melekler
23	Hattat Şefik'in imzası
24	Şems suresinin ilk altı ayeti
25	İmam-ı Azam
26	Ya Müteal Yazısı
27	Bir tesbih sözü
28	Tuğra Yazısı
29	Hattatın imza yeri
30	Ya Muhtar Yazısı
31	Büyük Besmele-i Şerif
32	Hattatın imza yeri
33	Ya Faal Yazısı
34	Hz. Ebubekir (r.a.) Yazısı
35	Kabe resmi
36	Allah (c.c.) Yazısı
37	Vav Harfi
38	Kabe kapısının örtüsü
39	Hüve Yazısı
40	Rabbe İbadet ölünceye kadar (ayet)
41	Allah, Muhammed ve Dört Halifenin isimleri
42	Muhammed (s.a.s.) ve yârânı
43	Minber
44	Mülk Allah'ındır yazısı
45	Minber ustasının ismi
46	Bir dua
47	Minberin Taç Kapısı
48	Minberdeki Güneş Sistemi
49	Minberdeki hadisler
50	Minberdeki Hadisler
51-61	Mihrap ve Yazıları
62	Şamdan
63	Müezzin Mahfili
64	Hac ile ilgili ayet
65	Müezzin ve imamla ilgili hadis
66	O merhametli Allah yazısı
67	Direğin kuzey yüzü
68	Bir şiir
69	Ey Levhi ve Kalemi Yaratan
70	Bir tesbih sözü
71	Şems suresinin ilk ayetleri
72	Perdeli mihrap tasviri
73	Mihrapla ilgili ayet
74	Mihrapla ilgili ayet
75	Ya Sultan Yazısı
76	Ya Deyyan Yazısı
77	Ya Mennan Yazısı
78	Ya Hannan Yazısı
79-101	Esmaü'l Hüsna Yazıları
102	Mermer vaaz kürsüsü
103	Kürsüdeki beyit
104-106	Ahşap kürsü yanındaki yazılar
107	Antika saat
108	Antika saat
109	Mevlanayı hatırlatan bir levha
110	Hattat kalemi
111	Allah kapıları açandır
112	Allah Yazısı
113	O Allah en yücedir
114	Hünkâr Mahfili
115	Bir Padişah Yazısı
116	Hz. Ömer (r.a.) Yazısı
117	Kalem suresi, 4. ayet
118	Yardım ve Başarı Allah'tandır
119	Hz. Hüseyin (r.a.) Yazısı
120	İzzet, Allah'ın, Resulünün ve müminlerindir. (ayet)
121	Namazla ilgili ayet
122	Dönüşümlü levhalardan biri
123	Kalpler Allah'ı zikretmekle huzura erer. (ayet)
124	Allah (c.c.) Yazısı
125	Muhammed (s.a.s.) Yazısı
126	Mü'minun suresinin ilk ayetleri
127	Peygamberimizin ahlakı (ayet)
128	Makam-ı Mahmud ve Teheccüd namazı (ayet)
129	Müminlerin en mükemmeli (hadis)
130	Bir çift besmele
131	Ya Allah yazısı
132	Hikmetin başı Allah korkusudur (hadis)
133	Cemaatta rahmet var (hadis)
134	Cami şeklinde yazı
135	Minber şeklinde yazı
136	Acele edilecek iki konu (hadis)
137	Muvaffak olmam Allah'ın yardımıyladır. (ayet)
138	Ayete'l-Kürsi Yazısı
139	Bir harfe dört vazife (ayet)
140	Ya Hu Yazısı
141	Ulu Cami'nin en büyük levhası (ayet)
142	En Güzel Yaratan Allah (ayet)
143	Karşılıklı Direklerde Aynı Yazılar
144	Karşılıklı Direklerde Aynı Yazılar
145	Bilinmesi gereken en önemli bilgi
146	Nur üstüne nur ayeti
147	Hac ile ilgili bir yazı
148	Vavlardan çekinin
149	Hattat Şefik'in yazısı
150	Ya Erhâmerrâhimîn
151	Hattatlara müjde
152	En güzel isimler onundur.
153	Tanıtımın bittiği direk
154	Üftade Hazretlerinin Müjdesi

Yıldırım Bayezid camisi, türbesi ve hastahanesi

Yıldırım Bayezid'in Türbesi

Emir Sultan Türbesi

Bayezit ve oğlu İsa Çelebi'nin kabirleri

Eski Bursa